

ISSN:2518-5039

تحقیقی مجلہ

پارکھ
چھماہی
لاہور

مسلسل شماره نمبر 7

شعبہ پنجابی
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور
2019

سرپرست اعلیٰ: ڈاکٹر فرخندہ منظور، وائس چانسلر، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور

مدیر: ڈاکٹر مجاہدہ بٹ

معاون مدیر: ڈاکٹر شمینہ بتول

نائب مدیر: ڈاکٹر حنا خان

اسٹنٹ مدیر: ڈاکٹر عائشہ رحمان، صائمہ بتول

ماہر تحقیق: پروفیسر ڈاکٹر شگفتہ ناز (ڈائریکٹر ریسرچ لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور)

نمائندہ ریسرچ سکالر: صائمہ منیر، الماس طاہرہ

مجلس ادارت: ایڈیٹوریل بورڈ:

پروفیسر فریحہ باسط ڈائریکٹر (لسان و ثقافت)، ڈاکٹر نسیرین مختار، ڈاکٹر عابدہ حسن، شمینہ

بتول، ڈاکٹر عائشہ رحمان، ڈاکٹر حنا خان، ڈاکٹر سونیا اللہ رکھا، ڈاکٹر صائمہ بتول، ڈاکٹر

مریم سرفراز، الماس طاہرہ

ایڈوائزر بورڈ:

مجلس مشاورت:

پروفیسر ڈاکٹر دانشاد ٹوانہ (ریٹائرڈ پروفیسر اپوا کالج لاہور)، پروفیسر ڈاکٹر نبیلہ رحمن

(چیئر پرسن پنجابی پنجاب یونیورسٹی لاہور)، پروفیسر ڈاکٹر سعید خاور بھٹہ (چیئر پرسن جی

سی یو لاہور)، ڈاکٹر صغریٰ صدف (ڈائریکٹر پلاک)، ڈاکٹر نوید شہزاد (پروفیسر پنجابی

پنجاب یونیورسٹی لاہور)، ڈاکٹر ارشد اقبال ارشد (ایسوسی ایٹ پروفیسر دیال سنگھ کالج

لاہور)، ڈاکٹر محمد منیر (چیئر پرسن سرگودھا یونیورسٹی)، پروین ملک (چیئر پرسن پنجابی ادبی

بورڈ)، ڈاکٹر جسوند سنگھ (ریٹائرڈ پروفیسر پیٹالہ یونیورسٹی انڈیا)، پروفیسر ڈاکٹر دھنونت

کور (پروفیسر پیٹالہ یونیورسٹی انڈیا)،، عجائب سنگھ چٹھہ (چیئر مین انٹرنیشنل پنجابی کانفرنس

کینیڈا)، ڈاکٹر مرغوب حسین طاہر (پروفیسر اوسا کا یونیورسٹی جاپان)، ڈاکٹر محمد ادریس

(صدر شعبہ پنجابی پیٹالہ یونیورسٹی انڈیا)

شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور۔

پتہ:

فون نمبر: 92-334-4050347, +92-99203806-297

email: parakhjournal@gmail.com

-/500 روپے پاکستانی، بیرون ملک 10 امریکی ڈالر

شمارے داخل:

نوٹ: پارکھوچ چھپن والے مقالیاں بارے مقالہ نگاراں دی رائے نال ادارہ پارکھوچ متفق ہونا ضروری نہیں۔

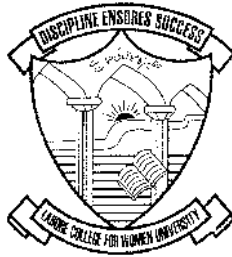
پارکھ

شماره نمبر 1

جنوری۔ جون 2019ء

جلد 4

مسلسل شماره نمبر 7

چیف پیٹرن

پروفیسر ڈاکٹر فرخندہ منظور

مدیر

ڈاکٹر مجاہدہ بٹ

شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

2019ء

مقالہ نگاراں لئی

- 1- تحقیقی مجلہ پارکھ وچ ایسی تحقیقی مقالے چھاپے جانے نہیں جیہڑے پنجابی زبان، ادب تے ثقافت دی ترقی داسبب بن سکے۔ ایس لئی ضروری اے کہ مقالہ نگار حضرات پارکھ دے تحقیقی مزاج نوں سامنے رکھن۔
- 2- کسے وی مقالے وچ پیش کیتی جان والی رائے مقالہ نگار دی ذاتی رائے سمجھی جائے گی۔ ادارے دا اوہدے نال متفق ہونا ضروری نہیں۔
- 3- مقالہ نگار جیہڑی لکھت پارکھ وچ چھپن لئی بھجوان، اوہ کسے ہو رسالے یا اخبار نوں نہ گھلن۔
- 4- مقالہ نگار مقالے دے نال مقالے دا Abstract (تلخیص) جیہڑا 300 سولفظاں توں ودھ نہ ہووے تے انگریزی زبان وچ ہووے ضرور گھلن۔ Abstract نہ گھلن دی صورت وچ مقالہ چھپت وچ رلت نہیں کر سکے گا۔
- 5- پارکھ وچ چھاپن توں پہلے ہر مقالے بارے گھٹو گھٹ دو ماہراں (اک بیرون ملک تے اک پاکستان وچوں) دی لکھتی رائے (Blind Review) لئی جان دی اے تے ایسے رائے دی روشنی وچ مقالے پارکھ وچ شامل کیے جانے نہیں۔
- 6- مقالہ نگار حضرات مقالہ کمپوز کر کے پوری احتیاط نال پروف ریڈنگ کرن توں بعد سی ڈی سمیت بھجوان۔
- 7- مقالہ مناسب خط وچ کمپوز کیتا جاوے تے اصلاح/کانٹ چھانٹ لئی آسے پاسے تے فٹ نوٹ لئی مناسب تھاں چھڈی جائے۔
- 8- مقالہ تو اترا نال لکھیا جائے تے سارے حوالے APA یا MLA سٹائل نال دتے جان۔
- 9- حوالے لے تحقیق دے معیاری طریقیاں مطابق دتے جان۔ مثلاً:
لکھاری دا ناں، کتاب دا ناں، مقام اشاعت، سن اشاعت، صفحہ نمبر
- 10- ہر قسم دی خط کتابت تھلے دتے ہوئے پتے اُتے کیتی جاوے۔

مجلہ پارکھ۔ شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)

E-mail: parakhjournal@gmail.com

Ph: +92-334-4050347

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ﷺ

گھور انھیاں اکھیاں وچ مُسکرائی روشنی
 آپ آئے تے دلاں وچ مُسکرائی روشنی
 بے بساں نوں مل گیا جیون لئی سچا آسرا
 نیویاں ماڑے گھراں وچ مُسکرائی روشنی
 آپ نے کیتی نظرتے کھڑ پئے پھل چار سو
 چار سو ای منظراں وچ مُسکرائی روشنی
 آپ نے ونڈی محبت تے زمانے ویکھیا
 ہر قبیلے ہر گراں وچ مُسکرائی روشنی

انوراداس

فہرست

11	مدیر	اداریہ	☆
		شاہ مکھی مقالے	
13	ڈاکٹر مجاہدہ بٹ، شاہدہ تارڑ	1	امین خیال بطور نعت گو شاعر
25	ڈاکٹر محمد ایوب	2	پنجابی لوک گیتاں وچ نباتات
47	راحت اجمل، سحرش افتخار	3	عرب دنیا تے پنجابی ثقافت دی تصویر
59	اکبر علی غازی	4	مولوی سراج الدین سراج تے سلیم شاہد
			دا قصہ سوئی مہینوال
77	ظہیر وٹو	5	بابا فریدی شاعری تے لہندی پرچھاواں
85	واصف لطیف	6	پنجابی ثقافت دی سانجھ سنبھال تے لوک
			گیت
95	راحیلہ عنبرین	7	منیر نیازی دی شاعری وچ علامت نگاری
107	عبدالرؤف	8	پنجابی تے ہند آریائی زباناں دی ترقی
			راہیں قومی یکجہتی دا حصول
			گر مکھی مقالہ
3	پرمندر سنگھ	1	گوشٹ روایت تے گورونانک صاحب

قارئین کرام!

تحقیقی مجلہ ”پارکھ“ داستواں شمارا چھپت دے عمل توں لنگھ چکیا اے۔ اُمید اے کہ چھیتی ایچ ای سی ولوں منظوری دی خبر وی لکھے گی۔ رب سوہنا کرم کرے تے ایہہ منزل وی توڑ چڑھے۔

پارکھ دے مسلسل شمارا نمبر 7 وچ شامل پہلا مقالہ ”امین خیال بطور نعت گو شاعر“ راقمہ تے محققہ پی ایچ ڈی شاہدہ تارڑ دا اے جیہڑا مقالے دی تیاری دے دوران تیار کیتا گیا اے۔ رہنما تے محققہ نے امین خیال ہوراں دی نعت گوئی نوں ڈھیر دلیلاں نال پیش کیتا اے جیہڑیاں مستند تے روحانیت تے مبنی نیں۔ دو جا مقالہ اُچ کوئی دے محقق، مفکر تے سکالر ڈاکٹر محمد ایوب ہوراں دا اے جیہڑا اپنی مثال آپ اے۔ ”پنجابی لوک گیتاں وچ نباتات“ ایس مقالے راہیں ڈاکٹر ایوب ہوراں نے لوک گیتاں راہیں ان گنت پودیاں دی انفرادیت سائنسی تے ادبی نقطہ نظر نال منظر عام تے لیاندی اے۔ پنجابی ادب، پنجاب تے پنجابی زبان نال محبت دا عملی ثبوت پیش کردیاں ہوئیاں صدر شعبہ عربی لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور مسز راحت اجمل نے شعبہ پنجابی دی پی ایچ ڈی سکالر سحرش افتخار نال رل کے ”عرب دنیا تے پنجابی ثقافت دی تصویر“ سوہنے ڈھنگ نال منظر عام تے لیاندی اے۔ ایہ مضمون اپنی مثال آپ ثابت ہوئے گا۔ اکبر علی غازی نے مولوی سراج الدین تے سلیم شاہد دے لکھے قصہ سوہنی مہینوال دا موازنہ تنقیدی ڈھنگ نال منظر عام تے لیاندی اے جیہڑا قصے دے روحانی، ادبی تے لسانی عوامل دا علمبردار اے۔ ظہیر وٹو ہوراں دا تعلق گورنمنٹ کالج یونیورسٹی لاہور نال اے جیہڑے پوری ہمت تے جلال نال پنجابی دی خدمت لئی سرگرم نیں۔ ظہیر وٹو ہوراں ”بابا فرید دی شاعری تے لہندی دا پرچھاواں“ دے سرنوایں پٹھ مدلل تے انتہائی محققانہ ڈھنگ نال شاعری دا مطالعہ کرن توں بعد لہندی دے پرچھاویں دی عکاسی کیتی اے جیہڑی پنجابی خدمتگاراں لئی فخر دا باعث اے۔ لوک گیت پنجابی معاشرے دا حصہ نیں۔ ایہہ گیت ای نیں جیہناں ہن تائیں ہر طرحاں دے حالات دا سامنا کرن دے باوجود پنجاب تے پنجابی نوں سانبھدیاں ہوئیاں پنجابی لوک گیتاں راہیں ڈکھ سکھ راہیں چھینا ہویا اے۔ واصف لطیف اسٹنٹ پروفیسر گورنمنٹ کالج یونیورسٹی لاہور نے ”پنجابی ثقافت دی سانبھ سنبھال تے لوک گیت“ دے سرنوایں پٹھ ثقافت دی سنبھال وچ لوک گیتاں دا حصہ ڈھیر سوہنے ڈھنگ نال پیش کیتا اے۔ راحیلہ عنبریں گجرات دی مہکدی کٹی نیں جہناں دی حوصلہ افزائی تے جدت پسندی نوں منظر عام تے لیاون لئی ”منیر نیازی دی شاعری وچ علامت نگاری“ نوں مجلے دا حصہ بنایا گیا اے۔ اُمید اے کہ ایہہ جدت پسندی دا عکاس ہوئے گا۔ شاہ کھسی حصے دا

آخری مقالہ عبدالرؤف ہوراں لکھیا اے جیہڑے ایس ویلے نیشنل یونیورسٹی آف ماڈرن لینگویجز اسلام آباد وچ پنجابی زبان دی خدمت وچ رُجھے ہوئے نیں۔ بین الاقوامی سطح تے قومی یک جہتی دی عکاسی کردیاں اوہناں ”پنجابی تے ہند آریائی زبانوں دی ترقی راہیں قومی یک جہتی دا حصول“ اوہناں دی اپنے ملک تے قوم نال محبت دا عکاس اے۔

حسب معمول ایس شمارے وچ اک گورکھی مقالہ شامل اے۔ ”گوشٹ روایت تے گورونانک صاحب“ دے سرناویں پٹھ ایہ مقالہ پرمندر سنگھ ہوراں لکھیا اے۔ ایہ بڑا جاندار مقالہ اے تے پرمندر سنگھ ہوراں نے بہت سارے حوالیاں نال گوشٹ روایت نال سوہنے ڈھنگ نال سامنے لیاں اے۔

مدیر پارکھ

ڈاکٹر مجاہدہ برٹ

ایسوسی ایٹ پروفیسر شعبہ پنجابی

لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 4, Jan.-June 2019, PP 13-24

پارکھ
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2019ء، مسلسل شماره 7

☆ ڈاکٹر مجاہدہ بیٹ

☆ شاہدہ تارڑ

امین خیال بطور نعت گو شاعر

Abstract

Ameen Khayal is a well-known writer, poet, researcher and critic of Punjabi literature. He was born in a small village 'Garjakh' of district Gujranwala in 1932. He was professionally a school teacher but had God gifted capabilities and qualities in literary art. Khayal was very humble person and an ardent reciter of Naat since his childhood. He recited a Naat at Quaid's jalsa held in a local school and was very much praised by Quaid-e-Azam for his appealing voice, who patted him on his back. Absorbed in divine love, his poetry is full of deep emotions and feelings. He has great depth of feelings in his poetry so his verses carry inordinate effect on hearts of people. He was

☆ چیئر پرسن شعبہ پنجابی، ایسوسی ایٹ پروفیسر لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور

☆ ریسرچ سکالر پی ایچ ڈی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور

a multitalented personality who gave valuable literary treasure. He has written about 25 books including poetry, prose and scholarly articles. Among these books 'Sayyadi ya Rasul Ullah' and 'Siftaan Rab Rasool dian' are great works of Naat.

اللہ دے پیارے تے سوہنے رسول حضرت محمد مصطفیٰ ﷺ نال عشق و محبت ہر مسلمان دے ایمان دالازی حصہ اے۔ ایس والہانہ شغف تے محبت نے جتھے مسلماناں دی حیاتی دے ہر شعبے نوں متاثر کیتا، او تھے فنون لطیفہ تے خاص طور تے شعر تے ادب اُتے ڈھیر اثر پایا۔ ایس اثر پٹھ نعت گوئی جہد اصل مقصد حضرت محمد ﷺ نال محبت دا اظہار، مسلمان شاعراں دی فکر تے فن دا مستقل محور بن گئی، چنانچہ عربی، فارسی، پنجابی تے اردو توں اڈ دو جیاں زباناں وچ وی شاید ای کوئی مسلمان شاعر ہوئے جس نعت دی شکل وچ حضور نال اپنی محبت تے عقیدت دا اظہار نہ کیتا ہووے۔ نعت (نعت) زبر نال (مونث) عربی زبان دا مادہ اے، جیہڑا عام طور تے وصف دے معنیاں وچ ورتیا جاند اے۔ ڈاکٹر ریاض مجید نے پی ایچ ڈی دے مقالے ”اردو نعت“ دے شروع وچ تاج العروس دے حصے دا عکس دتا اے، جس وچ لفظ نعت دے لغوی مطلب تے بحث کیتی گئی اے۔ نعت دے معنے وڈی پنجابی لغت وچ ان درج کیتے گئے نیں۔

”نعت: (ع-مونث) 1- صفت، ثناء، تعریف، وڈیائی

2- حضرت محمد ﷺ دی شان وچ لکھے شعر۔“ (1)

عربی لغات وچ لفظ نعت تے ایہدیاں دو جیاں نحوی صورتاں دے مطلب کجھ ایس طرح سامنے آئے نیں۔ (نعت) کسے شے نوں بیاننا (نعت، نعت نعتاً) اوصاف بیان کرنا، خصوصاً تعریف وچ، نعت (صفت، وصف، جوہر، تعریف، خاصیت، گُن،) (نعت) کسے شے دیاں خوبیاں دا بیان مبالغے نال کرنا، (نعت نعتاً) تکلف دے نال عمدہ صفتاں وکھانا (نعت) خلقتاً عمدہ صفات والا ہونا، (انعت) (صفت) جیویں المنعت من الخیل، تیز رفتار

ہونا۔ ایسے طرح صرف و نحو وچ صفت نون موصوف نال ملانا تے حضور اکرم دی مدح و توصیف نون نعت کہیا جاندا اے۔ اقبال زخمی موجب:

”عربی زبان وچ نعت (ن ع ت) تن حرفی مادہ۔ کسے شے چیز دی صفت یا وڈیائی بیان کرن دے معنی وچ آؤندا اے پر سوئی تے عمدہ چیز نون نعت آکھدے نیں۔ عربی وچ ایہدی جمع نعت اے۔ ایس ادبی اصطلاح دے معنی خاص طور تے حضور ﷺ دی ذات تے صفات دے بیان لئی وقف نظر آؤندے نیں۔ (2)

قرآن پاک وچ نعت دے لفظ دی ورتوں تے نہیں۔ کئی مفسراں قرآن پاک دی تفسیر تے ترجمے کر دیاں ایس لفظ نون و صف دے معنیاں وچ لیا ندا اے۔ احادیث رسول تے شمائل نبوی (حافظ محمد بن عیسیٰ) وچ نعت دا لفظ مختلف صرئی تے نحوی معنیاں وچ تقریباً 50 تھاویں ورتیا گیا اے۔ حدیثاں وچ ایہہ لفظ مطلق اظہار تے بیان محض توں لے کے عام شیواں تے بندیاں دی تعریف، صفت، حالت، خصوصیت، علامت کسے شے دی خاصیت تے کسے بندے دے حلیہ بارے وی استعمال ہو یا اے۔ کدھرے کدھرے ایہہ لفظ مذموم صفت تے کوچھ پنے لئی وی آیا اے۔ مسند ابن جنبل وچ ایہہ لفظ جہنم دیاں زنجیراں تے سلاخاں دی کیفیت واسطے آیا اے۔ ڈاکٹر انعام الحق جاوید لکھدے نیں۔

”عربی میں یہ لفظ کسی بھی شخص یا شے کے وصف کے لیے استعمال ہو سکتا ہے۔ حضرت رسالت مآب کا وصف بیان کرنے والے کے لیے ناعت کا لفظ پہلے پہل حضرت علی المرتضیٰ نے استعمال کیا۔“ (3)

پنجابی شاعری نے اسلام دی چھتر چھاویں اکھ کھولی تے ایہدے وچ اللہ تعالیٰ تے اوہدے حبیب دا ذکر شروع توں ای موجود رہیا۔ کئی کتاباں وچ حاجی بابا برتن (وفات 1120ء) دا اک نعتیہ بول ملدا اے جیہڑا انج اے:

روپا محمد سونا خدائے دھوں وچ دنیا غوطہ کھائے (4)

بابا فریدؒ جیہڑے پنجابی شاعری دے موڈھی منے جان دے نیس، نے حضور پاک ﷺ دیاں ذاتی فضیلتاں دی تھاویں آپ دی تعلیم نوں موضوع بنایا۔ اوہناں اپنے شلوکاں راہیں دین دی تبلیغ کیتی۔ اوہناں دے شلوکاں وچ مکمل نعت موجود نہیں پر نعتیہ رنگ ضرور دسد اے۔ اک تھاک اک حدیث نوں شلوکاں راہیں بیان کیتا اے۔

فریدا ایہہ تن پھونکنا نت نت دکھے کون

کنیں نچے دے رہاں کتی وگے پون (5)

بابا فریدؒ توں تن سو سال بعد حضرت میراں شاہ تے گورونانک دیو نے شلوک ڈھنگ وچ نعت اُلکی۔ اکبر توں شاہ جہان تک دے دور وچ عبدی کو دھن، عبداللہلا ہوری تے نوشہ گنج بخشؒ نے دینی ادب دے نال نعتیہ ادب وی تخلیق کیتا۔ بابا گورونانک ہوراں شلوک دی صنف وچ نعتیہ ادب تخلیق کیتا۔ لکھدے نیں۔

کہو ہک نہ دو جا کو پرگٹ بھے محمدؐ ہو (6)

جدید نعتیہ دور وچ وی کوئی شاعر ہی ہووے گا جس نعت نہ لکھی ہوئے۔ ایہتھوں تیکر کے اردو دے کئی شاعراں نے پنجابی وچ نعت لکھ کے پنجابی نعت نوں آدردتی۔ نویں شاعراں دے نعت ول پیر پٹن پاروں ابلاغ دے قومی عہد پہلوواں مان ملیا تے نعت گوئی دامہاڑ ہور موکلا ہون لگا۔ نویں تے جدید مہاڑ وچ نعت راہیں سیرت نگاری دارجمان ڈھیر ودھیا۔ نویں شاعراں دے نعت ول مہاڑ نال ابلاغ دے قومی رجحاناں نوں مان لبھا۔ جدید نعت اُچے درجے دی شاعری دے مرتبے تیکر اڑ چکی اے۔ اج نعتیہ شاعری، آزاد نظم، نثری نظم تے کئی ہور فنی تجزییاں توں لنگھ چکی اے۔ عصمت اللہؒ اہل لکھدے نیں۔

”اجوکی حیاتی دا شاید ای کوئی کچھ اجیہا ہووے جیہدے تقاضیاں نوں

اجوکی نعت وچ جگہ نہ ملی ہووے۔ دو جے پاسے فنی اعتبار نال وی پنجابی

نعت پچھے نہیں رہی۔ غزل دی ہنر (Form) توں وکھ آداتے نثری نظم

تک نعت نے اپنی دلگن وچ لے لی اے۔“ (7)

جدید دور وچ غیر مسلم شاعراں نے وی آپ ﷺ دی شان وچ اُچ کوئی دا کلام لکھیا۔ اوہناں دے کلام توں دس پیندی اے کہ اوہ آپ دی سیرت توں چوکھے واقف سن۔ جسٹس بھگوان داس جیہڑے ہندو ہون دے باوجود نعت گو شاعراں دی صف وچ شامل نیں۔ لکھدے نیں:

نبی مکرم شہنشاہ عالی
کمالی (8)

محمد امین خیال حساس دل رکھدے سن جیہدے وچ سوہنے نبی دیاں یاداں دے گلزار کھڑے سن۔ اوہناں دی اُلکی ہوئی ہر پھل تے کلی دا اپنا رنگ تے خشبو اے۔ ایہناں نعتاں وچ ترنم اجیہی خوبی اے جیہڑی ساری کتاب وچ نمایاں اے۔ خیال ہو ریں عام طور تے وڈی یاد درمیانی بحر وچ لکھدے۔ انسانیت دے محسن اول دی سیرت کردار، افکار تے پیغام دی ہر بندے نے قدر کیتی۔ آپ دے پیغام نوں آدر بھری اکھ نال ویکھدیاں تعریف تے توصیف کیتی۔ امین خیال اپنے دور دے اگے سیانے سن۔ انسانیت دی رہنمائی لئی رب دے محبوب نوں اپنی شاعری دا موضوع بنایا جہناں دی سیرت تے کردار توں متاثر ہو کے لوکی اوہناں ول ٹر پئے تے اپنی حیاتی نوں سکون تے راحت دی دولت نال مالا مال کیتا۔ اوہناں دا حضور نبی کریم ﷺ دی حیاتی نوں رُشنا نا تخلیق نعت دا محرک سی۔ ایسے پاروں امین خیال نے اپنی عقیدت دے پھل انسانیت دے سب توں وڈے تے سچے آگونوں پیش کرنا باعثِ سعادت سمجھیا۔ لکھدے نیں:

کل وی تیرا چانن ہے سی اج وی تیرا چانن
ابداں تیک رہوے گا تیرا ات گھنیرا چانن
تیرے دم تھیں جھگا جھگا ڈیرا ڈیرا چانن
دیہڑا دیہڑا کوٹھا کوٹھا بنھ بنھ بنیرا چانن
چن حرا دی ککھوں پھٹیا تھیں تھیں لو ورتائی
ظلم ہنیرا مکیا ہو یا چار پھیرا چانن

دھوڑ نہیں تیریاں قدماں دی ایہ سورج چن ستارے

کہکشاواں توں دی تیرا بہت اچیرا چائن (9)

خیال ہوراں دی نعت وچ جذبے تے احساس دا نگھ موجوداے۔ اوہناں دی نعت اندر مدینے شریف توں
دُوری دا احساس، پرندیاں وانگوں روضہ رسول ﷺ تے اپڑن دی تا نگھ، ہواواں دے ہتھیں روضہ رسول ﷺ تک
پیغام اپڑان دی ترف تے فراق دے مضمون سنگھنے نیں۔ حضور نبی کریم ﷺ دے دربار وچ فریاد تے مدح رسول ﷺ
دی تا نگھ استغاثے تے استدعا وی ون سونے جذبیاں تے عقیدیاں راہیں نعت وچ بیان کیتے گئے نیں:

اوہدیاں لاٹاں وگڑے دل دے نہیر مٹاون آئیاں
مڑ مڑاں دے رس پنے نوں چٹ گئیاں پھکیاں
ٹونے ہاریاں سوچاں دل نوں وہم دے لانبو لائے
اوہدے رحم کرم دیاں پریاں سکھ ورتاون آئیاں
آئیاں یاد خیال اوہناں دیاں نگھیاں مٹھیاں گلاں

آئیاں اتے حدیثاں دل نوں راہے پاوان آئیاں (10)

شاعر دے دل وچ مدینے جان دی ترف تے کشش نے وکھارنگ جمایا۔ امین خیال ہوراں کدے
من دیاں سدھراں نوں رورو کے بیان کیتا تے کدے ”عرضیاں“ دی صورت وچ پیارے آقا ﷺ دی خدمت وچ
نذرانے گھلے۔ نعت آکھنا ایویں کیویں داکم نہیں۔ جد تک دل عشق رسول تے بے قراری حبیب وچ ترف ترف
کے بے حال نہ ہو جائے، نعت نہیں ہوسکدی۔ جد تا ئیں دل اندر الا الہ اللہ توں بعد محمد رسول اللہ دی صدا نہ پھٹے،
نعت نہیں ہوسکدی۔ خیال ہوراں دی ایہ حالت آپ مہارے اوہناں دے مونہوں اکھواندی اے:

ہوئے دیس ماہی دے توں جاویں تے پھیرا اوس سوہنے ول وی پاویں
کریں پہلاں سلام اس ڈھول تا ئیں تے فر دکھڑا توں میرا انج سنا ئیں

ہوئی مدت نہ اکھاں دید پائی تساڈے وصل دی منزل نہیں آئی
 میں کنج سمجھاواں اکھیاں روندیاں نوں سدا اتھراں دی چکی جھوندیاں نوں
 کدے سانوں وی نوری مکھ وکھانا نلجی نوں وی روضے تے بلانا (11)

نعت لکھن دا بنیادی تے محرک جذبہ اصل وچ قرآن پاک اندر اللہ تعالیٰ دا اوہ خاص انداز اے جس راہیں
 اوہنے اپنے محبوب پاک ﷺ دی تعریف کیتی۔ خدا تعالیٰ نے نہ صرف قرآن مجید وچ آپ ذکر رسول ﷺ کیتا سگھوں
 ایمان والیاں نوں وی ذکر رسول ﷺ کرن دا حکم دتا۔ سورۃ الاحزاب وچ رب تعالیٰ دا ارشاد ہے:
 ”بے شک اللہ تعالیٰ تے اوہدے فرشتے حضور نبی کریم ﷺ تے درود
 بھیج دے نیں۔ اے ایمان والیو تسیں وی اوہناں ﷺ تے درود سلام
 بھیجو۔“ (12)

صحابہ دے دور توں لے کے آج تک جتنے صحابہ کرام تے علمائے کرام نے حضور ﷺ دیاں نعتاں دی
 روایت نوں شروع کیتا، اتھے ای اولیاء نے ایمان دی تکمیل تے عشق رسول دے حصول لئی نعت نوں سب توں بہتر
 ذریعہ قرار دتا۔ حضور پاک دی ثناء خوانی کرن والے ہر دور وچ آندے رہے تے آپ دے حضور اکھراں دے موتی
 پروندے رہے۔

اللہ پڑھے درود سلام محمد ﷺ عربی جی
 عرشوں بھیجے صبح تے شام محمد ﷺ عربی جی
 میرا بھر دے سکھنا جام محمد ﷺ عربی جی
 مینوں بھیجو خاص پیام محمد ﷺ عربی جی
 رب بخشیا پاک کلام محمد ﷺ عربی جی
 سبھ سوچاں میریاں خام محمد ﷺ عربی جی (13)

امین خیال جدوں موجودہ حالات نوں ویکھدے تے ڈاڈھے دکھی ہوندے۔ اوہناں نعت دے پردے
 وچ اُمت نوں ایہ پیغام دتا کہ جدوں دا اسیں اپنے پیارے نبی ﷺ دے حکماں تے عمل کرنا چھڈ دتا اے۔ اودوں
 توں رسوائیاں تے ذلتاں ساڈا مقدر بن گئیاں نیں۔ ایس لئی سانوں اک واری فیراپنے اصل ول پرتنا پوے گا تاں
 جے دنیاوی سنور جاوے تے آخرت وچ نجات وی ہو جاوے:

زور اوراں غریباں خاطر گڈیاں جھڑیاں پھاہیاں
 مسکیناں دے گلاں دے وچوں پھاہیاں تساں اوہ لاہیاں
 آئے تسیں ﷺ تے قسمت جاگی بیٹھلی اتے ہوئی
 کسے غلامیوں عزت پائی کسے فقیریوں شاہیاں (14)

حضور ﷺ دی دنیا تے تشریف آوری انسانی تاریخ وچ ڈھیر اہمیت رکھدی اے۔ ایہہ اہمیت صرف ایس
 واسطے ای نہیں کہ آپ ﷺ رب دے خاص پیغمبر سن۔ آپ ﷺ دے آون نال دنیا انقلاب توں دوچار ہوئی۔
 آپ ﷺ دے کردار نال انسانی حیاتی دا رخ بدل گیا۔ کفر تے نہیرے دور ہو گئے، ہر پاپ سے چانن کھل پلر گیا۔ خیال
 ہوراں نعت دے ایس موضوع نوں پیش کیتا اے۔ ایس نعت وچ اکو ویلے وچ دو قافیے ورتوں لیا ندے نیں:

میرا عربی مدینے دا چن ماہی توحید دا چانن لان آیا
 جس ست فلکاں دے جوہ گاہی بن رحمت جگ تے چھان آیا
 وچ مکے ڈیرا لایا اے جتھے کفر تے شرک دا سایا اے
 باطل دی اُلٹی جس شاہی نہیرے دے ابراڈان آیا اے (15)

مدینے وچ رہن والے مدنی منٹھاردی شان وچ آپ دے غلاماں نے اپنے اپنے انداز وچ ہدیہ محبت
 پیش کیتا۔ امین خیال ہوراں نے وی اپنے انداز نال عقیدت بھریا نڈانہ پیش کیتا اے۔ سوہنا نبی ﷺ جیہدی شان
 وچ سوہنے رب نے پورا قرآن نازل فرمایا تے اپنے سوہنے حبیب دی ہر ہر گل دی تعریف فرمائی۔ خیال ہوراں نے

نبی سوہنے دی تو صیف کر کے سنت الہیہ تے عمل کیتا، جدوں اللہ دے محبوب دی تعریف کیتی جاوے فیر بھلا رب کیوں خوش نہ ہووے گا۔ لکھدے نیں:

توں چن جیہے چہرے والا کریں دنیا وچ اُجالا
ہے موڈھے کمل کالا کریں دنیا وچ اُجالا (16)

حضور نبی کریم دی ذات گرامی دیاں عظمتاں بے انت نیں۔ اللہ تعالیٰ سورہ احزاب اندر فرشتیاں دے نبی کریم ﷺ تے درود بھیج جن دانہ صرف ذکر کیتا سگوں اوہنے ایمان والیاں نوں نبی کریم ﷺ تے درود بھیج جن دا حکم دتا اے۔ درود نبی کریم ﷺ دی ذات نوں خراج عقیدت اے۔ درود سلام نہ صرف فرض دادرجہ رکھدا اے سگوں ایہہ سنت خداوندی وی اے۔ ایہہ وجہ اے پئی خیال ہو راں نے سلام بھیجا اے تے ایس حوالے نال کلام وی لکھیا اے۔ لکھدے نیں:

مینوں لو کوہ طور دی کلمے دا ای چانن جاپے
دم دم رب ارنی آکھاں ہوواں نہ بے آسا
توں وی بڑا ای سوہنائیں چنا اسمائیں پیا چمکیں

اپیر عربی چن دے ساہنویں حسن ترا اے ماسا (17)

خیال ہو راں نے حضور ﷺ دی مدح تے شادے اظہار لئی جتھے عشق رسول ﷺ لئی نعت لکھی، او تھے ایس عشق نوں قرآن تے حدیث دے تابع کرن دی وی لوڑا اے۔ اوہناں نعت وچ رسول اللہ ﷺ دی سیرت، عادات، زندگی حیاتی نوں تبلیغی مقصداں دے حوالے نال پوری دلچسپی تے وابستگی نال لکھیا۔ ایہی وجہ اے کہ خیال ہو راں دیاں نعتاں وچ جوش تے مستی، عقیدت تے احترام نال محبت دے ون سونے پھل کھڑے وکھالی دیندے نیں۔ ایہن خیال ہو راں نعت نوں اپنے ہاں باقاعدہ اپنایا تے اپنے فن شعر نوں مدح رسول ﷺ لئی وقف کیتا:

باغ دا پتا پتا واقف اوہدے سوچھ سبھا دا
اوہدے کوئل نزم سلوک نوں ہاڑ جھنکار وی جانے

ازلاں توں لے ابدان تیکن امن دیا سردارا
سدے مینوں در اپنے تے ڈھل جوانیاں مانے (18)

امین خیال ہوراں دے شعراں وچ عاجزی تے انکساری کٹ کٹ کے بھری ہوئی اے۔ خیال ہوراں
اپنے آقا ﷺ دے حضور رو رو کے ایہو آرزو کیتی کہ روضہ نبی ﷺ دی زیارت ہو جاوے:
میں بے کس نوں فر اکواری در تے لوں بلا
دلیوں دور وسیندیا سخیا دل وچ تیرا چا
وہم دلیوں غیر خیالوں رہندا نت ستا
کسے وی حیلے ہووے میرے دل دا صحن صفا (19)

خیال ہوریں حساس دل رکھن والے شاعر سن۔ اوہناں دے دل وچ سوہنے نبی دیاں یاداں دے گلزار
کھڑے ہوئے سن۔ ہر پھل تے ہر کلی دا اپنا رنگ تے خشبو اے۔ مدینے دی زیارت وچ تڑندیوں اوہناں دیاں
نعتاں ایس خواہش وچ پڑ چیاں نیں کہ رسول اللہ ﷺ دے درنوں ویکھن واسطے دل بے قرار اے، جتھے جا کے دعا
کراں تے دل نوں سکون ملے۔ امین خیال ہوراں دانعت وچ وڈا موضوع مدینہ تے روضہ رسول ﷺ رہیا کیونکہ
اوہ روضہ رسول ﷺ توں دُور رہ کے تڑندی جیتی گزار رہے سن۔ مدینہ منورہ دی حاضری نوں ون سونے ڈھنگ
نال اپنی نعت دا موضوع بناندے۔ اپنی تانگھ دا ذکر کر کے اپنیاں رتجھاں پوریاں کر دے کہ جد موقع ملیا تے رج رج
گنبد حضریٰ دے نظارے کیتے۔ اوہناں نوں اپنی عقیدت نال شاعری دا روپ دتا:

کہویں شاہ عرب نوں وائے نی کدے درد منداں ول پھیرا پا
یا درس وکھا وچ سفنے دے یا مینوں اپنے کول بلا (20)

امین خیال ہوراں دے دل وچ سجرے پیار دا وسیب سی۔ اوہ اُچی تے سچی ذات دل دیاں حالاں دی جانو
اے۔ دو جگ دے ایس باغ دی کلی کلی وچ حضور دے نور دے نظارے نظریں آؤندے نیں۔ شاعرانہ لکھدا اے:

ورقہ ورقہ پاک کلام اچ پیار ترے دیاں گلاں نیں
 ایہ یسین منزل طہ رمز اشارے تیرے نیں
 حشر اچ پلا پکڑ خیالا! وقت شفاعت آکھاں گا
 کملی والیا! میرے چہ وی لیکھاں ہارے تیرے نیں (21)

امین خیال اپنے پیارے آقا دے نام توں صدقے ہو ہو جان دے سن۔ شہر مدینے جان دی سدھرا یہناں
 اکھراں وچ ڈھل ڈھل پیندی اے:

اک وار دکھا دے یا مولا دربار مدینے والے دا
 میں ایس بہانے ای کر لاں دیدار مدینے والے دا
 ہر اک خیال اچ خو اوہدی ہر دل وچ جگدی لو اوہدی
 میرے وی لوں لوں وچ رچیا ات پیار مدینے والے دا (22)

امین خیال ہو راں دی حیاتی دا ڈھ نعت لکھدیاں تے نعت سندیاں بجھا۔ اوہ اپنے ساہ ساہ نال نعت آکھن
 والی روح سن۔ سویراں تے شماں وچ فجر اں تے نکالاں، دھپاں تے چھاواں وچ، مہییاں تے برساں وچ،
 گرمیاں تے سردیاں وچ، دن دے چانن تے رات دے ہنیرے وچ غرض حیاتی دے ہر ساہ نال پاک نبی ﷺ
 دی نعت لکھی۔

حوالے

- 1- اقبال صلاح الدین، وڈی پنجابی نعت، لاہور، عزیز پبلشرز، 2002ء، ص: 2716
- 2- اقبال زخمی، یا رسول اللہ، لاہور، ادارہ پنجابی لکھاریاں جیاموسی، 2003ء، ص: 12
- 3- انعام الحق جاوید، پنجابی زبان و ادب، اسلام آباد، مقتدرہ قومی زبان، 1998ء، ص: 161
- 4- آفتاب احمد نقوی، پنجابی نعت، لاہور؛ پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 2005ء، ص: 101

- 5 فقیر محمد فقیر، بول فریدی، لاہور، علمی بک ہاؤس، 1991ء، ص: 122
- 6 اختر جعفری، ویروے، لاہور، عزیز بک ڈپو اردو بازار، 1979ء، ص: 14
- 7 عصمت اللہ زابد، جدید پنجابی نعت، لاہور، پاکستان پنجابی ادبی پرہیا، 1985ء، ص: 39
- 8 محمد اقبال جاوید، مخزن نعت، لاہور، علمی کتب خانہ، اردو بازار، 1979ء، ص: 46
- 9 محمد امین خیال: صفحہاں رب رسول دیاں؛ لٹریچر پبلشرز گوجرانوالہ ۲۰۰۵ء، ص: ۱۳۰
- 10 ایضاً، ص ۱۵۸
- 11 ایضاً، ص ۱۴۰
- 12 القرآن، پارہ: 21، الاحزاب: 56
- 13 ایضاً ص ۱۶۲
- 14 ایضاً ۱۶۸
- 15 ایضاً ص ۱۲۰
- 16 ایضاً ص ۱۲۳
- 17 ایضاً ص ۱۹۰
- 18 ایضاً ص ۱۷۵
- 19 ایضاً ص ۱۰۹
- 20 ایضاً ص ۱۰۸
- 21 ایضاً ص ۲۰
- 22 ایضاً ص ۱۰۴

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 4, Jan..-June 2019, PP 25-46

☆ ڈاکٹر محمد ایوب

پارکھ
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2019ء، مسلسل شمارہ 7

پنجابی لوک گیتاں وچ نباتات

Abstract

Punjab is a land of agriculture, which produce a large scale of many varieties of crops, fruites, flowers, vegetables and herbs. There are many sort of trees. Punjabi folk songs tells us about vegetation which produced in Punjab. The relationship of vegetation is part and partial for our culture and economy.

پنجاب شروع توں ای کھیتی پردھان دیس رہیا اے۔ قدرت نے ایس نوں دکھو وکھ رتاں دان کیتیاں نیں۔ رتاں دے اثر پٹھ رنگ رنگ دیاں فصلوں، پھل، پھل رکھ تے سبزیاں ایس دھرتی دی رونق تے دھرتی واسیاں دی خوراک دے روپ وچ اوہناں دے کھڑیاں دی لالی بن دے آرہے نیں۔ پنجاب دے واہی وان اپنی حیاتی دا اہتا حصہ اپنیاں فصلوں دی کاشت وچ ای لنگھاندے نیں۔ اپنا خون پسینہ اک کر کے ہل واہندے، بی بیج دے، گوڈی کر دے تے فصلوں گا ہندے نیں۔ فصل پک پوے تے واہی وان خوشی نال آپوں باہر ہون نوں پھر دے نیں۔ فصلوں پکن دے نال ای اوہدیاں آساں اُمیداں اتے وی بُرا آجاندا اے۔ اوہدی خوشی آپ مہاری ہو کے لوک گیتاں دے روپ وچ ڈلھ ڈلھ پیندی اے۔ کنک، کماد، کپاہ، جھوننا تے مکئی پنجاب دیاں وڈیاں فصلوں نیں۔ ایہناں اتے ای حیاتی دا دارومدار اے۔ فصلوں دے جوان ہو جان نال ای دل دیاں سدھراں وی جوان ہو جان دیاں نیں۔ ایس لئی لوک گیتاں وچ ایہناں دے حوالے نال خوشی

غئی دا اظہار براہ راست ملد اے۔ ایہو وجہ اے کہ ایس لئی کسے اک صنف دی پابندی سامنے نہیں آؤندی سگوں ہر شعر تے ہر صنف وچ ایس دا اظہار ممکن اے۔

پنجاب وچ کنک سب توں وڈی فصل اے۔ ایس کر کے ایس فصل کی بیجائی، کٹائی تے گہائی ول چوکھا دھیان دتا جاندا اے کیوں جے خوراک دا وڈا جز کنک اے تے معیشت دا زیادہ تر دار و مدار ایس فصل دی پیداوار اے۔ کساناں نوں چھڈ فیکٹری خاص کر آٹا ملاں چلاون والے لوکاں دیاں نظراں وی ایس فصل دے بہتے جھاڑتے لکیاں ہوندیاں نیں۔ عام طور تے کسان فصل چک کے منڈیاں کڑیاں دے ویاہ رچا دیندے نیں۔ لوری پنجاب دا قدیم گیت اے۔ جس وچ ماتا دے جذبیاں دا نگھاسیک، بال لئی دعاواں تے اوس دی حیاتی دی کامیابی لئی اُمیداں دا اظہار دکھالی دیندا اے۔ اک لوری وچ کنک دا ذکر انج اے:

الھر بلھر باوے دا باوا کنک لیاوے گا
 باوی بہہ کے چھٹے گی چھٹ بھڑولے پاوے گی
 باوی من پکاوے گی باوا بہہ کے کھاوے گا (1)

دو یاں چار مصرعیاں دیاں بولیاں پنجاب دی پوری ثقافت نوں بیان کر دیاں دکھالی دیندیاں نیں۔ ایہناں بولیاں وچ کنک دا ذکر اے۔ کنکاں پکیاں ویکھ کے جٹ نوں مستی چڑھ جاندی اے۔ جتھے اوہ حیاتی دے عام کم فصل چک کے کردا اے، او تھے لڑائی نوں وی اوس دامن کردا اے۔ کیوں جے تھانے کچھری لئی اوس دی جیب وچ روپے ہوندے نیں۔ ایسے لئی اوہ پہلاں انج گاندا اے:

جٹ پیلیاں دے بے بے گاوے داناں دے ڈھیر لگ گئے (2)

کنک مگروں منجی پنجاب دی وڈی فصل اے۔ بھاویں ایہہ پنجابیاں دی خوراک دا جز نہیں پر معیشت خاص کر برآمدات وچ ایس فصل دا بہت وڈا حصہ اے۔ پنجاب دے کجھ علاقیاں وچ لوک روز چاول کھاندے نیں، جدوں تائیں اوہ چاول نہ کھالین اوہناں نوں انج جا پدا اے کہ اوہ بھکھے نیں۔ ایس فصل دی کاشت کھڑے پانی وچ کیتی جاندی اے۔ فصل دے پکن تیک ایس وچ پانی کھلوتا رہنا چاہیدا اے۔ ایس دی پرالی مال ڈنگر دے پٹھیاں لئی کم آؤندی اے۔ ایس توں کاغذ تے گتا وی تیار کیتا جاندا اے، پرالی پیکنگ دے کم آؤندی اے۔ ایس فصل دا پنجابی لوک گیتاں اندر ذکر انج

ملا اے۔ پہاڑی لہجے دے لوک گیتاں وچ ویر دے آون دی خوشی وچ نہال ہوئی بھین چاول وٹدی دکھالی دیندی اے۔ بھین آکھدی کہ جے ویر کھیڈ کے واپس آوے تے میں بکاں بھر بھر کے چاول وٹداں گی:

ویر مہاڑا آیا کھیڑی کھیڑی چاول بنڈاں سیڑی سیڑی
ویر مہاڑا آیا ہسی ہسی میں چاول بنڈاں چستی چستی (3)

لوہڑی پنجاب دا پرسدھ دیہاڑا اے۔ منڈے کڑیاں جدوں لوہڑی منکن جانداں نیں تاں اوہ دو جیاں شیواں دے نال چول وی منگدے نیں:

ہرن ماری چنگی دے پڑوپی موگی
ہرن ماریا نیول دے پڑوپی چول (4)

مٹھے دیاں لوڑاں پوریاں کرن لئی پرانے زمانے توں ای کماد بیجیا جا رہیا اے کماد دی کوئی شے ضائع نہیں جاندی، گنے دی روہ، فیروہ توں گڑ، شکر تے کھنڈ بن دی اے۔ آک مال ڈنگراں دے پٹھیاں و جھوں ورتیا جاندا اے۔ چھوٹی تے چوراہا بن دے کم آندا اے۔ کماد کھوڑاں وچ بیجیا جاندا اے۔ سیانیاں نے ہر مینے وچ بیجے جاون والے کماد دی جھاڑ پکھوں خصوصیت دسی اے۔ سیانے آکھدے نیں:

کماد لاء پھلگن ویکھ کماد دا پھلگن
کماد لاء چیتز ویکھ کھیتزاں دے کھیتز
کماد لا وسا کھ رکھ اللہ دی آس
کماد لاء جیٹھ اڑ اڑ پیا ویکھ (5)

محبوب اپنی محبوبہ نوں آکھدا اے کہ جٹاں دے گنے چوپ لے تے جے لڈو کھانے ہون تے بانیاں نال رابطہ کریں۔ پنجاب دیاں وڈیاں فصللاں توں دکھ کئی فصللاں اجیہاں نیں جو بھادیس تھوڑی ماترا وچ کاشت ہوندیاں نیں، پراوہناں دی اہمیت وڈیاں فصللاں توں گھٹ نہیں۔ باجرہ کئی جانوراں دی خوراک وچ اک وڈے جز دے طور تے ورتیا جاندا اے۔ پنڈاں وچ لوک ایس دی روٹی وی پکاندے نیں۔ گیتاں وچ ایس دا ذکر انج اے۔ پنجابن بن ٹھن کے دیور سامنے جاندی اے۔ اوہ اوں نوں باجرے دی راکھی کرن دا بولد اے۔ ٹیار اگوں آکھدی اے:

تیرے باجرے دی راکھی دیورا میں نہ بہندی وے جے میں تاڑی ماراڈواں میری مہندی لہندی وے (6)

پر ایس انکار دے باوجود اوہ باجرہ چکن نوں تیار اے تے اوس نوں جواب ملدا اے:

نکا موٹا باجرہ گورے، تیرا میں چوگیساں ڈھولا (7)

مکئی پنجاب دی اجیہی فصل اے جس نوں خوراک وجھوں، ڈنگراں دی خوراک وجھوں تے کپڑا ملاں وچ کپڑے نوں مایا لاون لئی خام مال وجھوں ورتیا جاندا اے۔ لوک سیال دی رت وچ مکئی دی روٹی ساگ نال کھانا پسند کر دے نیں۔ شام نوں پنڈاں وچ مکئی دے دانے بھنائے جان دے نیں۔ پنڈاں تے شہراں وچ چھلیاں وک دیاں نیں۔ ایس دے داناں توں سٹارچ وی تیار ہوندا اے جس نوں دھاگے نوں لاکے کپڑا بنایا جاندا اے۔ انج دھاگہ ٹٹ دا نہیں۔ ایس دا ذکر لوک گیتاں وچ موجود اے۔ مکئی دی فصل توں چنگا جھاڑ لین لئی سیانے کھاد دی اہمیت انج دسدے نیں:

چھلیاں کنک کما دتے ہور کھیتی گل روڑی باجھ نہ ہونداں توں نہ جاویں بھل (8)

جوار پنجاب دی اک ہورا ہم فصل اے۔ عام طور تے ایس نوں مال ڈنگراں دے چارے وجھوں ورتیا جاندا اے۔

اک پہاڑی لوک گیت وچ ایس دا ذکر انج اے:

انگ پھنگ، ستارے ننگ رچی پچی چکھا چج

جوں پیا جھٹھ جم پئی جوار (9)

سرہیوں دے تیل نوں پہلاں پکاؤن لئی ورتدے سن، انج وی پکوڑے ایسے تیل وچ تلے جان دے نیں۔ ایہہ تیل صابن بناؤن لئی خام مال وجھوں ورتیا جاندا اے۔ ایس توں دکھ کئی صنعتاں وچ مشینری نوں چالو حالت وچ رکھن لئی ایس دی ورتوں مشینی تیل وجھوں کیتی جاندی اے۔ پنجابی لوک گیتاں وچ ایس فصل دا ذکر انج آیا اے۔ سرہیوں دیاں گندلاں توڑ دی برہوں کٹھی مٹیا رہا پیسے اگے ترلا انج پاندی اے:

پئی گندلاں توڑنی آں موڑ مہار چننا، تتی ہتھ پئی جوڑنی آں (10)

مٹیا رہا روپ ڈھلن تے ماہی نوں شکوہ کردی اے۔

جدوں رنگ سی سر ونہہ دے پھل ورگا اودوں کیوں نہ آیوں مترا (11)

کپاہ دی کاشت پنجاب وچ قبل از مسیح توں ہوندی آ رہی اے۔ پنجاب وچ خاکی تے چٹے رنگ دی کپاہ بیجی

جاندى اے۔ ایسے لئی پنجاب وچ بہت ساریاں کپڑا ملاں لگ گئیاں نیں۔ کپاہ توں روں، روں توں دھاگہ، دھاگے توں کپڑا، کپڑے توں ریڈی میڈ کپڑے تیار کر کے باہر ملکاں نوں برآمد کر کے ڈھیر سارا زر مبادلہ کمایا جاندا اے۔ کپاہ توں بنولہ حاصل کیتا جاندا اے۔ بنولے دا تیل صابن بناون دے کم آندا اے تے بنولے دی کھل ڈنگراں نوں چارے وچوں پائی جاندى اے۔ کپاہ دیاں سٹیاں بالن دے کم آندیاں نیں، ایس دی سواہ پوٹاش کھاد وچوں کھیتاں وچ کھلاری جاندى اے۔ جس پاروں کھیتاں دی زرخیزی ودھ جاندى اے۔ پنجابی لوک گیت ایس فصل دے ذکر نال بھرے ہوئے نیں۔ پنجابی لوریاں وچ ایہدا ذکر موجود اے۔ کپاہ چکن دا بہانہ بنا کے پرانے سے کڑی منڈا ل لیندے سن پر چھڑیاں دی بیتی کپاہ نوں چکن لئی کوئی نہیں جاندى۔

چھڑے نے کپاہ بیج لئی کوئی ڈردی چکن نہ جاوے (12)

رکھ دھرتی دا شکار، منکھ دا تانا وی تے بانا وی۔ ازل توں ایہدے ساتھی، جہناں ہر قدم اتے ایس دا ساتھ دتا تے منکھ نوں اگے ٹور دے رہے۔ شکار تے بالن دین دے نال نال دھرتی نوں آلودگی توں بچاون زمینی ڈھانوں روکن تے دھرتی اتے مینہ دا کارن وی بن دے نیں۔ صنعتاں لئی خام مال فراہم کرن والے رُکھ معیشت نوں متوازن بناون وچ اہم کردار ادا کردے نیں۔ ایہو کارن اے کہ دنیا دے ہر دھرم تے ساہت وچ ایہناں نوں خصوصی اہمیت حاصل اے۔ جدوں پنجابی لوک گیتاں اتے جہات پائیے تاں پنجاب دی دھرتی اتے اگن والے لگ بھگ ہر رُکھ دا ذکر ملدا اے۔ ٹاہلی پنجاب دا اک اچھا رُکھ اے جس دی لکڑی توں لوک فرنیچر تے ہور شیواں تیار کردے نیں۔ کیوں جے ایس لکڑی نوں بہوں مضبوط نیا جاندا اے۔ ایس اتے گجری دی پینگھ پئی دکھالی دیندی اے:

اُچیاں لسیاں ٹاہلیاں وچ گجری دی پینگھ وے ماہیا (13)

پورے پنجاب وچ خاص کرنہری علاقے وچ ملن والے ایس رُکھ دی چھاں گورھی اے۔ گولہاں نوں پنچھی بڑے شوق نال کھاندے نیں۔ خاص کر تلیر دا شکار گولہاں سے بہت ملدا اے۔ ایس رُکھ دا ذکر وکھ وکھ گیتاں وچ ملدا اے۔ لوری ماں دے جذبیاں دا اظہار اے جس وچ بال لئی ماں دعاواں کردی دکھالی دیندی اے۔ اک لوری اندر پینپل دا ذکر آج آیا اے:

ٹھنڈی دا آئی اے پھلاں کھڑ کھڑ لائی اے (14)

ماہیے وچ جدوں ایس رُکھ دا ذکر آیا تاں سانوں ٹھیاں دے جذبیاں دی بھرویں عکاسی ہوئی دکھالی دیندی اے۔

پہلی تے طوطا ای

پانی بھری دا دل ڈول کھلوتا ای (15)

انج ای بولیاں وچ ٹیاراں اپنے جذبیاں دا اظہار کردیاں دسدیاں نیں۔ نم آپاش علاقے دا سنگھنی چھاں والا رکھ اے۔ ایس دی پنجابی سماج وچ بہت اہمیت اے۔ لوک ایس دے پیتاں نوں سُکا کے گرم کپڑیاں وچ رکھ دے نیں۔ جس کارن کپڑیاں نوں کیڑا نہیں لگدا۔ کسے منکھ دے سٹ لگ جائے یاں سیال رت وچ کوئی پرانی پیڑ جاگ پوے تے ایس دے پیتاں نوں گرم پانی وچ اُبال کے ٹکور کرن نال آرام آ جاندا اے۔ پھوڑیاں تے ایس دے پتے رگڑ کے لاون نال آرام آندا اے۔ ایس رکھ دا پھل جس نوں نمولیاں آکھیا جاندا اے، لوک دوائی وجوں کھاندے نیں۔ ایس رکھ دا کئی گیتاں وچ ذکر آیا اے۔ جویں بولیاں وچ ایس رُکھ دا ذکر انج آیا اے۔ سس توں اُگی نونہ نم دا گھوٹا بناون دا سوچدی اے تاں جے سس نوں کٹ سکے۔

نم دا گھڑا دے گھوٹا سس کٹنی صندوقاں اولھے (16)

جنڈ روہی وچ اُگن والے ایس رکھ دی لکڑی نوں بہوں پکانیا جاندا اے۔ پانی دی گھاٹ کارن لکڑی سخت ہوندی اے۔ عام لوک جدوں مکان بناندے نیں۔ او دوں ایس دی لکڑی چھت پان لئی ورتی جاندی اے۔ اک بولی وچ ٹیارا ماہی نوں جنڈ وڈھ کے چوبارا پاون دی فرمائش انج کردی اے۔

دے روہی والا جنڈ وڈھ کے مینوں کلی نوں پا دے چوبارا (17)

بیری میدانی علاقے دا اجیہا رکھ جس دا پھل لوک شوق نال کھاندے نیں۔ ایس دے پتے اونٹ تے بکریاں دی خوراک بندے نیں تے لکڑاں بالن دے کم آندیاں نیں۔ بہوں سارے لوک گیتاں وچ ایس رکھ دا ذکر آیا اے۔ ایس گیت وچ ٹیارا ماہی نوں انج فرمائش کردی اے۔

بیریاں وی لگھ آئی ککراں وی لگھ آئی

لگھ آئی گلایاں چارے (18)

پھلاہی پنجاب دا نہراں تے کھالیاں کنڈھے اگن والا رکھ اے۔ آپ مہارے اگن والے ایس رکھ نوں وڈھ کے لوک بالن وجوں ورتدے نیں۔ اک گیت وچ ایس دا ذکر انج آیا اے۔

ویہڑے تاں ساڈی ہری پھلاہی موڑ گھوڑا چھوڑاں بہہ جاویں (19)

مگر پنجاب اندر ہر تھاں تے ملن والا رکھ اے ادب اندر اک خاص تھاں رکھدا اے۔ میدانی علاقے وچ ہوون والے لکڑی لکڑی صرف بالن دے کم آندی اے جد کہ روہی دے لکڑی لکڑی مضبوطی پارون بہوں پسند کیتی جاندی اے۔ ایہو کارن اے کہ بولیاں وچ ایس رُکھ دا ذکر سب توں ودھ آیا اے۔ بھین دا اپنے بھرائی پیار ایس بولی وچوں صاف جھلکدا دکھالی دیندا اے۔

اوتھے کراں نوں لگدے موتی نی جتھوں میرا ویر لنگھدا (20)

چن دی لکڑی نوں بہت قیمتی خیال کیتا جاندا اے۔ ایس توں ودھیا فرنیچر تے ہوسے تیار کیتے جاندے نیں۔ ایس رُکھ دا جنم اوتھے ہوندا اے جتھے گوری پانی ڈوہل دی اے:

جتھے لچھی پانی ڈوہل دی اوتھے اگدا چن دا بوٹا (21)

رب نے منکھ لئی بے شمار نعمتاں پیدا کیتیاں نیں چنوں وچوں پھل وڈی نعمت نیں۔ رب نے پنجاب نوں دکھ و کھ قسماں دے پھلاں دی دات بخشی اے۔ پنجاب دی زرخیز دھرتی اتے ہر قسم دے پھل موجود نیں۔ کجھ پھلاں دا ذکر گیتاں دے حوالے نال کیتا جاندا اے۔ انب پھلاں دا سردار اے۔ ایہہ پنجاب خاص کر جنوبی پنجاب وچ پیدا ہوون والا سب توں زیادہ پھل اے۔ گرمیاں وچ ہر چھوٹا وڈا ایس نوں شوق نال کھاندا اے۔ کچے امباں دا اچار پایا جاندا اے یا مرہ تے چٹنی وی تیار کیتی جاندی اے۔ پاکستان ہر ورھے ڈھیر ماترا وچ انب دو جے مکاں وچ گھل کے قیمتی زرمبادلہ کماندا اے۔

خر بوزہ پنجاب دی ریتلی زمین تے خاص کر دریاواں دے کنڈے اتے ہوون والے ایس پھل نوں لوک گرمیاں وچ ڈاڈھے شوق نال کھاندے نیں۔ اکثر لوک کھانے توں بعد روٹی ہضم کرن لئی ایس نوں کھاندے نیں۔ ایس دے چھلڑ ڈنگر شوق نال کھاندے نیں تے چھلڑاں نوں سُکا کے حکیم کئی روگاں دا علاج خاص کر پیشاب دیاں بیماریاں دا علاج کردے نیں۔ ایس دے بی لوک بھن کے کھاندے نیں۔ بی دی ورتوں دماغی طاقت لئی وی کیتی جاندی اے۔ اک بال گیت وچ ایس پھل دا ذکر اچ آیا اے:

ہونے مانے انب پکے خربوزے

مائیو بھینوں بھاٹے ٹینڈے سانجھ لو مینہ ہنیری آگئی جے (22)

کیلا مرطوب آب و ہوا وچ پیدا ہوون والا پھل اے پر پنجاب وچ کھالیاں کنارے کسان ایس دے رکھ لاندے نیں۔ کچا پھل اُتار یا جاندا اے، کجھ لوک ایس نوں سبزی وچوں پکاندے نیں پر جدوں ایہہ پک جاندا اے، اودوں پھل وچوں کھایا جاندا اے۔ ایس دے پتے بڑے چوڑے ہوندے نیں۔ سمندری علاقے وچ کلیاں بناون سسے چھت اتے پائے جاندے نیں تے میدانی علاقیاں وچ سجاوٹ لئی تے شیواں رکھن لئی ایہناں دی ورتوں کیتی جاندی اے۔ کجھ گیتاں وچ ایس پھل دا ذکر انج آیا اے۔ ٹیار آکھدی اے کہ ماہی توں اُنج تے نہیں ملدا، میلا لگا ہویا اے آکے مل لے:

دو پتر نے کیلے دے

اُنج دے توں نہیں ملدا سانوں آمل میلے تے (23)

بیری پورے پنجاب پایا جاوون والا رکھ اے۔ ایس دے پھل نوں بیر آکھیا جاندا اے۔ جدوں بیری نوں بیر لگدے نیں۔ اودوں نکلے وڈے سارے بیری دوالے ہو جاندے نیں۔ بیر کھاندے نیں۔ پتے ڈنگراں خاص کر اونٹ تے بکری نوں خوراک وچوں کھوائے جاندے نیں تے لکڑاں بالن دے کم آندیاں نیں۔ بہت سارے جذبات بیراں نال جڑے ہوئے نیں۔ جیویں دیور بھر جانی نال مذاق کردا کہند اے:

اساں بیراں چوں بیر بچھاتا بھابو تیری گھہ ورگا (24)

انار پنجاب دا اچھا پھل اے جس دا جوس لوک شوق نال پیندے نیں۔ ایس دے بی نوں سکھا کے چٹنی بناون لکیاں انار دانے وچوں ورتیا جاندا اے۔ جس پاروں چٹنی سوادی ہو جاندی اے۔ ایس دا چھلڑ سکا کے حکیم کئی روگاں دے علاج لئی ورتدے نیں۔ ماہیے وچ ایس پھل دا ذکر انج آیا اے:

دو پتر اناراں دے

ساڈا دکھ سن سن کے روندے پتھر پہاڑاں دے (25)

پُھٹ خربوزے وانگر دا پھل اے۔ پنجاب وچ خربوزیاں دی فصل مکن تے پھٹ بازار وچ آندی اے۔ ایس دی قیمت خربوزیاں نالوں گھٹ ہوندی اے تے سواد وی دکھرا ہوندا اے۔ ایس پاروں لوک ایس نوں پسند نہیں کردے۔ ایہہ پھل نہری علاقیاں توں دکھرو ہی وچ وی پیدا ہوندا اے۔ ایسے لئی آکھیا جاندا اے:

بیریاں دے بیر کھانے منڈا دیویں گی روہی دی بھٹ ورگا (26)

گر میاں دی رت وچ سب توں ودھ کھاہدا جاوَن والا پھل تر بوز اے، سستا تے تاثیر وچ ٹھنڈا ہووَن پاروَن پورے پنجاب وچ بڑے شوق نال لوک ایس نوں کھاندے نیں۔ گر میاں وچ جدوں پیاس بہتی لگی ہووے کئی لوک پیاس نوں مکا وں لئی تر بوز کھاندے نیں۔ ایس لئی کہ ایس وچ پانی ماترا بہوں زیادہ ہوندی اے۔ ایس بارے اک بھارت انج اے:

کچا کوٹ کچنار دیاں کلیاں شربت دے گھٹ مشری دیاں ڈلیاں (27)

پیلو تھل تے چولستان دا گر میاں وچ پیدا ہووَن والا پھل اے۔ لال تے کلبجی رنگ دے چھوٹے چھوٹے دانیاں وانگرے پیلو لوک بڑے شوق نال کھاندے نیں۔ تاثیر وچ ٹھنڈا ہووَن پاروَن جنوبی پنجاب وچ ایس دا شربت وی عام پین نوں ملدا اے۔ پیلوں دی فصل پک گئی اے میاں راہی دے ہتھ پیغام دیندی اے:

راہیا جانڈیا وے پیلوں کھانڈیا وے
آکھیں ڈھولے نوں جا ڈھولا مڑ گھر آ (28)

جامنوں گر میاں وچ ایہ پھل بازاروں عام ملدا اے۔ حکیم صاحبان آکھدے نیں کہ شوگر نوں گھٹ کرن لئی ایس دی ورتوں ودھ توں ودھ کرنی چاہی دی اے۔ ایس رکھ دے پتے مال ڈنگراں دے خراب ڈھڈ لئی بہوں کارآمد خیال کیجے جاندے نیں۔ خشک پھل یا ڈرائی فروٹ پورے پنجاب وچ خاص کر سیال دی رت وچ کھاہدے جاندے نیں۔ بچتا کر کے لوک رات نوں اکٹھے ہو کے مونگ پھلی کھاندے نیں۔ ایس توں دکھ گری، چھوہارے، اخروٹ، کاجو تے بادام وی کھاہدے جاندے نیں۔

ناریل پنجاب وچ پیدا نہیں ہوندا۔ بہتا کر کے ایس دے رکھ سمندر کنڈے ملدے نیں پر ویاہ سے بدوچ سکا ناریل جس نوں گری آکھیا جاند اے، شامل کیتا جاند اے۔ تازہ ناریل لوک شوق نال کھاندے نیں تے آکھیا جاند اے کہ ایس دا پانی معدے دے ساڑنووں دور کردا اے تے خون وی پیدا کردا اے۔ ناریل نوں سکا کے گری بندی اے۔ عام طور تے جدوں وی کسے گھر وچ کوئی مٹھا یعنی حلوہ یاں چاول پکدے نیں تاں گری ضرور پائی جاندی اے۔ ویاہ سے بدداک لازمی انگ اے۔ ایس دا ذکر وکھ وکھ گیتاں وچ آیا اے۔ تھال کڑیاں دی کھیڈ اے پر کھیڈ دے سے اوہ اپنے دلی جذبیاں نوں تھال گیت راہیں دو جیاں کڑیاں نال سا بچھا کر دیاں نیں۔ اک تھال اے:

گری چھہارا کھانا گری چھہارا مٹھا
میں ویر دا مونہہ ڈٹھا میں بھابو دا مونہہ ڈٹھا (29)

بادام کشمیر وچ پیدا ہون والے ایس پھل نوں پنجابی لوک گیتاں وچ ڈھیر تھان دتی گئی اے۔ بادام روغن طاقت حاصل کرن لئی لوک پندے نیں تے مٹھے چاول یاں حلوے وچ وی سجاوٹ لئی پائے جان دے نیں۔ کجھ علاقیاں وچ ایس نوں پیس کے کھیر تے سجاوٹ کیتی جاندی اے تے باداماں والی برنی تے حلوہ وی تیار کیتا جاند اے۔ گیتاں وچ ایس دا ذکر اے۔ ککلی کڑیاں دی کھیڈ تے گیت وی اے۔ ککلی پاندی اک کڑی اپنے ویر لئی ووتھی لہسن دی دس انج پاندی اے:

ککلی پاون آئیاں بادام کھاون آئیاں
بادام دی گلی مٹھی میں ویر لئی کڑی ڈٹھی (30)

اخروٹ سیال رتے پنجابی بڑے شوق نال اخروٹ کھاندے نیں۔ ایس دا حلوہ وی بنایا جاند اے تے مٹھے وچ وی پایا جاند اے۔ ایس دے تیل وچ سالن پکایا جاند اے۔ بھابو ایہہ کشمیر دا پھل اے پر پنجابی گیتاں وچ ایس دا ذکر ملد اے۔ بھابی دادل مٹی کھاون نوں کر دا اے پر دیورا گوں اخروٹ لے آندا اے:

کیہا دیورا مٹی لیادے لے آیا اخروٹ
تے اگ مواتا لگے سڑ گئے دوویں ہونٹھ (31)

پنجاب دی دھرتی نوں جے کر پھلاں دی دھرتی آکھیا جاوے تاں غلط نہ ہووے گا۔ کیوں جے اتھے چے چے اتے پھل اپنی خوشبو نال چار چوفیرے نوں مہکائی رکھدے دکھالی دیندے نیں۔ خاص طور تے سرہیوں دے پھل جدوں کھڑدے نیں تاں اجبہا سماں ہوند اے کہ بندہ ویکھد اسی رہ جاند اے۔ کجھ پھلاں دا ذکر لوک گیتاں دے حوالے نال کیتا جاند اے۔ گلاب پھلاں دے سردار ایس پھل نوں ہر خوشی تے غمی ویلے ورتوں وچ لیا جاند اے۔ جج دا سواگت ہووے یاں کسے پروہنے دی آمد، میلاد ہووے یاں مسیت نوں سوہنا بنانا۔ کسے مزار اتے عرس ہووے یاں وڈیریاں قبریں، نویں ووتھی دا سواگت ہووے یاں رخصتی یاں مسہری ہووے، ہر تھاں گلاب دے پھل پر دھان دکھالی دیندے نیں۔ گلاب دا عرق دوائی وجہوں استعمال کیتا جاند اے تے ایس دیاں پیتاں دی فلاح تے بنائی جاندی اے جو لوک بہوں پسند کردے نیں، ایس توں پرفیوم تے کمرے وچ بومکاون لئی سپرے وی تیار کیتے جاندے نیں۔ ایس دا ذکر گیتاں وچ

انج اے۔ تھال وچ بھین آ کھدی اے کہ باغ وچ جائیے تاں جے پھل چن سکے، چنے ہوئے پھل اوہ اپنی بھابی دی جھولی وچ پادیندی اپنی بھابی دے تعریف دا اک ہو رانداز:

پاواں پھل گلاب دا بھابی میری زلفاں والی

ویرا جے سردار (32)

موتیا چنے رنگ دا نکا جیہا پھل، جدوں کھڑ دا اے تاں اپنی سوئی وائٹا نال چار چو فیڑے نوں مہکا دیندا اے۔ لوک وکھ وکھ تھاواں اتے ایس نوں ایس لئی رکھ دے نیں کہ ایس دی خوشبو بہت دیر تیکر برقرار رہندی اے۔ بال ایس نوں اپنیاں کتاباں وچ رکھ دے نیں۔ کمرے وچ رکھن نال سارا دن کمرے وچوں خوشبو آندی رہندی اے۔ ہر تقریب وچ ایس دے ہار پروکے پوائے جان دے نیں۔ خاص طور تے میلاد دی محفل وچ، گیتاں وچ ایس پھل دا ذکر ہوندا اے۔ ماسیے دے بولاں وچ ٹیاریا کھدی اے کہ میں موچیے ورگا دل تیرے اتے قربان کردتا اے:

اساں رب نوں گواہ کیتا

موچیے دے پھل ورگا دل تیرے تے فدا کیتا (33)

چنبا پنجاب دا ایہہ پھل اپنی خوشبو تے رنگت پاروں سب دے توجہ اپنے ول کھچ دا اے۔ ایس دے ہار پروئے جان دے نیں تے عام طور تے ویاہ سے لاڑے تے جانجیاں نوں پوائے جان دے نیں۔ چھند لاڑے کولوں اوہدوں سنے جان دے نیں جدوں سلامیاں لئی اوس نوں لاڑی گھر بلایا جاندا اے۔ لاڑے نے بڑی چالاکی چھند وچ سس سوہرے دی تعریف انج کیتی:

چھند پراگے آئیے جائیے چھند پراگے سوٹی سوہرا پھل گلاب دا، سس چنے دی بوٹی (34)

مہندی دے پیتاں نوں سکھا کے پسپا جاندا اے۔ ایس طرح مہندی تیار ہوندی اے۔ بھائیں اجمل کل بازار وچوں مہندی دا عرق وی ملدا اے پرویاہ سے حالے تائیں اصل مہندی ای ورتی جاندی اے۔ سہاگناں لاڑے تے لاڑی دے ہتھاں اتے مہندی لاندیاں نیں۔ آکھیا جاندا اے کہ مہندی دارنگ جتا گوہڑا ہووے گا، لاڑے تے لاڑی وچکار پیار وی اونا ہووے گا۔ ویاہ دیاں گیتاں وچ ایس دا ذکر عام ملدا اے۔ کجھ مثالاں حاضر نیں۔ مہندی دی رسم ویلے سہاگناں رب داناں لے کے رسم نوں شروع کردیاں نیں:

پڑھ لسم اللہ مہندی لاوے، سید کے داجمیا شہر مدینے دی بیوی سید کے داجمیا (35)

زعفراں نوں پنجابی وچ کیسر آکھدے نیں۔ پنجابی اپنے کھانیاں نوں سوادى تے خوشبودار بناون لئی ایس دی ورتوں کردے نیں۔ خاص کر مٹھے چولاں وچ۔ پیر فقیر وکھ وکھ مانسک روگاں لئی ایس نال تعویذ لکھ کے دیندے نیں۔ گھوڑیاں وچ ایس دا ذکر انج آیا اے۔ گھوڑی چڑھدے سے باہل دی خوشی دا انداز ایہتوں لایا جاسکدا اے:

ویرا بے توں وڈھی جنڈی وے تیرے باہل شکر وٹڈی وے

چنوں چاننی ویر آیا اوہدے جوڑے نوں کیسر لایا (36)

عام طور تے موہیے دے پھل نوں کلیاں آکھیا جاند اے پر ایہہ ضروری نہیں ایس لئی کئی ہور پھلاں دی ابتدائی حالت نوں وی کلیاں آکھیا جاند اے۔ اک گھوڑی دے بول وچ لاڑے نوں آکھیا گیا اے کہ اوہ کلیاں چگ کے لیاوے تے رتی پگ بن کے سوہرے گھر جاوے۔ پنجاب دی دھرتی اوہ دھرتی اے جس اتے ہر طرحاں دیاں سبزیاں پیدا ہوندیاں نیں۔ رت کوئی وی ہووے تازہ سبزیاں آسانی نال مل جاندیاں نیں۔ بھاونیں کہ استھے ان گنت سبزیاں پیدا ہوندیاں نیں۔ پر تھلے کجھ سبزیاں دا ذکر ای کیتا جاند اے۔ پورا سال ملن والی سبزی، دو جیاں سبزیاں تے گوشت وچ آلو پاء کے سوادى کھانا تیار کیتا جاند اے۔ اج کل آلو نوں چپس بناؤن لئی بہت اور تیا جاند اے۔ جس پاروں ایس دی قیمت کسے رت وچ گھٹ نہیں ہوندى۔ چپس پاروں کمپنیاں تے بہت فائدے وچ نیں پر کسان نوں ایس دا کوئی فائدہ نہیں ہوندا۔ پنجابی گیتاں وچ ایس سبزی دا ذکر انج ملدا اے۔ اک بال گیت وچ موٹے بال نوں آلودے نال انج تشبیہ دتی گئی اے:

موٹا آلو گول گول چل بے دے کول کول

اپروں لائی بس موٹا گیا ای پھس (37)

سیال رت دی سب توں ودھ کھائی جاون والی سبزی ساگ۔ ایس دی تیاری تے پکاؤن تے محنت تے وقت بہوں لگدا اے۔ مکئی دی روٹی نال کھائیے تاں سوادى ہونا ہو جاند اے۔ دیسی گیہودا تڑکا لگا ہووے تاں کھان والا لوڑتوں ودھ روٹی کھا جاند اے۔ لوک سوغات وچوں اک دو جے دے گھر گھلدے نیں۔ بولیاں وچ ساگ دا ذکر انج آیا اے۔ ٹیار بنانا چھپے کھیت وچوں ساگ توڑ دی اے۔ مالک نے تکیا تے رعب نال آکھیا:

کیہڑی ایس توں ساگ توڑ دی ہتھ سوچ کے گندل نوں پاویں (38)

جدوں اوس نوں پُجنا غصہ چڑھیا تے اوس ایہہ کم کیتا:

میری جھولی وچوں ساگ سٹایا ٹٹ پینے راکھے نے (39)

کدوا جیہی سبزی اے جو نبی پاک ﷺ نوں بہوں پسندی، آکھیا جاندا اے کہ حضرت یونس علیہ السلام نوں چھی نے کدو دی ویل پیٹھ اپنے ڈھڈ چوں باہر کڈھیا سی۔ گرمی رت وچ لوک گوشت یاں دال پا کے پکاندے نیں۔ ایس دا برتھا وی بنایا جاندا اے تے سریر وی گرمی گھٹ کرن لئی لوک ہتھیاں پیراں اُتے وی ملدے نیں۔ گیتاں وچ ایس سبزی بارے سانوں ایہہ کجھ ملدا اے۔ تھال وچ ایس سبزی داناں لے کے بھین اپنے بھراواں دا ذکر انج کردی اے:

کدو پکے تورییاں رب سانوں بھاگ لایا
بھائییاں دیاں جوڑیاں کھٹ لیاون بوریاں (40)

تورییاں ذائقے والی ایس سبزی نوں پنجابی رتھجھ نال پکاندے تے سواد لے لے کھاندے نیں۔ بھوئیں ایس وچ لیس ہوندی اے پر پکدی ہر گھر وچ اے۔ کجھ لوک ایس نوں گوشت نال پکاندے نیں جس پاروں سواد دونا ہو جاندا اے۔ گیتاں دیاں کجھ مثالاں حاضر نیں جنہاں وچ تورییاں دا ذکر آیا اے۔ ایس سبزی نوں بطور سلاد استعمال کیتا جاندا اے۔ گرمیاں وچ لوک ایس نوں زیادہ کھاندے نیں۔ کیوں جے حکیم ایس دی تاثیر نوں ٹھنڈا آکھدے نیں۔ گھراں وچ عام طور تے سلاد توں وکھ وی ایس نوں کھایا جاندا اے۔ ترنوں بطور سلاد کھایا جاندا اے۔ گرمیاں وچ پنجابی ہر کھانے نال ایس سبزی نوں کھاندے نیں۔ کھانا نہ وی کھانا ہووے ترنوں ویسے وی کھاہدا جا سکدا اے۔ ڈھولیاں وچ ایس سبزی دا ذکر انج ہو یا اے:

بازار وکیندی تر وے ساڈا سامنی گلی دے وچ گھر وے (41)

پیاز ہانڈی دی شان تے کسے وی سالن پکاوون لئی مڈھلی سبزی اے۔ ایس نوں چھلنا وی اک آرٹ اے۔ کیوں جے کٹن والے دے نال نال کول بیٹھے لوکاں دیاں اکھیاں وچ وی ایس دی کڑتن پاروں پانی آجاندا اے تے دیکھن وچ انج جا پدا اے کہ اوہ رو رہے نیں۔ گرمیاں وچ لون لاه کے ایس دی کڑتن کڈھ لئی جاندی اے تے ایس دے اُپر کالی مرچ تے نمبو چھڑک کے سواد تیار کیتی جاندی اے۔ ایس دے بی اچار پاوون سے ورتے جاندے نیں۔ کجھ گیتاں وچ ایس

سبزی دا ذکر آج آیا اے۔ بھابی دیور دی روٹی لے کے چلی، اوہدے سراتے پتلا دوپٹہ اے:

روٹی لے کے دیور دی چلی اُتے ڈوریا گنڈھے دی چھل ورگا (42)

کسے وی سالن نوں سوادى بناون لئی مرچاں دا بنیادی کردار ہوندا اے۔ مرچاں ہریاں وی ہوندیاں نیں تے لال وی۔ ایس توں دکھ کالی مرچ وی کھانیاں وچ ورتی جاندی اے۔ ہری مرچ لگ بھگ ہر سالن وچ پائی جاندی اے۔ ساگ ہری مرچ توں بناں سوادى بن دا ای نہیں۔ بالاں یاں وڈیاں نوں نظر لگ جائے اوہدوں سراتوں مرچاں وار کے نظر اتاری جاندی اے:

پگاں بدھیاں نوں نظراں لکیاں نی مرچاں وار کڑے (43)

گا جراوہ سبزی اے جس نوں لوک بہتا کر کے سلاد وجھوں کھاندے نیں۔ ایس دے پروٹھے وی بنائے جاندے نیں تے پاک وچ ملا کے پکائی وی جاندی اے۔ تاثیر وچ ٹھنڈی ہوون پاروں لوک ایس نوں نہار مونہہ کھانا پسند کردے نیں۔ سلاد وجھوں وی لوک کھاندے نیں تے کچیاں وی۔ ایس دا حلوہ وی تیار کیتا جاند اے۔ سردیاں وچ لوک ایس نوں بہت پسند کردے نیں۔ سویر ویلے ایس دا جوس پیندے نیں۔ ٹھنڈا ہوون پاروں معدے دی گرمی دور ہوندى اے۔ ایس دا مربدال دماغ نوں طاقت تے تیزی دیندا اے۔

پنجاہ وچ گونگلو کئی رنگاں دے ملدے نیں۔ ہر رنگ دا سواد وکھرا وکھرا ہوندا اے۔ پنجاہی گوشت پاکے وی پکاندے نیں تے سادہ وی۔ کجھ لوک گونگلو آں نوں چولاں اتے پاکے بڑے شوق نال کھاندے نیں۔ پنڈاں وچ جدوں مال لئی پٹھیاں دی تھوڑ ہو جاندی اے اوہدوں گونگلو ڈنگراں نوں چارے وجھوں پائے جاندے نیں۔ سردیاں وچ کجھ لوک ایہناں نوں سلاد وجھوں وی کھاندے نیں۔ بال گیت وچ کچے گونگلو کھان توں منع کیتا گیا اے:

سائیں سائیں سائیں کچے گونگلو نہ کھائیں

ڈھڈ پیڑ ہووے گی بے بے غصے ہووے گی (44)

بیٹنگن نوں پنجاہی لوک بتاؤں وی آکھدے نیں۔ گوہڑے جامنی تے چٹے رنگ دی ایہہ سبزی پنجاہیاں نوں بہوں پسند اے۔ کجھ لوک چاولاں نال کھانا پسند کردے نیں تے کجھ آلو ملا کے پکاندے نیں۔ حکیم ایس سبزی دی تاثیر گرم

دسدے نیں۔ ایہہ اکھان پنجاب وچ عام بولیا جاندا اے۔ ایس دے باوجود لوک وڈی ماترا وچ لسوڑیاں دا اچار پاندے تے ہر کھانے نال کھاندے نیں، ایس سبزی دا ذکر ککلی دے بولاں وچ انج آیا اے:

بنے بنے جانی آں بنے بنے تے لسوڑا
بنے میری بانہہ مروڑی چھنکے میرا چوڑا
لہوریا چوڑیاں نی پشوریا چوڑا (45)

چھولیا پنجاب دے ریتلے علاقے دی پیداوار اے جدوں ہر اہوند اے تاں لوک دانے کڈھ کے آلو، گوشت یاں قیمے نال ملا کے پکاندے نیں، کچھ لوک چاولاں وچ وی پاندے نیں۔ ایس نوں توے اتے بھن کے کھاندے نیں۔ جدوں سک جاندا اے تاں ایس نوں ساڑیا جاندا اے۔ فیر جو کچھ بچدا اے۔ اوس نوں ہولاں آکھیا جاندا اے۔ سکے چھولے توں کالے یاں چٹے دانے وی کڈھے جاندے نیں۔ جس نوں بعد وچ جدوں چا ہو پکاسکدے او۔

ایہہ اکھان پنجاب وچ عام بولیا جاندا اے۔ پنجاب کھیتی پردھان دیس ہوں پاروں ایس دی خوش قسمتی اے کہ استھے ہر قسم دیاں دالاں وی پیدا ہوندیاں نیں۔ پنجاب دے ریتلے تے نیم پہاڑی علاقے وچ دالاں کاشت کیتیاں جاندیاں نیں۔ لوک گیتاں وچ کچھ دالاں دا ذکر انج آیا اے۔ چھولے کالے رنگ دے وی ہوندے نیں تے چٹے رنگ دے وی۔ سیانے آکھدے نیں کہ کالے چھولیاں وچ طاقت بہتی ہوندی اے۔ سالن و جھوں پکائے وی جاندے نیں۔ کالبلی پلاؤ وی پکایا جاندا اے تے انج کل آلو چنے نوں نسل وڈے شوق نال کھاندی اے۔ سٹھیناں وچ کڑم نوں انج چھیڑیا جاندا اے:

رس رس بہندا رس بہندا
آمورے باہل دمڑی دے چھولے منگاؤ
کرم بھیرا چھولے چباؤ گا (46)

مسر ثابت وی پکائے جاندے نیں تے ایس توں مسراں دی دال وی بن دی اے۔ گرمیاں وچ عام طور تے لوک مسر چاول پکاندے نیں۔ ایس دال دا ذکر انج آیا اے۔ اک بولی اے:

چچ مسراں دا پاواں بوتتا میرے ویر دا بھکھا (47)

عام طور تے لوک ایس موٹھ دی دال نوں صدقے وجھوں خرید کے ورت دے نیں پ گور وگھراں وچ ایہہ دال
لنگر وجھوں پکائی جاندی اے۔ چڑھدے پنجاب وچ عام لوک ایس نوں پکاندے نیں۔ گھوڑیاں وچ ایس دال دا ذکر انج
ہویا اے:

بھین گھولی وے اک مٹھ موٹھاں دی جج چڑھی اے ویراں راٹھاں دی (48)

ایہہ دوویں دالاں ملا کے پکانیاں جاندیاں نیں۔ کجھ لوک روٹی نال تے کجھ چاولاں اتے پا کے کھاندے نیں۔
تھال اندر ایس دال دا ذکر انج آیا اے:

کھاندا مانہہ چھولیاں دی دال لڑدا فوجاں وچکار

مردا پہلی گولی نال (49)

ایہہ دال گرمیاں وچ عام گھراں وچ پکائی جاندی اے۔ خاص کراوہناں گھراں وچ جتھے شام نوں چاول پکدے
ہوں۔ پنجاب دی دھرتی اوہ بھاگاں والی دھرتی اے جس اتے سوہنے رب دی خاص مہربانی اے۔ کیوں جے بیماریاں تاں
ہر تھاں اتے نیں پراوہناں داستا علاج اوہ وی بناں کسے ہور نقصان دے پنجاب وچ ممکن اے۔ انگریزی دوائیاں توں
پہلاں اتھے دا اک اپنا طریقہ علاج سی۔ جس وچ مقامی جڑی بوٹیاں دی ورتوں کیتی جاندی سی۔ ایہو کارن اے کہ آج وی
بہت سارے پنجاب وچ اسی دیسی طریقہ علاج اتے یقین وی رکھدے نیں تے ایس نال جڑے ہوئے وی نیں۔ کجھ جڑی
بوٹیاں دا ذکر پنجابی لوک گیتاں وچ آیا اے۔

تماں بہوں کوڑی جڑی بوٹی اے۔ عام طور تے دو جیاں شیواں وچ ملا کے ڈنگراں نوں دکھ دکھ بیماریاں خاص کر
ڈھڈ خراب ہون سسے کھوایا جاند اے، حکیم صاحبان قبض نوں دور کرن والی دوائی وچ ایس دی ورتوں کردے نیں۔ ایس
توں دکھ کھانا، ہضم کرن لئی جو پھکی تیار کیتی جاندی اے۔ ایس وچ وی تے ورتے جاندے نیں۔ نویں کھوج موجب:

”تے جوڑاں دے درد نوں ختم وی کردے نیں۔“ (50)

اک چھند وچ لاڑا اپنیاں سالیاں نال انج محول کردا اے:

چھند پراگے آئے جئے چھند پراگے تماں سبھے سالیاں سوہنیاں، میں کبھد امنہ چماں (51)

پنجاب اندر تھلاں دی ورتوں پرانے سسے توں ہو رہی اے۔ پہلاں لوک مٹھیاں روٹیاں بنان سسے تل لاه کے

چوہنگیاں والیاں روٹیاں بنانے سن۔ اج کل نان لائے جارہے نیں جہناں اتے تل لائے جانے نیں۔ ایس توں دکھ کئی
 ہوڑٹھیاں شیواں وچ تلاں دی ورتوں کیتی جاندی اے۔ دیسی طب وچ تل تاخیر پکھوں گرم ہونے نیں۔
 ”چھوٹے بال جو سون ویلے منجی اتے پیشاب کر دے نیں۔ اوہناں دا پیشاب
 روکن لئی شکر وچ تل ملا کے کھوان نال آرام آ جاندا اے۔ جیکر تلاں نوں
 خشکاش تے بادام روغن وچ ملا کے استعمال کیتا جاوے تاں بندہ چھیتی موٹا
 ہو جاوے گا۔ تل دے بوٹے دے پتے تے جڑھاں نوں پانی وچ چنگی طرح
 پکا کے جو شانہ تیار کیتا جاوے جس دے استعمال پاروں وال مضبوط، موٹے
 تے لمے ہوون دے نال نال چنے نہیں ہونے۔“ (52)

اک گھوڑی دے بول نیں:

بھین گولی وے اک مٹھ تلاں دی جج چڑھی اے ویر وکیلاں دی (53)
 سیال رت وچ پہلاں جسم نوں طاقت دیون تے ٹھنڈ توں بچاؤن لئی اسی دیاں پنیاں تیار کیتیاں جاندیاں سن۔
 کیوں جے اس دے کھاون پاروں سریر وچ طاقت آندی اے۔ حکیم آکھدے نیں کہ:
 ”موٹا بندہ جے کر ثابت اسی یا اسی دا تیل استعمال کرے تاں اوس دا وزن
 گھٹ سکدا اے۔ اکھ دی لالی نوں اسی دا پانی نال مکایا جا سکدا جے کر شہد
 نال ملا کے اسی کھادی جاوے تاں دمہ تے بلغم نوں ختم کیتا جا سکدا اے۔“ (54)
 ایس بارے اک بولی انج اے:

مینوں رنگ دے لاریا چنی اسی دے پھل ورگی (55)
 ایہہ خود روپودا اے۔ جو عام کر کے نیم پہاڑی تے اجاڑتھاں اتے اگدا اے۔ ایس پودے دا گودا استعمال کیتا
 جاند اے۔ حکیم آکھدے نیں:

”جوڑاں دے درد، پیراں دی سوجھ اُتارن تے بلغم نوں مکاؤن لئی کوار گندل
 اک ودھیادوائی اے۔ ایہہ خون نوں وی صاف کردی اے۔“ (56)

ایس دا ذکر بولیاں وچ اچ آیا اے:

میںوں دیس دی انکھ ونگارے جان دے کوار گندلے (57)

اک اُجاڑتھاں دا پودا اے۔ ایہہ حکیمی نقطہ نظر پاروں بہوں کارآمد پودا اے۔ ایس دی تاثیر گرم اے۔ ایس دے پھل بالاں دے پاخانے روکن لئی استعمال کیتے جاندے نیں۔ ایس دا ددھ بوا سیر، جوڑاں دی پیڑ، کھانسی، دمہ، نمونیا تے وال جھڑنوں روکن لئی بہوں لاہے وند چیز اے۔ چزارنگن تے کھل توں وال اتارن لئی اک دا دودھ ورتیا جاند اے۔

”سپ تے پچھونے جس تھاں اتے بندے نوں ڈنگ ماریا ہووے، اوس

تھاں اتے اک دا ددھ لاون نال زہر دا اثر مک جاند اے۔ ایس دے

پیتاں، پھلاں تے جڑاں داست بنایا جاند اے۔ جو کھانسی دے علاج دا اک

نگڑا سادھن اے۔ اک قطرہ اک دے دودھ دا کن وچ پان نال کن پیڑ

مک جاندی اے۔“ (58)

سٹھیناں وچ اک کڑی جج دا سواگت کردے سے آکھدی اے:

لاڑا اوس دیسوں آیا جتھے اک وی نہیں

لاڑے دا ارک جیڑا منہ منہ تے نک وی نہیں (59)

تاثیر وچ گرم ہوں پاروں سریر دیاں نالیاں وچ جتھے ہوئے لہوتے بلغم نوں ختم کردی اے۔ پرانے بخار نوں مکاؤن لئی اک چنگا علاج اے۔ معدے دی درستگی لئی اجوائن مفید شے اے۔ اجوائن داست بہت ساریاں دوائیاں اندر خام مال وجھوں ورتیا جاند اے۔ اک تھاں اندر اجوائن دا ذکر اچ آیا اے:

جلال پور دیاں آئیاں کڑیاں نند کڑی نہ آئی

نند کڑی دا گٹا بھجا ہنگ جوین لائی (60)

بالاں تے وڈیاں نوں جے کر پاخانے لگ جاون تاں اوس نوں روکن دی اسپغول بہوں چنگی دوائی اے۔ کیوں

تاثیر ٹھنڈی ہوندی اے، ایس لئی ایس دی ورتوں پاروں پیاس گھٹ جاندی اے۔

”ثابت اسپغول نالوں ایس دا چھلکا بہتا کارآمد اے۔ پیراں دی سوجھ اتارن

لئی ایس دالیپ بنا کے اپر لایا جاندا اے۔“ (61)

ایس بارے آکھیا جاندا اے۔ ”اسبغول، کجھ نہ پھول

ڈھڈ دی خرابی نوں دور کرن لئی ایس بی دانہ دی کھیر بنا کے کھائی دی اے۔ حکیم آکھدے نیں ایس دی تاثیر
ٹھنڈی ہوندی اے۔ گرمی پاروں ہودن والیاں بیماریاں نوں روکن لئی اک چنگی دوا اے۔ ڈھولے دے بولاں وچ ایس دا
ذکرانج اے:

سوہے نی چوڑے والیئے پھل بی دانا پیکے یار بہتیرے سوہرے کیہ جانا (62)

حوالے

- 1- جتھے پہلاں دی ٹھنڈی چھاں، ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار، پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور، 1984ء، ص 333
- 2- بولیاں، کنول مشتاق، ادارہ سورج مکھی 29 اذیل دار روڈ اچھرہ لاہور، 1987ء، ص 219
- 3- نکلیا وے، شاخ نبات لیسین، جمید آباد کالونی چکسواری میرپور، آزاد کشمیر، ص 35
- 4- جتھے پہلاں دی ٹھنڈی چھاں، ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار، ص 203
- 5- پنجابی لوک گیتاں داموضوعاتی مطالعہ، ڈاکٹر نوید شہزاد، مقصود پبلشرز اردو بازار لاہور، 2007ء، ص 189
- 6- رکھتاں ہرے بھرے، ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار، ص 227
- 7- جتھے پہلاں دی ٹھنڈی چھاں، ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار، ص 111
- 8- رکھتاں ہرے بھرے، ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار، ص 128
- 9- اوہی، ص 210
- 10- نکلیا وے، شاخ نبات لیسین، ص 31
- 11- رکھتاں ہرے بھرے، ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار، ص 61
- 12- اوہی، ص 28

- 13 اوہی، ص 28
- 14 لوریاں، ص 90
- 15 رکھتاں ہرے بھرے، ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار، ص 61
- 16 بولیاں، کنول مشتاق، ص 121
- 17 رکھتاں ہرے بھرے، ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار، ص 84
- 18 اوہی، ص 105
- 19 جتھے پہلاں دی ٹھنڈی چھاں، ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار، ص 106
- 20 بولیاں، کنول مشتاق، ص 17
- 21 جتھے پہلاں دی ٹھنڈی چھاں، ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار، ص 118
- 22 لوک کھیڈاں، مقصود ناصر چوہدری، مقبول اکیڈمی لاہور، 1976ء، ص 84
- 23 تکیا وے، شاخ نبات لیسین، ص 65
- 24 بولیاں، کنول مشتاق، ص 17
- 25 اوہی، ص 64
- 26 بولیاں، کنول مشتاق، ص 22
- 27 اوہی، ص 185
- 28 جتھے پہلاں دی ٹھنڈی چھاں، ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار، ص 126
- 29 آل مال تھال، ارشاد احمد پنجابی، ص 29
- 30 اوہی، ص 82
- 31 جتھے پہلاں دی ٹھنڈی چھاں، ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار، ص 315
- 32 اوہی، ص 42
- 33 رکھتاں ہرے بھرے، ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار، ص 58

- 34 جتھے پہلاں دی ٹھنڈی چھاں، ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار، ص 228
- 35 گھوڑیاں، عبدالغفور درشن، لوک ورثے کا قومی ادارہ، اسلام آباد، ص 100
- 36 گھوڑیاں، ص 132
- 37 نکیا وے، شاخ نبات لیبین، ص 38
- 38 بولیاں، کنول مشتاق، ص 76
- 39 رکھتاں ہرے بھرے، ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار، ص 168
- 40 آل مال تھال، ارشاد احمد پنجابی، ص 15
- 41 جتھے پہلاں دی ٹھنڈی چھاں، ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار، ص 318
- 42 اوہی
- 43 بولیاں، کنول مشتاق، ص 28
- 44 جتھے پہلاں دی ٹھنڈی چھاں، ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار، ص 50
- 45 جتھے پہلاں دی ٹھنڈی چھاں، ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار، ص 80
- 46 رکھتاں ہرے بھرے، ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار، ص 80
- 47 جتھے پہلاں دی ٹھنڈی چھاں، ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار، ص 244
- 48 بولیاں، کنول مشتاق، ص 58
- 49 گھوڑیاں، ص 158
- 50 جتھے پہلاں دی ٹھنڈی چھاں، ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار، ص 48
- 51 مخزن المفردات، حکیم کبیر الدین، شیخ محمد بشیر اینڈ سنز، اردو بازار لاہور، ص 94
- 52 جتھے پہلاں دی ٹھنڈی چھاں، ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار، ص 297
- 53 مخزن المفردات، حکیم کبیر الدین، ص 191
- 54 گھوڑیاں، ص 158

- 55- مخزن المفردات، حکیم کبیر الدین، ص 86
- 56- بولیاں، کنول مشتاق، ص 92
- 57- مخزن المفردات، حکیم کبیر الدین، ص 503
- 58- بولیاں، کنول مشتاق، ص 97
- 59- مخزن المفردات، حکیم کبیر الدین، ص 49
- 60- جتھے پہلاں دی ٹھنڈی چھاں، ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار، ص 242
- 61- مخزن المفردات، حکیم کبیر الدین، ص 64
- 60- جتھے پہلاں دی ٹھنڈی چھاں، ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار، ص 60
- 61- مخزن المفردات، حکیم کبیر الدین، ص 72
- 62- رکھتاں ہرے بھرے، ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار، ص 47

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 4, Jan..-June 2019, PP 47-58

پارکھ
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2019ء، مسلسل شمارہ 7

☆ راحت اجمل

☆ سحرش افتخار

عرب دنیا تے پنجابی ثقافت دی تصویر

Abstract

Geographic and linguistic connections of Punjabi and Arab cultures are not unknown to anyone. Both the cultures had close inter relationship in past and there is intimate credit among them in present also. Economic and trade relations between these two regions are there as well for centuries. This is an apparent reality that interfusion of different nations with others results in introduction, presentation and exchange of their cultures. In present age, a great reason of the image of Punjabi culture portrayed in Arab world are skilful emigrants from East and West Punjab who have chosen Arab world or Middle east for earning livelihood.

☆ صدر شعبہ عربی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور

☆ پی ایچ ڈی ریسرچ سکالر، شعبہ پنجابی لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور

پنجاب تے عرب ثقافت دے جغرافیائی تے لسانی رابطے کسے توں اوہلے نہیں۔ دوہناں تہذیبیاں داماضی وچ دی

گوڑھا رشتہ رہیا اے تے اجو کے دور وچ وی ایہناں وچکار ڈونگھیاں قدران موجود نہیں۔ ایہناں دوواں نھیاں دے معاشی تے تجارتی تعلقات صدیاں توں موجود نہیں۔ پنجاب نال تعلق رکھن والے مسلمان عالم عرب نوں احترام تے تقدس دی نگاہ نال ویکھدے نہیں۔ حرین شریفین دی زیارت نوں اپنی حیاتی دی سب توں وڈی سعادت سمجھدے نہیں۔ مرکز اسلام ہون پاروں عرب نال محبت ایمان دا حصہ اے۔ اہل پنجاب دی عربی زبان نال محبت، علمائے پنجاب دی شاندار عربی لکھتاں تے ایس خٹے نال تعلق رکھن والے اہل علم دی عربی شاعری نے وی اہل عرب دے دل وچ ایس خٹے دی قدر و منزلت پیدا کرن وچ اہم کردار ادا کیتا۔ خاص طور تے علامہ اقبال دی شخصیت نے پنجاب تے عرب وچکار پل دا کم کیتا۔ عربی کیوں جے علامہ اقبال نال محبت کردے نہیں تے ایہناں دے فکرتے فلسفہ دی عظمت نوں قدر دی نگاہ نال ویکھدے نہیں۔ ایہہ احترام ایہناں نوں پنجاب دی محبت تے اُبھاردا اے۔

پنجابی زبان و ادب دے مطالعہ توں ایہہ گل سامنے آندی اے کہ پنجابی ذخیرہ الفاظ دا بہت وڈا حصہ اجیہا اے جیہڑا عربی اکھراں تے اصطلاحات تے مشتمل اے۔ خاص طور تے پنجابی زبان وچ رچی صوفیانہ شاعری تے عربی اثرات نمایاں نہیں۔ پنجابی شاعری دا سب توں اہم حصہ صوفیانہ شاعری اے۔ وارث شاہ، سلطان باہو، بابا بلھے شاہ تے دو جے پنجابی شاعراں نے ادب، فن دے جیہڑے شاہکار تخلیق کیتے ایہناں تے عربی ادب دی گہری چھاپ سدھی اے جیویں سلطان باہو دا بیت اے:

الست برکم سنیا دل میرے چند قالو بلی کوکیندی ہو
 حب وطن دل غالب اک پل سون نہ دیندی ہو
 قبر پو لے تینوں راہزن دنیا جو توں حق دا راہ مریندی ہو
 عاشقاں مول قبول نہ باہو کر کر زاریاں روندی ہو (1)

اسلامی اصطلاحات اصل وچ عربی زبان توں ماخوذ نہیں جیہڑا ذکر کثرت نال پنجابی زبان وچ ملدا اے۔

عبداللہ شاہ لکھدے نہیں:

”پنجابی زبان تے سب توں زیادہ اثر عربی تے فارسی تے سٹیا، اج جے پنجابی دا گوہ نال جائزہ لیا جائے تے ایس وچ زیادہ لفظ ایہناں دوہاں زباناں دے ملن گے۔ ایہدی وجہ ایہہ سی کہ مسلماناں دی مذہبی زبان عربی تے مسلمان حکمراناں دی سرکاری تے درباری فارسی سی۔“ (2)

پنجابی لغت دا گوہڑا لایاں جا پدا اے کہ پنجابی ذخیرہ الفاظ دا وڈا حصہ عربی الاصل لفظاں تے مشتمل اے جیویں جنورنوں ذبح کرن ویلے اللہ سوہنے داناں لینا یا اللہ اکبر کہنا شرعی حکم اے۔ اللہ اکبرنوں عربی وچ ”تکبیر“ کہیا جاندا اے تے ایہہ اکھر پنجابی وچ وکھو وکھ شکلاں وچ ورتیا جاندا اے مثلاً تکبیرن، تکبیرنا (تکبیر کہنا، ذبح کرنا) تے تکبیر یا تکبیر یا نیا (ذبح کیتا ہو نیا، حلال کیتا ہو یا)، اشرار (جمع شریر) تے اشراف (جمع شریف) عربی وانگر پنجابی وچ استعمال ہوندا اے۔ اکھر ”دابت“ دعوت تے عداوت دے معنیاں وچ لیا جاندا اے۔ پنجابی زبان وچ وی ایہی شکل اے دعوت تے عداوت عربی زبان دے اکھر نیں۔ ”حیوان“ عربی زبان دا لفظ اے جہدے معنی حیاتی، جاندار یا جنور دے لئے جاندا اے۔ پنجابی لغت وچ ایہہ اکھر اپنی اصل دے نال نال مختلف شکلاں وچ استعمال ہوندا اے جیویں حیوانا، حیوانی حیوانگی، حیوانیت۔ عربی زبان وچ بانہہ نوں ”باع“ کہیا جاندا اے جد کہ پنجابی وچ بانہہ آکھدے نیں۔ بظاہر لفظ ”باع“ پنجابی شکل اے انجے ای پنجابی وچ ورتے جان والے اکھر شریعی، شریکا، شریکڑا، شریکن، شریکنی، شریکواں، شطان، شطانن، شطانی، شطونگڑا، شغل، شغلن، شغلی وغیرہ اصل وچ عربی اکھر نیں۔ انج تے پنجابی نال تعلق رکھن والے کئی علماء تے ادیبان نے عربی زبان وچ لکھتاں لکھیاں پر ایہناں وچوں سب توں اگھڑواں ناں ملاں عبدالحکیم سیالکوٹی (م 1067ھ-1656ء) دا اے۔ عبدالحکیم سیالکوٹی دیاں عربی لکھتاں نے بے پناہ شہرت کمائی۔ حاجی خلیفہ ایہناں بارے لکھدے نیں:

”عبدالحکیم بہت قابل اور ممتاز عالم تھے وہ شاہ جہاں کے دربار سے منسلک

تھے۔“ (3)

ایہناں دی بحیثیت مفسر تے حاشیہ نویس شہرت قسطنطیہ تیکر اپڑی۔ ایہی کارن اے کہ قسطنطیہ دے واسی حاجی خلیفہ نے اپنیاں لکھتاں وچ ایہناں دیاں کچھ لکھتاں دا باقاعدہ ذکر کیتا۔ کہیا جاندا اے کہ عبدالحکیم سیالکوٹی تے حاجی خلیفہ ہم عصرن۔ علامہ عبدالحکیم سیالکوٹی نے شیخ کمال الدین کشمیری توں علم حاصل کیتا۔ شاہ جہاں ایہناں دا قدر دان سی۔ مغل

بادشاہ شاہ جہاں نے دو واری ایہناں نوں چاندی نال نوازیاتے عبدالحکیم نوں ”رئیس العلماء“ دا خطاب دتا۔ عبدالحکیم سیالکوٹی نے پنجاب و اسی ہوندیاں عربی زبان و پنج جیہڑیاں لکھتاں لکھ کے عربی زبان و ادب دی خدمت کیتی، اوہدا گوڑا ایہناں دیاں عربی لکھتاں توں با آسانی لایا جاسکدا اے۔ جیویں:

- 1- الحاشیة علی تفسیر البیضاوی : تفسیر بیضاوی دا ایہہ حاشیہ بھاویں نا مکمل رہ گیا سی پر ایہہ تفسیر حواشی وچ وکھراتے اگھڑواں مقام رکھدی اے۔ ایہہ حاشیہ علامہ سیالکوٹی دی علمی قابلیت، مذہبی معلومات تے عبور تے فہم قرآنی دی دلیل اے۔ ایس لکھت پاروں علامہ صاحب نوں بے پناہ مشہوری ملی۔
 - 2- الحاشیة علی حاشیة الخیالی علی شرح التفتنا زانی للعقائد النسفیة : علامہ صاحب دی ایس لکھت دی اہمیت دا گوڑا حاجی خلیفہ دی دتی ایس رائے نال با آسانی ہوسکدا اے۔
- ”دھی احسن الحواشی مقبولہ عندا حکماء“۔ (4)

- یعنی حکماء وچ جیہڑے حواشی مقبول نیں اوہناں وچوں سب توں بہترین حواشی عبدالحکیم دی ایہہ حواشی اے۔
- 3- الحاشیة علی شرح المواقف : ایہہ لکھت برصغیر پاک و ہند وچ شرح المواقف دی پہلی شرح اے۔
- 4- الرسالة الخاقنیة : ایس لکھت داناں الدر الثمین اے ایہہ علم باری تعالیٰ دے مسئلے بارے متکلمانہ کھوج اے۔
- 5- الحاشیة علی المیبذی
- 6- الحاشیة علی میر قطبی
- 7- تکملة حاشیة عبدالغفور علی شرح الجامی
- 8- حاشیة علی حاشیة عبدالغفور علی شرح الجامی
- 9- حاشیة المطول : ایہہ شرح استنبول توں چھاپے چڑھی، پاک و ہند تے ترکی دے علماء ایس شرح نوں قدر دی نگاہ نال ویکھدے نیں۔ انج عبدالحکیم سیالکوٹی دیاں ایہہ لکھتاں عربی زبان و ادب دے ودھاتے کھلا روچ ڈھیر اہمیت رکھدیاں نیں۔

پنجاب دی زرخیز مٹی چوں جمن والے دو جے سرکڈھویں لکھاری ”رضی الدین حسن بن حسن مغانی لاہوری“ نیں۔ ایہناں دے وڈے وڈیرے مغان توں ہجرت کر کے لاہور آوے۔ حسن مغالی 1174ء وچ لاہور جے ایہناں

کچھ چر بغدادی قیام کیا۔ ایس توں اڈ عباسی خلافت دے ایلچی دی حیثیت نال اک عرصہ ہندوستان وچ دی رہے۔ زبید احمد لکھدے نیں:

”1656ء میں انکا انتقال بغداد میں ہی ہوا۔“ (5)

ایہناں دیاں کئی مشہور لکھتاں نیں جیویں:

- 1- مشارق الانوار النبویہ من صحاح الاخبار المصطفویہ
 - 2- در الصحابة فی بیان موافع و فیات الصحابة
 - 3- الرسالة فی الموضوعات من الحدیث
 - 4- العباب: ایہ عربی دیاں مستند لغتاں وچ شمار کیتی جاندی اے جیہدے بارے ڈاکٹر زبید احمد لکھدے نیں:
- ”صحاح کے زمانہ تالیف سے لے کر مزہر کے مولف کے عہد تک علم لغت پر جتنی کتابیں لکھی گئیں یہ ان میں اہم ترین تالیف ہے۔ یہ کتاب اس قدر مشہور ہے کہ اس کے متعلق کچھ اور لکھنے کی ضرورت نہیں۔“ (6)

ایس توں اڈ شیخ جلال تھانیری (م: 1574ء) اک عالم دین تے صوفی بزرگ سن ایہناں نے ”تحقیق اراضی الہند“ دے ناں نال اک لکھت عربی زبان وچ تحریر کیتی سی۔ عبدالکریم بن محمد لاہوری شیخ نظام الدین بلخی دے مرید سن۔ اوہ اک عالم صوفی سن جیہدے سلسلہ چشتیہ نال تعلق رکھدے سن، ایہناں نے تصوف تے کئی لکھتاں لکھیاں۔ ایہناں دی اک عربی لکھت ”عقائد الموحدین“ علم الکلام توں متعلق اے برصغیر پاک و ہند وچ فلسفہ نوں فروغ دیون والا پہلا فلسفی عالم ”عبداللہ“ دی پنجاب دی دھرتی نال تعلق رکھدا اے۔ عبداللہ ملتان دے لاگے اک پنڈ تلچہ دا واسی سی۔ سکندر لودھی دے سے اپنا پنڈ چھڈ کے دہلی ٹر گیا تے او تھے رہن لگ پیا۔ عبداللہ دے علم و فضل پاروں بادشاہ ایہدی بڑی عزت کرداسی۔ جس ویلے عبداللہ دادرس ہوندا۔ بادشاہ بڑی گوہ نال مدرسے دی اک نکرے بہہ کے اوہناں دادرس سندا۔ ایس دے نال نال عبداللہ پہلا ہندی لکھاری اے جہنے فلسفہ تے کتاباں لکھیاں۔ اوہناں نے ”بدیع المیزان“ دے ناں نال منطق دی مشہور کتاب ”میزان المنطق“ دی اک شرح لکھی۔ زبید احمد موجب:

”یہ شرح اور اصل متن اب بھی مقبول ہیں اور پاک و ہند کے طلبہ ان سے بہت

استفادہ کرتے ہیں۔“ (7)

ایس توں اڈ پنجاب نال تعلق رکھن والے کئی صوتی بزرگاں بالخصوص سلطان باہونے عربی زبان وچ مختلف کتاباں لکھیاں جس توں عربی تے پنجابی زبان دی سائجھی روایت دی مستند تصدیق ملدی اے۔ پنجاب دے اوہ لکھاری جہناں نے عربی زبان وچ عظیم شاہکار تخلیق کیتے، اوہناں دے نال نال پنجاب نال تعلق رکھن والی اوہ ہستی چھنے عالم عرب نوں ڈھیر متاثر کیتا، اوہ ہستی علامہ اقبال نیں۔ علامہ اقبال آپ دی عربی ادب توں ڈھیر متاثر سن جیہدا اظہار ایہناں دی شاعری توں واضح دسد اے۔ ایس دے نال نال اپنے سے دے عرباں نال وی ایہناں دی گوڑھے تعلقات سن۔ اوہ عرب دنیا دے حالات تے ڈوگھی نظر رکھدے سن۔ ”ضرب کلیم“ وچ ”امر اے عرب سے“ دے سرناویں پٹھے اک نظم وچ اوہ عرب دنیا دے لیڈراں نوں انج مخاطب کردے نیں:

کریے یہ کافر ہندی بھی جرات گفتار
اگر نہ ہو امرائے عرب کی بے ادبی
یہ نکتہ پہلے سکھایا گیا کس اُمت کو
وصال مصطفوی، افتراق بولہسی
نہیں وجود حدود و شعور سے اس کا
محمد عربی سے ہے عالم عربی (8)

عرب دنیا وچ علامہ اقبال دی پہچان تے شہرت دا گویڈ ایس گلوں وی لایا جاسکدا اے کہ ایہناں دے کلیات دا عربی زبان وچ ترجمہ ہویا۔ ایس دے نال نال علامہ اقبال دی شخصیت فکر و فن تے فلسفے دے سرناویں پٹھے عربی زبان وچ ان گنت لکھتاں تے مضمون لکھے جا چکے نیں۔ عرب دنیا وچ اقبال نوں متعارف کران وچ سب توں نمایاں کردار مولانا ابوالحسن علی الندوی (م 2000ء) دا اے جیہڑے بہت وڈے اقبال شناس تے عربی زبان و ادب دے سرخیل سن۔ مولانا ندوی نہ صرف اقبال دے ہم عصر سن سگوں ایہناں نوں علامہ اقبال نال دوواری ملن دا شرف مل چکیا سی۔ ایہناں نے ”روائع اقبال“ دے ناں نال فصیح و بلیغ عربی وچ فکر اقبال دا تعارف کرایا۔ ایہہ کتاب عربی زبان وچ اقبال شناسی دے حوالے نال نہایت اچا درجہ رکھدی اے۔ عربی زبان وچ علامہ اقبال دے فکر و فلسفہ دے تعارف بارے جیہڑیاں

لکھتاں لکھیاں کھیاں ایہناں وچوں کجھ ایہہ نیں۔

- 1- روائع اقبال، ابوالحسن علی ندوی
 - 2- تجدید التفکر الدینی فی الاسلام، علامہ اقبال، ترجمہ عباس محمود
 - 3- محمد اقبال، فیلسوف الذات، ڈاکٹر حسن حنفی
 - 4- درد من شعر اقبال، ترجمہ امیرۃ نور الدین داود
 - 5- انھر الخالد، تالیف جاوید اقبال، ترجمہ ظہور احمد اظہر
 - 6- الشاعر والفلسف والمصلح محمد اقبال، تالیف عابد رسی علی
 - 7- شاعر الاسلام الدكتور محمد اقبال، تالیف ابوالحسن علی الندوی
 - 8- اقبال، الشاعر الثائر، تالیف نجیب الکلانی
 - 9- فلسفہ اقبال، تالیف علی حسون
 - 10- شاعر الشرق، محمد اقبال، تالیف امجد حسن سید احمد، ابراہیم محمد ابراہیم
 - 11- مع اقبال، شاعر الوجود الاسلامی، عبداللطیف الجوهری
- پنج دریاواں دی دھرتی پنجاب نال تعلق رکھن والے کئی اہل علم ایسے نیں جہناں نے عربی زبان وچ وی شاعری کر کے اپنیاں فنی صلاحیتاں نوں منوایا۔ ایسے کجھ شعراء دا مختصر تعارف ترتیب حروف تہجی موجب ایہہ اے۔
- 1- احمد حسین قریشی قلعہ داری: گجرات دے پنڈ قلعہ داروچ 3 مارچ 1923ء نوں جسے۔ ایہناں دادیوان ”حمد و نعت“ دے سرناویں نال 1994ء وچ گجرات دے مکتبہ ظفر نے شائع کیتا۔
 - 2- اصغر علی رومی (1817ء-1953ء) دا شمار پنجاب دے معروف عربی شاعراں وچ کیتا جاندا اے۔
”آپ کا تعلق وزیر آباد اور گجرات کے درمیان ایک گاؤں ”کٹھالہ“ سے تھا۔“ (9)
 - 3- پیر محمد حسن (1904ء-1999ء) پیر محمد حسن امرتسر وچ جسے۔ پنجاب یونیورسٹی لاہور توں تعلیم حاصل کیتی۔
عربی زبان دے منے پر منے شاعر تے پنجاہ توں ودھ کتاباں دے لکھاری سن۔ 19 اگست 1999ء نوں

راولپنڈی وچ فوت ہوئے۔

- 4- جمیل احمد تھانوی، مفتی (1995ء) 1903ء وچ تھانہ بھون وچ جسے۔ 25 دسمبر 1995ء نوں لاہور وچ رب سوہنے نال جا ملے۔ جامعہ اشرفیہ دے صدر مفتی ہون دے نال نال عربی دے پختہ شاعر سن۔ شاعری توں اڈ عربی وچ فقہی تے علمی کتاباں تالیف کیتیاں۔
- 5- حامد میاں (1926ء۔ 1988ء) دیوبند وچ پیدا ہوئے۔ تعلیم حاصل کرن مگروں لاہور آ گئے تے ایتھے آ کے جامعہ مدینہ دے نال نال اک مدرسہ دی عینہہ رکھی۔ عربی وچ کجھ لکھتاں وی لکھیاں تے شاعری وی کیتی لاہور وچ ای وفات پا گئے۔
- 6- رحمت علی خاں سامی (1886ء۔ 1965ء) گجرات وچ جسے۔ عربی وچ کئی لکھتاں تالیف کیتیاں۔ عربی دے باکمال شاعر سن گجرات وچ ای فوت ہو گئے۔
- 7- ظہور احمد اظہر، 16 نومبر 1937ء وچ خوشاب دے پنڈ کھیکھی وچ جسے۔ پاکستان دے عربی زبان و ادب دا اہم ستون نیں۔ عربی زبان وچ اعلیٰ پائے دی شاعری کردے نیں۔ پنجاب یونیورسٹی دے جلیل القدر استادان وچ شمار ہوندے نیں۔ عربی زبان وچ کئی لکھتاں تے مضمون لکھے۔ عرب دنیا وچ پاکستان نوں متعارف کران وچ اہم کردار ادا کیتا۔
- 8- عبدالعزیز خالد، 14 جنوری 1927ء نوں جالندھر وچ جسے۔ 1944ء وچ اعلیٰ تعلیم حاصل کرن لئی لاہور آئے۔ قیام پاکستان مگروں اپنے ٹبر سنے پاکستان کوٹ شاکر آن وسے۔ اردو عربی دوواں زبانان وچ شاعری کیتی۔
- 9- عبدالمنان دہلوی (1866ء۔ 1974ء) دہلی وچ جسے۔ قیام پاکستان مگروں لاہور آ گئے پرفیئر پرت کے ہندوستان ٹر گئے۔ ایہناں عربی، فارسی تے اردو وچ شاعری کیتی۔
- 10- عبدالواحد ندیم، 1949ء وچ ملتان جسے۔ اک ممتاز عالم دین تے عربی زبان دے لکھاری تے شاعر نیں۔
- 11- عطاء المصنم شاہ بخاری (1926ء۔ 1995ء) مشہور خطیب تے عالم سید عطاء اللہ شاہ بخاری دے پتر نیں۔ امرتسر وچ جسے قیام پاکستان بن مگروں ملتان آئے۔ 24 اکتوبر 1995ء وچ ملتان ای خالق حقیقی نال جا ملے۔ بہت ساریاں کتاباں دے لکھاری نیں۔

”عربی زبان میں ان کے قصائد مختلف رسائل میں شائع ہوئے ہیں۔“ (10)

12- غلام محمد جلوانوی (1893ء-1956ء) داسمبندھ ٹوبہ ٹیک سنگھ نال سی۔ غلام محمد عربی شاعری راہیں قرآن پاک دی تفسیر کر دے سن۔

13- فیوض الرحمن وثمانی (1900ء-1958ء) دیوبندی جماندرو نیں۔ تعلیم مکمل کرن مگروں پنجاب یونیورسٹی وچ تدریس دے فرائض سرانجام دتے، عربی دے شاعر سن۔

14- محمد ادریس کاندھلوی (م: 1974ء) جامعہ اشرفیہ دے منے پرمنے محدث سن۔ کاندھلہ وچ جے پر حیاتنی دا اخیری حصہ لاہور لنگھایا۔ عربی زبان دے مایہ ناز لکھاری تے شاعر سن۔ ایہناں دیاں عربی لکھتاں توں اہل عرب لاجبھ چکدے نیں۔

15- محمد افضل فقیر (1936ء-1994ء) نارنگ منڈی نال سمبندھ رکھدے سن۔ عربی دے ماہر عالم تے شاعر سن۔

16- محمد امین علی نقوی فیصل آباد نال تعلق سی۔ ایہناں دی شاعری دے دو مجموعے القصیدہ الامینیۃ اور رداء الوردۃ علی قصیدۃ البردۃ شائع ہوئے۔ ایہناں دے غیر منقوٹ نعتیہ مجموعے وی ملدے نیں۔

17- محمد انوار الحسن نیر کوٹی (م: 1976ء) بجنورد دے علاقے شیرکوٹ وچ جے۔ دارالعلوم دیوبند توں تعلیم حاصل کیتی۔ پنجاب یونیورسٹی توں بی۔ اے تے ایم اے اُردو کیتا۔ فیصل آباد وچ تدریس کر دے رہے ڈھیر لکھتاں لکھیاں تے عربی دے شاعر سن۔

18- محمد حسین اقبال قادری 1947ء وچ فیصل آباد وچ جے۔ ایہناں عربی وچ کئی مشہور لکھتاں لکھیاں۔

”عربی زبان کے عمدہ شاعر ہیں۔“ (11)

19- محمد خورشید رضوی 1942ء وچ امر وہ وچ جے۔ پاکستان بنن مگروں ساہیوال ڈیرہ لایا۔ پنجاب یونیورسٹی توں عربی دی تعلیم حاصل کیتی۔ گورنمنٹ کالج لاہور نال وی وابستہ رہے۔ اردو دے مقبول شاعر ہون دے نال نال عربی زبان و ادب دے نویکلے استادان وچ شمار ہوندے نیں۔ عربی زبان وچ بے پناہ شاعری کیتی۔

20- محمد ضیاء الحق صوفی (1911ء-1989ء) لاہور وچ جے تے اتھے ای فوت ہوئے۔ عربی زبان و ادب دا قیمتی سرمایہ سن جنہاں نے ڈھیر کتاباں لکھیاں۔

21- محمد عالم قریشی (1955ء) گجرات نال تعلق سی۔ ایہناں دی شاعری دادیوان ’دیوان العالم‘ دے ناں نال مخطوط شکل وچ ملدا اے۔

22- محمد موسیٰ روحانی بازی (م: 1998ء) ڈیرہ اسماعیل خاں وچ پیدا ہوئے، جامعہ اشرفیہ لاہور نال وابستہ رہے۔ پاکستان وچ عربی نثر تے شاعری دی تاریخ ایہناں توں بغیر پوری نہیں ہو سکی۔

23- منظور احمد نعمانی (1936ء-1973ء) رحیم یار خاں وچ پیدا ہوئے تے لاہور وچ فوت ہوئے۔ ڈھیر کتاباں دے لکھاری تے عربی دے شاعر سن۔

24- نصیر الدین نصیر، ایہناں دا تعلق گولڑہ شریف ضلع راولپنڈی نال سی۔

”بہت معروف خطیب، عالم دین اور عربی و اردو زبان کے شاعر تھے۔“ (12)

حقیقت اے کہ دکھو دکھو تو ماں دا میل جول باہمی ثقافتاں دے تعارف تے تبادلے دا باعث بن دا اے۔ موجودہ دور وچ پنجابی ثقافت دی جیہڑی تصویر عربی دنیا وچ دکھالی دیندی اے۔ ایس دا وڈا کارن مشرقی تے مغربی پنجاب نال تعلق رکھن والے ہنرمند تارکین وطن نیں جہناں روزی روٹی لئی عالم عرب یا مشرق وسطیٰ دارخ کیتا۔ ایہہ ہنرمند عرب دنیا وچ پنجابی ثقافت تے پنجابی زبان و ادب دے تعارف دا باعث بنے۔ ایس توں تیکر کہ پنجابی ثقافت دیاں اعلیٰ قدراں نے اہل عرب نوں ایڈامتاثر کیتا کہ ہتے عرباں نے پنجابی زبان سکھی تے پنجابی زبان دے نویکے ادب توں لایہ چکیا۔ انٹرنیٹ تے ایجیہاں ڈھیروں ویب سائٹس تے سافٹ ویئر موجود نیں جہناں راہیں عربی زبان دے ذریعے پنجابی زبان سکھن دے مواقع موجود نیں جیویں:

1- <http://dictionary.reverso.net/arabic-english>

2- <http://ilanguages.org/ar/punjabi.php>

3- <http://ilanguages.org/ar/punjabi-vocabulary.php>

اہل عرب لئی پنجابی ثقافت دے تعارف دا اک سومہ انگریزی زبان وچ تحریر کردہ اوہ مواد وی اے جس وچ پنجابی ثقافت دا تعارف پیش کیتا گیا اے۔ ایس سلسلے دی اہم لکھت 1984ء دے واقعات دے تناظر وچ لکھی ہوئی کتاب ’’Punjab Story‘‘ اے۔ ایہہ کتاب لکھی تے انگریزی زبان وچ لکھی گئی اے پر عاطف عبدالحمید نے عربی زبان وچ

ایس لکھت بارے گراں قدر تحقیقی مضمون لکھیا جیہڑا ایس کتاب دے جملہ مضمون دا احاطہ کردا اے۔ انجے ای پاکستان بنن توں پہلاں اک مسیحی مبلغ تھا مس گراہم دی انگریزی کتاب ”A Brief Grammer of Punjabi“ دا تعارف وی عربی زبان وچ انٹرنیٹ تے موجود اے:

”اسی طرح انٹرنیٹ پر عربی زبان میں پنجابی ثقافت کا خاطر خواہ تعارف موجود ہے۔ مشہور ویب سائٹ وکی پیڈیا کے عربی ورژن میں پنجابیت سے متعلق جہاں دوسرے آرٹیکلز موجود ہیں تو ”الثقافة البنجابية“ کے عنوان سے ایک مضمون میں پنجابی ثقافت، لباس، زبان، شادی بیاہ، علم و ادب، موسیقی اور پنجابی غذاؤں کا خاطر خواہ تعارف پیش کیا گیا ہے۔“ (13)

وکی پیڈیا (عربی) تے پنجابی ثقافت دے نال نال سلطان باہو، بلھے شاہ، علامہ اقبال توں اڈ پنجاب نال تعلق رکھن والیاں ڈھیر ہستیوں بالخصوص پنجاب دے صوفی شاعراں دا خاطر خواہ تذکرہ تے ایہناں دے سوانحی خاکے عربی زبان وچ موجود نیں۔ ایہناں لکھاریاں دا عربی زبان وچ تذکرہ اہل عرب نوں پنجابی ثقافت توں متعارف کراند اے۔

حوالے

- 1- سلطان باہو، نلکس باہو، لاہور: الفیصل ناشران، 2002ء، ص 36
- 2- حمید اللہ شاہ ہاشمی، پنجابی ادب دی مختصر تاریخ، لاہور: تاج بک ڈپو، 1990ء، ص 29
- 3- حاجی خلیفہ مصطفیٰ بن عبداللہ کاتب جلسی القسطنطنی، کشف الظنون، لبنان: دار احیاء التراث العربی، 1941ء، ص 684
- 4- حاجی خلیفہ، کشف الظنون، ص 684
- 5- شاہد حسین رزانی، (مترجم) عربی ادبیات میں پاک و ہند کا حصہ، لاہور: ادارہ ثقافت اسلامیہ، طبع ثالث، 1991ء، ص 71

- 6 نفس مصدر، ص 203
- 7 اوہی، ص 141
- 8 علامہ محمد اقبال، کلیات اقبال، ضرب کلیم، لاہور: فیروز سنز، طبع اول، 2008ء، ص 548
- 9 ہمدانی حامد اشرف، ڈاکٹر، شعراء العربیہ فی پاکستان، لاہور: قسم التا صیف والترجمہ پنجاب یونیورسٹی
- 9 نفس مصدر، ص 17-21
- 10 اوہی، ص 163-168
- 11 اوہی، ص 266
- 12 اوہی، ص 369
- 13- ar.wikipedia.org/wiki/الثاقفة_البخابیتہ

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 4, Jan..-June 2019, PP 59-76

پارکھ
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2019ء، مسلسل شمارہ 7

☆ اکبر علی غازی

مولوی سراج الدین سراج تے سلیم شاہد واقعہ سوہنی مہینوال

Abstract

Qissa Sohni Mahinwal has a great importance in Punjabi literature. In this article the Qissa Sohni Mahinwal of Molvi Siraj-u-din Siraj and Saleem Shahid has been comparatively analysed. Molvi Siraj- u- din Siraj was a traditional poet but Saleem Shahid was a modern poet. The writer has discussed the individuality and difference of thinking of both poets. The Characters and incidents relating them have also been described in this article. The matters relating the death and bury of sohni Mahinwal have also been comparatively Analysed.

قصہ سوہنی مہینوال پنجابی ادب دا اک مان جوگ قصہ اے جہنے قصہ ہیرا رانجھا توں بعد سب توں ودھ مشہوری کھٹی۔ ایہ قصہ لکھن والے شاعراں دی تعداد ڈیڑھ سو دے نیڑے اپڑ جاندی اے۔ ایہناں وچ ایس عنوان نال لکھے جان والے اٹھ اٹھ صفحیاں دے قصے وی شامل نیں تے تن سو توں ودھ صفحیاں دے وی۔ ایس مضمون وچ مولوی سراج الدین سراج قادری تے سلیم شاہد ہوراں دے قصے ”سوہنی مہینوال“ دا تقابلی جائزہ لیا گیا اے تے ویکھیا گیا اے جے ایہناں وچ ساںجھاں

کیہ نہیں تے اسانجھاں کیہ نہیں۔

مولوی سراج الدین سراج قادری بادشاہ پور تحصیل ملکوال ضلع منڈی بہاؤ الدین وچ 1910ء وچ میاں چنن دین ہوراں دے گھر پیدا ہوئے تے 20 نومبر 1997ء نوں فوت ہوئے (1)۔ اوہناں نے اوس ویلے دے مروجہ علوم وکھ وکھ استادان کولوں سکھے تے اپنے پیوتے دادا جی وانگ حکمت دی سندوی لئی۔ اوہناں دوویاہ کیہتے سن۔ مولوی صاحب دی اولاد وچ چار پتر تو قیر احمد فائق، تنویر احمد شائق، وقار عظیم، اقتدار جاوید تے اک دھی کلثوم سی۔ مولوی صاحب ساری عمر حکمت تے لکھن پڑھن داکم کردے رہے۔

”اوہناں اپنی پہلی کتاب بانی تری سالان دی عمر وچ لکھی سی۔“ (2)

ایہناں نے اردو وچ 9 تے پنجابی وچ 21 کتاباں لکھیاں سن۔ جنہاں وچ تحفۃ الفقراء (مرزا صاحبان)، داستان قال و حال (قصہ سوہنی مہینوال)، لیلیٰ مجنوں، شیریں فرہاد، سسی پنوں، راہ سلوک عرف سیف الملوک و رنگیاں عشقیہ داستان تے قصے وی شامل نیں۔

سراج الدین سراج قادری بادشاہ پوری ہوراں نے اپنے قصے ’قصہ سوہنی مہینوال‘ نوں داستانِ حال تے قال وی آکھیا اے۔ 1931-32ء وچ لکھے جان والے ایس قصے دے وکھ وکھ حصے علاقے وچ محفلاں دی جان بنے رہے پر سٹھاں سالان بعد 1996ء مصنف نے ایہدے وچ واہو سارے گھائے وادھے کر کے حمید بک ڈپولا ہورتوں شائع کروایا۔ اوس ویلے مصنف دی عمر تقریباً پچاسی سال سی۔ ایہدے 288 صفحے نیں تے کارڈ دی جلد دے پچھلے سرورق تے مصنف دی فوٹو وی لگی ہوئی اے۔ دائم اقبال دائم، مصنف دے گرائیں، یار جن تے سمکالی وی سن۔ ملاقاتاں ہندیاں رہندیاں سن۔ سلیم شاہد بھٹے وڈھ گجرات دے رہن والے سن جیہڑے بعد وچ لاہور جاوے۔ سلیم شاہد خود لکھدے نیں:

”شاہد میں وی بھٹے وڈھ دا بھور وی بھٹے وڈھ دے۔“ (3)

سلیم شاہد دے جمن مرن دی تاریخ دا پکا پتہ نہیں۔ اپنے پنجابی منظوم قصے ’سوہنی مہینوال‘ وچ شاعر نے اپنے بارے بڑیاں گھٹ دساں پائیاں نیں۔ انتساب توں پتہ لگدا اے جے شاعر دی والدہ غلام فاطمہ بھٹے وڈھ دی رہن والیاں سن۔ شاعر پہلی نومبر 1999ء نوں زندہ سن۔ لاہور دے رہن والے ایس شاعر نے ساری عمر اردو دی خدمت کیتی تے اردو غزل وچ نامناکھی۔ شہرت بخاری، سلیم شاہد حبیب جالب، انتظار حسین تے زاہد ڈاردی ڈھانی دے بندے سن۔ اوہناں نال

رل کے ٹی ہاؤس وچ مچھلاں جماندے تے حلقہ ارباب ذوق دی سوچ تے فکرنوں اگے ودھاندے سن۔ اوہ اردو ادب وچ اپنا وجود منوا چکے سن۔ آخری عمر وچ اوہناں اپنا مہاڑ پنجابی ول کیتا تے قصہ 'سوئی مہینوال' لکھیا۔

ایہ کتاب، 'ہم عصر مطبوعات لاہور نے شائع کیتی جہدے 268 صفحے نیں۔ ایہدا سرورق سردار سو بھاسگھ نے ڈیزائن رومی نے تیار کیتا، کمپوزنگ عاصم کمپوزنگ سنٹر نے کیتی تے صلاح مشورہ سید سبط الحسن ضیغم ہوراں دتا۔ ٹائٹل اُتے اوہناں کتاب دے ناں 'پنجابی' دا لاحقہ وی لایا اے۔ کتاب وچ چھپن داسال درج نہیں پر سید سبط الحسن ضیغم ہوراں دیباچے دے آخر تے تاریخ پہلی نومبر 1999ء درج کیتی اے جہدے توں اندازہ ہندا اے جے ایس کتاب دا دیباچہ 1999ء وچ لکھیا جا چکیا سی۔ قصہ چھپن ویلے شاعر دی عمر اسی سال دے نیڑے سی جہدی روشنی وچ آکھیا جاسکدا اے جے اوہ 1919ء وچ پیدا ہوئے ہون گے۔

سراج الدین سراج قادری ہوراں اپنے قصے دا مڈھ اپنے دو دیباچیاں تے نک سک توں بدھا اے۔ پہلا دیباچہ بعد دا لکھیا ہویا اے تے اردو وچ اے تے دو جا پنجابی وچ اے۔ شاعر نے یاراں بچناں تے استاد داں دا ذکر دل کھول کے کیتا اے۔ حمد، نعت، مدینہ منورہ، خلفائے راشدین دی منقبت تے کجھ ہور متبرک ہستیاں دے ذکر خیر توں بعد صفحہ نمبر تریجا توں شروع قصہ 'سوئی مہینوال' توں قصے دا باقاعدہ مڈھ بھیا اے۔ شاعر نے جہناں دی گل کر کے گجرات دے واسی ٹلے تے شاہ دولہ دریائی دی گل کیتی اے تے ٹلے دی تخلیق کاری دی صفت نوں ودھا کے خالق مطلق تک اپڑا دتا اے۔ شاعر نے 'گھاڑ وازل دا' تے 'صنائع ازل' ورگیاں سرخیاں قائم کر کے قصے دا مزاج دس دتا اے۔ پہلی سرخی پٹھ لکھے گئے ۹ شعراں وچوں دو شعر پیش نیں:

گھاڑ وازل دا گھرے کمال بھانڈے اوہدے نال دا کتے کہہار کوئی نہیں

بھری بھانڈیاں نال دوکان اوس دی ہوندا برتتاں انت شمار کوئی نہیں

گو نا گون بھانڈے بو قلمون اوسدے او تھے چل دی عقل و چار کوئی نہیں

ہوشناک چالاک گلگئے قدرت واحد نال اوہدے صلاح کار کوئی نہیں (4)

سلیم شاہد ہوراں دی کتاب دے پہلے سولاں صفحیاں اُتے احمد بشیر تے سید سبط الحسن ضیغم دے دیباچے کھلے رہے ہوئے نیں جدوں کہ ستارویں صفحے تے شاعر نے حمد تے نعت ستاں شعراں دے اک بند وچ سمو دتی اے۔ ایسے صفحے تے

دو بے بند دے دو شعروں کی لکھ کے کہانی شروع کر دتی اے۔ شاعر نے کہانی دائدھ بدل کے رکھ دتا اے تے کہانی، کرداراں تے واقعات سمیت کہانیاں حوالیاں نال وادھے گھائے کیتے نیں۔ ایس حوالے نال اوہ خود لکھدے نیں:

”میں جدا ایس قصے نوں لکھن دا چت بنایا تے اپنے ولوں ایہہ کم کیتا کہ ایس دی کہانی نویں سرے توں بناواں۔ نویں شرح مطابق پنجاب دا حسن نیاں مطابق دکھا سکاں۔ میں سوئی نوں کجھ توں باہر کیاراں دے آویاں لاگے ارون آوے کچی کھوئی وچ پیدا کیتا۔ مہینوال دی پہلی ملاقات دی ارون وچ ای وکھائی۔“ (5)

’کچی کھوئی وچ پیدا کیتا‘ توں پتہ چلدا اے جے مصنف نے اپنے ایس قصے وچ آپ بڑا کجھ کیتا اے۔ شاعر نے سرخیاں تے نہیں دتیاں پر گل سرخیاں توں بغیر ای سمجھ وچ آ جاندی اے۔ شاعر نے ایس کہانی نوں کجھ وچ واپریا دیا اے جدوں کہ سراج الدین سراج سمیت بہتے شاعر گجرات وچ واپریا دسدے نیں۔ سلیم شاہد ہوراں نلے نوں بڑا امیر دیا اے تے سوئی نوں اوس توں وی ودھ امیر تے ساریاں نوں اپنی مرضی دے مطابق چلان والی دیا اے۔ سراج الدین سراج قادری دی سوئی پنجاں پانیاں دی دھرتی دی اک عام گڑی اے جیہڑی جمیاں سارا اپنی ماں دا بھار ہولا کرن لئی کولیاں، چمٹا تے ماٹھا پھڑ کے کجھ نہ کجھ کرن دی کوشش وچ لگ جاندی اے۔ ماں تے پیو دا تھہ وٹاندی اے، بھیناں تے بھراواں لئی اپنیاں خواہشاں قربان کرنا سکھ لینی اے، پہلے ماں پیو دے گھر تے مڑ جیہدے وی لڑا دتی جائے، اوہدے گھر وچ سمجھوتے کر دیاں، دکھ جردیاں تے دوجیاں دیاں خوشیاں لئی قربانی دیندیاں گزار چھڈ دی اے۔ عشق، پیار، محبت تے اپنی مرضی دا ور سہیڑن ورگی عیاشی دا سوچنا اوہدے وسوں باہر ہوندا اے۔ جدوں کہ سلیم شاہد دی سوئی پنجاب دی روایتی عورت نہیں دسدی۔ پیندی سٹے شاعر نے سوئی نوں استاد تے مرشد بنا چھڈیا اے۔ ہن تیسیں آپ گوڑا لالوؤ جے اک سچا مرید اپنے مرشد سگوں اپنی مرشد نال کنج دا عشق کرے گا۔ سوئی دے مزاج تے انداز نوں قصہ کار نے پورے قصے وچ نبھایا اے:

سوئی نوں آ مرشد نیا لکھ اداواں نازاں (6)

سلیم شاہد کتاب دائدھ بناں عنوان دی حمد توں نبھیا اے جنوں اُچ پدھری حمد آکھیا جاسکدا اے، جہدے وچ

فلسفہ وحدت الوجودی جھاتیاں ماردا دسد اے۔ حمد دے شعراں توں بعد حصہ (ب) دے عنوان تھلے شاعر نے کہانی دا خاکہ پیش کردتا اے جہدے توں کہانی دا چلاواں جیہا اندازہ ہو جاندا اے۔ یاد رہوے ایس کتاب وچ سرخیاں درج نہیں کیتیاں گئیاں تے حمد توں بعد نعت وی شامل نہیں۔ شاعر نے کہانی وچ نواں پن لیا ندا اے تے کرداراں وچ وی وادھا کیتا اے۔ شاعر نے اپنی ایس داستان وچ پوری کہانی اُتے اک نواں رنگ چاڑھ دتا اے۔ ڈھیر سارے فرق پاچھڈے نیں تے واہو سارے وادھے وی کیتے نیں۔ اوہناں دے کیتے ہوئے وادھے گھائے اپنے تھاں تے ذکر کیتے جان گے، اتھے صرف اک نمونہ پیش کرن تے اکتفا کیتا جاندا اے جے شاعر نے مہینوال دی ذات باقی شاعران نالوں وکھری دسی اے:

مہینوال حسینی حسنی سید عرب اربابی
 مایاں ناواں چن کے رکھیا عزت بیگ مآبی
 باپ دا مسلک صوفی رندی مرشد شیخ الہابی
 بلخ دے اندر سید زادہ اتھے دھوبی دھابی
 کہارن تے عاشق ہو یا کھسی شان نوابی
 ذاتاں عزتاں مٹی رو لے ایکھو عشق خرابی (7)

مولوی سراج الدین سراج قادری نے اپنے قصے وچ کردار بہتے سید فضل شاہ والے رکھے نیں۔ شاعر نے وادھو کردار والی بخارا، شمر قند، ہرات تے غزنی شاہ سلیمان پایا اے۔ ایہناں تگے داناں عنایت اللہ تے مرزا عزت بیگ دے غلام داناں زُلو، سوئی دی ننان داناں رکھی تے سہیلی داناں صوباں دسیا اے۔ زُلو دی قادر الکلامی کمال دی اے۔ اوہنے سوئی نوں ویکھیا، بڑا متاثر ہو یا پراپس جا کے حج اوہنے مہینوال دے سامنے سوئی دا حسن بیان کیتا، اوہ بہتا کمال اے۔ اوہنے ایسے بھروسے انداز نال سراپا بیان کیتا۔ جے مرزا عزت بیگ صرف سن کے عاشق ہو گیا۔ ایہناں نے سوئی دی ماں دا ناں نہیں دسیا۔ مولوی صاحب نے گل بلخ بخارے توں ٹوری اے۔ کابل، پشاور، جہلم، لاہور توں ہوندا ہو یا قافلہ دلی اپڑدا اے تے اوتھوں اوہدا واپسی دا سفر شروع ہو جاندا اے۔ مرزا واپسی تے لاہور توں ہوندا ہو یا گجرات وچ داخل ہوندا اے۔ گجرات شہر تے جھناں دریا دے دوواں کنڈیاں تے ایس داستان دے سارے واقعے پیش آئے۔

سراج دین ہوریں دسدے نیں جے تگے دا اصل ناں عنایت اللہ سی۔ اوہ گجرات دارہن والا، بڑا مالدار، باقی

کمیاں داسردار، برادری دے فیصلے کرن والا، واہو مال دولت تے آن بان والا، دعاواں تے منتاں مرداں نال ڈھلدی عمرے اوہنوں چن ورگی دھی لہھی، بڑیاں چاواں نال پالیا پوسیا۔ لاڈاں وچ پئی دھی رچ کے سوئی سی۔ گھر وچ ماں نال ہتھ وٹاندی، ترنجن وچ روں کندی، لوڑ ویلے دکان اُتے پیونال کم کرواندی سوئی روایتی انداز وچ جوان ہوئی۔ ہر آن والا دن اوہدے حسن وچ وادھا کرمی جاندا سی۔ بھولی بھالی پرنٹ کھٹ، معصوم پراداواں نال بھری سوئی نوں کنا چہ پتہ ای نہ لگا جے مرزا عزت بیگ اوہدے لئی لکھوں لکھ ہو یا اے۔ اوہدے لئی اوہدے گھر نوکر ہو یا اے تے اوہدے پیو دیاں مجھاں چارن لگ پیا اے۔ جدوں ایس پیار دا اوہنوں پتہ لگدا اے تے اوہ عام کڑیاں وانگ انھے واہ اعتبار کر لیندی اے تے پیار وچ دور نکل جاندا اے۔ شاعر نے سوئی دے حسن نوں بڑے سچے ڈھنگ نال بیان کرن توں وکھ اوہدے حسن وچوں 'حسن ازلی' دے جلوے وی دکھا چھڈے نیں:

روشن جمل جہان وچ یارو روپ میرے دل بردا

اوسدے حسن متور اگے مدہم نور قمر دا

اوس ماہتاب اگے جیوں تارا یوسف چن مصر دا

بدھے ہتھ سراج حسیناں ہر سوہنا اوتھے بردا (8)

سلیم شاہد ہوراں اپنے قصے وچ روایتی کرداراں توں وکھ جنکی (سوئی دے تائے دی دھی تے سوئی دی دشمن)، مادھوڈاکو (مہینوال دادشمن، جنکی داعاشق، بد معاش، پکا گھڑا چک کے کچا رکھن والا)، جیونی سکھاں (سوئی دی ماں) داسوئی دا پیر، دو جوگی شامل کیتے نیں۔ سوئی دے مہینوال دی پیار کہانی نوں عزت بیگ دے بچپن نال جوڑ دتا اے تے دسیا اے جے عزت نوں کئی عمرے خواب آئی سی جہدے وچ اوہنے سوئی نوں ویکھیا سی۔ اوہ صورت جدوں اوہنوں تلکے دی ہٹی تے دسی تے اوہنے سستی کلا جگا دتی۔ ایہنے غلام دا ذکر نہیں کیتا سگوں اچانک دوواں دا ٹاٹا کرا کرا دتا اے پر شعر پڑھ کے اندازہ ہوندا اے جے اک تاجر دا اپنی چھیتی ہٹی تے اڑ جانا بلا وجہ نہیں سی۔ کسے نہ کسے وجہ توں اوہدا اشتیاق اینا ودھ چکیا سی جے اوہنے چنگی طرحاں سورج نکلن دی اڈیک وی نہیں کیتی۔ شاعر نے لکھیا اے:

عزت بیگ نمانا بن کے ہٹی آن کھلوتا

حالی فجر نے اکھ نہ کھولی رات نے مونہہ نہ دھوتا

چن سورج نوں سد بلایا گھلیا عشق نیوتا
 چڑھدا سورج پہلی اکھیں چاء ویکھن دا بہتا
 اکھاں اکھاں چپ چپتی کیتا اک سمجھوتا
 دوہاں عشق دا سُچا موتی دل دی لڑی پرتا (9)

جدوں کہ سلیم شاہد ہوراں نکلے نوں اپنی برادری دا منصف، ماہر کاریگر، یاراں ویاہ کرن والا، بااثر بندہ دسیا اے پر پورے قصے وچ اوہدا کوئی کارنامہ یا کم دکھان دا چار نہیں کیتا۔ نکلے دی مضبوط شخصیت دکھائی تے ضرور اے پر اوہدے کسے چنگے فیصلے دی دس نہیں پائی۔ اوہدا کوئی کردار یا کم سامنے نہیں لیاندا۔ شاعر نے ہر موقعے تے سوئی نوں ای فیصلے کردیاں دکھایا اے۔ سوئی دے جوان ہون تک اوہ دق تے ساہ دا مریض بن چکیا سی تے کسے کم جوگا نہیں سی رہ گیا۔ ایہ سارا منظر شاعر نے چھ شعراں وچ مکان توں بعد سوئی دی ماں جیونی سکھاں نوں اڈی تے سپ لڑا کے مروا دتا اے۔ سلیم شاہد ہوراں دے کجھ مصرعے پیش نیں:

سوئی دا پو تلا کھیا سر تے پگ سرداراں
 منصف بن کر پرہیا کردا سچا ونج وہاراں
 اک اک کر کے گیاراں رناں حق نکاحیاں یاراں
 پہلی وچوں اکو دھی تے باقی پھنڈر ناراں (10)

سراج الدین سراج ہوراں دی کہانی روایتی اے بس دکھ دکھ و بلیاں، جذبیان تے حالتاں وچ اپنی طبع دا زور دکھایا اے تے قصے وچ حقیقی تے مجازی عشق نوں تصوف دے دائرے وچ ول کے جائز بنا کے پیش کیتا اے۔ جدوں کہ سلیم شاہد ہوراں نے ایس داستاں دی آڑ وچ ماضی دا پنجاب دکھان دا بھرواں چار کیتا اے تے قصے نوں وی مٹھا نہیں پین دتا۔ سراج الدین سراج دسدے نیں جے مرزا عزت بیگ دی وزیر اسلم بیگ دی کڑی ملکہ نال منگنی ہوئی سی، مرزا پودا کاروبار سنجال چکیا سی جدوں یاراں دے کہن تے اوہ ہندوستان دی سیر لئی تیار ہویا۔ ماں پیو نے اجازت تے دے دتی پر اوہ دوویں پتر دے جان تے راضی نہیں سن۔ مرزا عزت بیگ کاروبار، سیر سپاٹا تے موج مستی کردا ہو یا دلی اپڑیا تے واہوا لہنے دے نال نال اوہنوں بادشاہ دے دربار وچ رسائی وی مل گئی تے اوہنوں شاہی مہمان داد درجہ دتا گیا۔ پایہ تخت وچ منصب،

خلعت تے راہداری دا پروانہ ملن دی وجہ توں لاہور دا صوبیدار شہروں باہر نکل کے مرزے دا استقبال کردا اے۔ مرزا سارا لاہور پھر کے ویکھدا اے تے راوی لنگھ کے گجرات اپڑ جاندا اے۔ اتھے وی اوہنے رج کے موج میلہ کیتا تے نچن گان دیاں مخفلاں سجائیاں۔ اوہ قدرتی طور تے حسن پسندی۔ ہر سوہنی تے نولیکی شے دا چاہیوان تے ہر اوہ شے خرید لین دا عادی جیہڑی مہنگی وک سکدی ہووے۔ اوہ تے اوہدے نال دے تاجر ہر شہر وچوں نوید کلیاں شیواں لہج لہج کے خرید دے تے اگلے شہر وچ ویندے۔ مرزا بڑا سیاناسی پر گجرات وچ اوہدی سیانف تے جمع تفریق دیاں ساریاں صلاحیتاں گھٹے پئے گئیاں تے اوہ لکھوں لکھ ہو گیا۔ گجرات اپڑ کے مرزا ماں پیونوں خط لکھدا اے تے اوہناں نوں اپنی کامیابی دیاں خبراں گھلدا اے۔ ماپے بڑا خوش ہندے نیں تے خیر خیرات کردے نیں پر ہونی قسمت جے عشق ہو ریں ایس سوہنے منڈے نوں تاڑ لیندے نیں تے اوہ گجرات دی حوردی محبت وچ قید ہو جاندا اے۔ عشق دے ایس پینڈے وچ مرزے دے غلام زلوانے اپنے مالک دا ہر مرحلے تے ساتھ دتا پر کنگال ہو جان گروں اوہ وی ساتھ چھڈ گیا۔ تلاء وی اکھاں بند کر کے مرزے نوں ادھار دیندا رہیا۔ گھانا پین گروں جدوں سوہنی اوہ نوکر رکھن دا ترلا ماردا اے تے تلاء تھوڑی بہتی ناہنہ ٹکرتوں بعد اوہنوں نوکر رکھ لیندا اے۔ سراج صاحب دسدے نیں جے دوواں دا عشق مجھاں چارن دے دوران اک دو جے تے ظاہر ہندا اے۔ ملاقاتاں ودھیاں تے گل کھل گئی۔ تلاء عزت بیگ نوں بے عزت کر کے گھروں کڈھ دیندا اے تے سوہنی دا ویاہ بھتیجے نال کردیندا اے تے سمجھدا اے۔ مہینوال وچارہ تے رون کر لان وچ رُجھ جاندا اے پر سوہنی ہار نہیں من دی۔ اوہدے کہن تے فقیر بن کے آن جان لگ پیندا اے تے ملاقاتاں دا سلسلہ سوہنی دے سوہرے پنڈوی ٹر پیندا اے یعنی سراج الدین سراج دا مہینوال سوہنی دے کہن تے چلدا اے۔ اوہدی اپنی کوئی مرضی نہیں۔ تلے دی دکان وچ وڑن توں لے کے رُڑھن تک اوہدا کوئی فیصلہ وی اوہدے قد کاٹھ نال لگا کھاندا نظر نہیں آندا۔

سلیم شاہد دا مہینوال نسبتاً اک بیٹا متحرک تے باوقار کردار نظر آندا اے۔ اوہ بیٹا کھجیل ہون توں بغیر نوکر ہو جاندا اے پر اوہی دیر کوئی قابل ذکر کم نہیں کردا جنی دیر تک اوہنوں سوہنی دو جے کنڈھے تے چہاری پا کے نہیں دے دیندی۔ اُنج تے سوہنی ای سارے فیصلے کردی نظر آندی اے پر اپنی چہاری دے بندوبست، پٹ چیر کے کباب بنان، لگھڑاں تے مادھو ڈاکو دے حملیاں نوں ڈکن تے سوہنی نوں ڈبن توں بچان لئی چھال مارن ورگے کارنامے مہینوال دی کرداری اہمیت وچ وادھا کردے نیں۔

سراج دی سوئی آپ چاک نال واٹھی کڈھدی اے۔ اوہنوں اوہدے بارے چکھدی اے تے ہمدردی دا اظہار کردی اے۔ فیر مرزا اپنی پوری کہانی سناندا اے تے سوئی شرمندہ ہو جاندی، جے اوہدے واسطے اک بندہ ایسے عرصے توں کیہ کجھ کردا آرہیا اے پراوہنوں پتہ ای نہ لگا۔ اوہ پکھلیاں کسراں کڈھن لئی پیار دا بندہ بہتی چھیتی مکان لگ پیندی اے۔ گل کھل جاندی اے تے مرزے نوں جواب دے دتا جاندا اے۔ بدنامی توں بچن لئی سوئی دا اوہدے چاچے دے منڈے نال ویاہ کردتا جاندا اے۔ سوئی اپنے خصم نوں تراہ کے کمرے وچوں کڈھ دیندی اے۔ سوئی دی سہیلی صوباں راہیں تعلق جڑدا اے تے ملاقاتاں روز رات نوں ہون لگ پیندیاں نیں۔ پٹ چیر کے کباب بنان توں بعد پہلی واری سوئی دریا ٹپدی اے تے ننان رکھی نوں پتہ لگ جاندا اے، دوجی رات اوہ گھڑا بدل دیندی اے۔ کچے گھڑے دے کھرن نال اوہ سے رات عاشقاں دی موت واقع ہو جاندی اے۔ مولوی صاحب دے مطابق سوئی اپنی روح دی منت کردی اے تے سنیہا دیندی اے جے توں مہینوال نوں دسیں جے میں کارے توں پھری نہیں۔ استھے اوہناں دسیا اے جے دریائی جانور جدوں سوئی دی لاش نوں کھان لئی اگے ودھے تے حضرت خضر علیہ السلام نے اوہناں نوں ہوڑیا۔ دریا دے دو جے کنڈھے مہینوال بڑی بے قراری نال اڈیک رہیا سی۔ جدوں روح نے جھگی کول جا کے سوئی دے مرن دا سنیہا دتا تے اوہ بے قرار ہو کے اگے ودھیا۔ مولوی صاحب لکھدے نیں:

قابور ہے نہ ہوش حواس اُسدے میں قربان کہہ کے ماری چھال اُس نے
پانی وچ وی بلے پئی جو بن بھری لالئی کھچ کے تے سینے نال اُس نے
ہو گئی اوہدی وی جان فدا پیل وچ روح بھیج دتا روح نال اُس نے
بت بت مل گئے روح روح مل گئے عشقا آفرین کیتا کمال اُس نے (11)

سلیم شاہد دی سوئی اک خود مختار، با اختیار تے فیصلہ ساز عورت اے۔ دوواں دا جدوں آنا سامنا ہندا اے، اوہوں دوواں نوں اکٹھا پیار ہو جاندا اے۔ فیر سوئی اگے ودھدی اے تے بار بار چکر لان دا کشت مکان لئی اوہدے گھر نوکر ہون دا مشورہ دیندی اے تے مرزا عزت بیگ بناں سوچیاں من جاندا اے۔ اپنا امتاں دا مال منال، تجارتی سامان، یار بچن تے نوکر چا کر چھڈ کے مجھاں چارن دی ذلت سہیڑ لہندا اے۔ سوئی جدوں ویکھدی اے جے اوہدے عشق دی گل لوکاں وچ کھل گئی اے تے اوہ بناں کسے نال مشورہ کیتیاں جھٹ پٹ فیصلہ کردی اے تے ارون بہتی چھڈ دیندی اے۔

ایس مقام تے تثلہ کتے نظر نہیں آندا، اوہ اپنی کلی کلی دھی نوں کوئی مشورہ نہیں دیندا۔ جنکی دیاں لوتیاں نے سارا پنڈ خلاف کردتا۔ چاچیاں تایاں تے باقی لوکاں سوئی نوں بڑا کجھ سنایا، بے عزتی کیتی تے گاہلاں کڈھیاں۔ سوئی اندروڑ کے پیو دی بانہہ پھڑ کے روندی رہی تے آخر پنڈ چھڈن دا فیصلہ کر لیا۔ لگی تے نوں جگہ ”سرواں“ اپڑ کے سوئی وگن ول کے چھپر بنانا شروع کیتا۔ مہینوال اے وی اوہدے نال سی، اوہ سارے کم کر رہی سی، کوئی پریشانی نہیں۔ بڑی چھیتی ای او تھے کئی محلے بن گئے تے سارے واسی سوئی نوں اپنا آگومن دے سن۔ فیر اپنی مرضی نال سوئی اوہنوں دریا جھناں دے پار نیلے وچ رہن دا مشورہ دتا تے مہینوال نوں نیلے وچ شاندار چباری پا کے آل دوالے باغ وی لوا کے دتا۔ نال ای دریا پار کرن لئی اک بیڑی وی بنوادتی اے۔ اوہدے پیو دی حالت شاعر نے پہلے دس دتی اے:

میاں تٹلا سوئی دا پیو ارون دا سردار
تٹلے دی سرداری تھلے پندرہ ویہہ کمہار
ایہہ سوئی دی جمن بھومی ماں دی گگھ مہار

سوئی دی ماں جیونی سنکھاں سوئی پریاں ہار (12)

پندرہ ویہہ گھمیاں دا سردار کنا گوا میر ہوسکدا اے۔ مہینوال لئی بنی ہوئی چباری وچ اوہ اک مسافر خانہ کھول لیندا اے۔ ایہ سارا کجھ بے بنیاد لگدا اے۔ اپنی ترقی اوس دور وچ اک اکی کڑی کج کر سکدی اے۔ شاعر نے ایس بارے کجھ نہیں دسیا۔ نوں بستی وچ اک بھانڈیاں دی دوکان دا اپنی چھیتی اپنا چل پینا، بے عاشق نوں نیلے وچ اپنی کلی چوہاری بنوادینا تے اک بیڑی لے کے پتن تے جنھ دینا نامکن جیہا لگدا اے۔ فیر اوہنے مہینوال نوں ملن لئی جان واسطے تھ دی رکھیا ہو یا اے تے راہ داری وی بنائی ہوئی اے:

آون جان سہل بنایا ایس راہ داری سوئی
فرشوں ٹر کے پنتاں توڑی تھ اُتاری سوئی
جد جی آیا کجھکی پھڑ کے کچھے ماری سوئی

مغلاں والا کسب دکھایا لکھ کمہاری سوئی (13)

سلیم شاہد ہوراں دسیا اے جے سوئی نوں اپنے دیس پنجاب نال امتاں دی محبت سی، اتھے شاعر نے سوئی کولوں اکھوا

کے مہینوال نوں پنجاب دے سارے علاقیاں دی سیر کروا دتی اے۔ سوہنی نے مہینوال نوں پیار دی شرط دی، جے اوہ پورا پنجاب پھر کے ویکھے، علاقے تے لوکائی نوں سمجھے تے پنجاب نال محبت اپنے من وچ وسائے پھیر میں نال چلاں گی تے بلخ وچ جا کے نکاح پڑھواداں گی۔ ایس حصے وچ سلیم شاہد ہوراں واہو اسارے شہراں تے علاقیاں دی تاریخ کھول کے رکھ دتی اے تے سکھ مت تے ہندومت دے جوگیاں سنتاں بارے معلومات تے اوہناں دے کردار بارے چائن وی پایا اے۔ مہینوال جدوں قصور دا پھیرالاند اے۔ اوتھوں کجھ شعر پیش نہیں۔

گل چنانہہ دے کندھوں ٹردی پنچے توڑ بیاسے
شہر قصور شیخاں دی بستی کندھیوں اُزلے پاسے
مڈھ قدیم توں چڑا رنگن ماہر چنگے خاصے
یاں کجھ پکا گاؤن والے کسبی لوک مراٹھے
پر مینوں ایہہ شہر اُچھا بلھے شاہ دے واسے

بلھے شاہ اوہ مٹھا مرشد جس دے بول پتاسے (14)

میاں سراج الدین سراج دی سوہنی بھولی بھالی سی جھوں مرزا عزت بیگ دے مہینوال بن توں کنا چر بعد اوہدے عشق دا پتہ لگا۔ ایس واردات دا سوہنی نوں اودوں پتہ لگا، جدوں سوہنی دے اصرار تے مہینوال نے دسیا جے میں ایس حال نوں تیرے عشق وچ ہجیاواں پر سلیم شاہد دی سوہنی اپنی سیانی تے دلیراے جے شہر دے قاضی نوں وی ہتھاں تے پالیندی اے۔ لوکاں دی شکایت تے جدوں قاضی دوواں نوں حاضر ہون دا حکم دیندا اے، سوہنی ڈردی نہیں سگوں منصوبہ بنا کے ٹردی اے۔ اوس دن سوہنی آپ وی چنگی طرح بن پھب کے گھروں ٹردی اے تے مہینوال نوں وی واہو اتیار کرواندی اے۔ اوہنوں پتہ لگ چکیا ہندا اے، جے قاضی حریص آدمی اے۔ قاضی ہوریں اک کنجری دے عاشق سن۔ جدوں سوہنی کچھری وڑی تے اوہناں دے طور بھوں گئے۔ قاضی ہوراں مہینوال نوں باہر بٹھایا تے اپنے کمرے وچ سوہنی دا بیان سنن دا حکم دتا۔ سوہنی اندر وڑی تے قاضی ہوراں دی نیت پچھان گئی۔ اوس ویلے جان چھڈان لئی اوہنے لالچ دتا پئی قاضی صاحب شام نوں نیلے وچ ڈیرے تے اپڑ جائیو۔ میں تہاڈی ہر طرح دی خدمت اپنے ہتھیں کراں گی۔ اپنی گل سن کے قاضی ہوراں گل اگلی پیشی تے پادتی۔ ایہ گل وکھری اے جے او سے دن شام نوں قاضی تے شہر دے حاکم نوں لاہور دے گورنر نے اکبر

دے پتر شیخونوں پناہ دین دے جرم وچ قید کر لیا تے فیر قتل کردتا۔ ایس مقام تے سوئی تے قاضی دا اک اک مکالمہ پیش اے:

ناں دی سوئی گن وی سوہنے وصفان وچ سترائی
 سچ آکھاں میں جدوں وی ٹردی حوراں کرن اگوائی
 میرے اپنے خویش قبیلے جھوٹی تہمت لائی
 قاضی صاحب میرے اندر ذرا نہ میل بھرائی (15)

اپنی گل کر کے سوئی نے قاضی دیاں اکھاں وچ ہوس دے سائے دیکھے تے اوہنوں مہینوال دی چوباری وچ رات نوں ملن دا لارا لادتا۔ قاضی صاحب سارے قاعدے قانون بھل کے رات نوں سوئی جتن لئی تیار ہو گئے۔ اتھے شاعر نے سوئی بارے لکھیا اے:

چا تر سوئی نال اداواں قاضی نوں پرچایا
 موت دا سنیہا آیا ہويا موت دے دل پرتایا
 اُس نے شام دی بیٹھک مٹھی پیلے وچ نکلیا
 باہر آ کے مہینوال نوں حال احوال سنایا (16)

سلیم شاہد ہوراں تڑکاں، افغانیاں تے ایرانیاں دی لٹ کھسٹ تے اپنیاں دی پنجاب دشمنی دی گل وی کیتی اے تے علاقے دی تاریخ تے چانن وی پایا اے۔ شاعر کہندا اے جے پہلوں کنجاہ، علاقے دا مرکز تے کنجاہ ریاست دا پایہ تخت سی۔ جدوں ایہ حملہ ہويا تے فیر گجر بستی نوں کنجاہ دی حکمرانی پٹھوں نکلن دا موقع ملیا۔ اتھے فیر اک بھلیکھا پئے گیا اے جے کجھ سال پہلاں جیہڑی بستی سوئی نے وسائی سی، اوہ کنج ایس قابل ہو گئی جے کنجاہ تباہ ہون توں بعد علاقے دا مرکز بن گئی۔ نالے مصنف نے اوس بستی نوں پتہ نہیں کیوں گجر بستی وی کہہ دتا اے، جدوں کہ ایہہ بستی کیمیا بستی اکھوان دی بستی حقدار سی۔ سوئی دی تجویز اُتے مہینوال نے اپنے ماں پیوں توں خط لکھ کے شادی دی اجازت منگی۔

جدوں مہینوال دے ڈیرے تے رونق ودھن تے مادھو ڈاکو دے دل دا ویری ودھ گیا۔ اوہنے ڈیرے تے کئی حملہ کیتے پر مہینوال نے اپنی حربی مہارت نال اوہناں حملیاں نوں ڈک دتا۔ اک واری اوہنوں مرن توں وی بچایا پر جنگی دیاں

لوتیاں دی وجہ توں اوہنے آخری سازش کیتی۔ مادھو نے لگھڑ قہیلے دے کجھ جنگبوالے کے مہینوال دی چجاری تے حملہ کر دتا۔ مہینوال نے اپنے بلخی مہماناں چہناں مسافر خانے وچ عارضی واسا کیتا ہویا سی، نال رل کے مقابلہ کیتا۔ حملہ ناکام ہو گیا۔ لگھڑ بچ گئے پر مہینوال دے موڈھے وچ زہر دا بھجھا ہویا تیر وچ گیا۔ ایس موقعے تے مادھو نے اک ہور کم کیتا، جے دریا تے جا کے مہینوال دی بیڑی کھول کے دریا وچ روڑھ دتی۔ اوکھیاں سوکھیاں دریا پار کیتا تے سوئی نوں جادسیا جے مہینوال نوں زہر وچ بھجی ہوئی کافی وچ گئی اے۔ میں اوہنوں نیلے وچ ادھ مویا بیا چھڈ کے آیا واں، توں جاتے اوہ اپتا لے، اوہ مرن والا اے۔ سوئی کول جان توں پہلاں اوہ دوویں گھڑے چک کے اوہناں دی تھاں کچے وی رکھ آیا سی۔ سوئی پھتیتی پھتیتی دریا تے پھچی، دوویں گھڑے چکے تے دریا وچ ٹھل گئی۔ گھڑے کچے سن، کھر گئے۔ سوئی غوطے کھانندی رڑھدی جا رہی اے پر اے وی پر امید اے تے اپنی جان بچان لئی ہتھ پیر چلان دے نال نال مہینوال نوں واجاں وی مار رہی اے۔ شاعر لکھدا اے جے مہینوال نے اوہنوں ڈب دیاں دیکھیا تے اوہدی جان بچان لئی اپنی بیڑی دریا وچ ٹھیل دتی۔ تیر دے زخم تے زہر نال اوہدی جان نکل رہی سی پر اوہ سوئی نوں بچان لئی اگے ودھ رہیا سی۔ اوہدی بیڑی سوئی لاگے اڑ کے اُلٹ گئی۔ مہینوال تاری ترن دے قابل نہیں سی، اوہنے اوکھیاں سوکھیاں ہتھ پیر مارے تے سوئی تک اڑیا، اوہدے وجود نوں چھھا ماریا ای سی جے اوہدی وی جان نکل گئی۔

استھ شاعر نے لکھیا اے جے سوئی سروں پیروں ننگی نس لا کے دریا تے اڑدی اے۔ دریا پار کرن لئی رکھے ہوئے دو گھڑے چکدی اے تے بناں دیکھیاں دریا وچ ٹھل پیندی اے۔ استھ جواز نہیں دتا گیا، جے بیڑی دے ہوندیاں ہونیاں گھڑیاں اُتے دریا پار کرن دا کیہ تنگ سی۔ شاعر نے ایہناں گھڑیاں دا ہور کوئی استعمال وی نہیں دسیا۔ دو جے ساریاں شاعراں نے اک گھڑے دی دس پائی اے، جدوں کہ سلیم شاہد ہوراں دو گھڑے دے سے نیں۔ اوہ گھڑے کچے سن، ایس لئی کھر گئے تے سوئی غوطے کھان لگ پئی۔ اوئی دیر نوں مہینوال کنڈھے توں بیڑی کھول کے سوئی نوں بچان لئی اگے ودھدا اے پر بیڑی نیڑے جا کے اُلٹ جاندی اے۔ دوویں چھھا پاندے نیں تے مرجاندے نیں۔ استھ وی اک خلا اے جے بیڑی تے مادھو ڈاکو کھول کے دریا وچ روڑھ چکیا سی فیر مہینوال نے کیہڑی بیڑی کھولی سی۔ اک ہور بھلیکھا وی اے جے مادھو دا حملہ ڈکن والے دو جے بندے کدھر گئے۔ مہینوال نوں بچان لئی اوہناں کوشش کیوں نہ کیتی تے اوہ کلا کیوں اگے ودھیا سی۔ سلیم شاہد ہوراں نہ غلام دا ذکر کیتا اے تے نہ پٹ چیر کے کباب بنان دا واقعہ شامل کیتا اے تے نہ سوئی دا دو جا ویاہ کیتا

اے۔ دوواں دے وجود کدھر گئے تے کیہ بنیا، ایس حوالے نال سراج الدین سراج ہوراں کجھ نہیں لکھیا۔ نال ای لکھ دتا اے جے پتہ نہیں اوہناں دیاں لاشاں نوں کسے پھڑ لیا سی یا چھیاں کھا گئیاں سن۔ اگے جا کے اوہناں نوں گل کیتی اے جے مہینوال دے ساتھیاں جدوں پلخ وچ جا کے ایہدی حالت دسی تے سُن دیاں سارا وہدی ماں دی روح پرواز کر گئی۔ مغلاں نے کجھ بندے لے کے واہر چاہڑی جہدے وچ مرزا عالی بیگ وی شامل سی۔ اوہناں گجرات وچ آ کے جدوں کچھ گچھ کیتی تے اوہناں نوں دوواں دے روڑھ جان دا پتہ لگا پر کسے وی اوہناں نوں اوہناں دیاں لاشاں دی دس نہ پائی۔ بلخیاں نے کنڈھے دے نال نال بڑی دور تک پتہ کرا یا پر کجھ ہتھ نہ آیا۔ ایس مقام تے میاں سراج الدین سراج قادری لکھدے نیں:

علی بیگ چنہاں دی من اُتے ڈھاندا پھرے کر دا حال حال پچیا

اوہ میریا ماہ جمال پچیا اوہ میریا لاکھیا لال پچیا! (17)

مولوی صاحب نے اوہناں دیاں لاشاں دی گل نہیں کیتی پر مدفن دے حوالے نال ایہہ دس پائی اے:

جھنگوں پٹھ بگھور مجا وراں نے اک چوکنڈی بنائی سجائی ہوئی اے

آکھن جوڑی استھے روڑھدی آئی ہوئی لوکاں پکڑ استھے دفنائی ہوئی اے (18)

دوویں قصے داستا نوی ادب دیاں لوڑاں تھوڑاں نوں بڑی چنگی طرح پُردے نیں۔ ایہناں وچ تقریباً ساریاں خوبیاں پایاں جان دیاں نیں جہناں وچوں دو خوبیاں نوں بیان کرن تے اکتفا کیتا جا رہیا اے۔ میاں سراج الدین سراج ہوراں دے ایس قصے وچ لوک دانش دے سوہنے نمونے ملدے نیں۔ سوہنی دی ماں تُلے نوں چاک رکن توں ٹھا کدی اے تے بڑے سیانے سبھاناں سمجھان دی کوشش کردی اے۔ شاعر نے لکھیا اے:

انت ڈنکسی مُول نہ سنکسی آ جھولی وچ توں سپ نہ پال میاں

کدی ہنس نہ بن دے کاں کالے چگن دانیاں دی جگہ لال میاں

جیہدا اگ نہ چچھ نہ پتہ کوئی اوہدی دوستی وچ زوال میاں

ہوئے نہیں لائق بھائی چاریاں دے نُڈا مرد تے رن اُدھال میاں (19)

لوک دانش علامت دے حوالے نال سلیم شاہد دے قصے وچ بڑا کجھ اے۔ اک نمونہ پیش اے:

فجرے سوئی ہٹی کھولے بھانڈے دھر مٹی دے

جگ دے ایس بزارے اندر وکدے ناری نر مٹی دے (20)

مولوی سراج الدین سراج قادری ہوراں نے سوئی تے مہینوال دے کرداراں تے بڑی محنت کیتی اے۔ اوہناں دی سراپا نگاری تے منظر نگاری کمال اے۔ اتھے سوئی دا پورا سراپا بیان کرن دی تھاں نہیں، ایس لئی اوہدیاں زلفاں دی تعریف وچ لکھے پنجاں وچوں اک شعر لکھن تے بس کیتی جاندی اے:

زلفاں ناگناں بشیر زہر بھریاں اک اک اوہ ناگ آفات کالی

توہ منن نہ کسے دی کیل ظالم ایسی بے اُستاد اوہ ذات کالی (21)

سلیم شاہد ہوراں نے اپنے کرداراں دی سراپا نگاری بڑے سچے ڈھنگ نال کیتی اے۔ سوئی، مہینوال، جنکی تے مادھو ڈاکو دے کردار اپنے پورے قد کاٹھ، نصلتاں تے جبلتاں سمیت سامنے آکھلون دے نیں۔ جنکی دا کردار تے اوہناں اپنی مہارت نال پیش کیتا اے، جے کمال کر چھڈی اے۔ شاعر سوئی دا سراپا کنیاں تھاواں تے بیان کیتا اے۔ اتھے اک مقام توں نمونہ پیش کرن تے اکتفا کیتا جاند اے:

سوئی تے مہینوال دی بانی پاک پوتر پانی

چڑھدے حسن تے وگدے شوہ دی کون کرے نگرانی

شیشے اگے ڈھل ڈھک بھندی جد جد حسن جوانی

بے وس مونہہ زور بلورے پنگھ چڑھے اسمانی

تخت کنجاہ دی اک کہارن سوئی پھولن رانی

اکھاں بھرے پیالے رسدے رس انگور دا پانی (22)

سلیم شاہد نے پورے پنجاب نوں اپنے قصے وچ سمون دی کامیاب کوشش کیتی اے۔ اپنا آل دوالا تاریخ سمیت اوہناں محفوظ کردتا اے۔ راقم نوں تے کئی تھاواں تے محسوس ہو یا اے، جے مصنف نے سوئی مہینوال دا قصہ پنجاب دی پر نیرا، تاریخ تے سماج نوں محفوظ کرن لئی قلم چکیا اے۔ شاعر نے پنجاب دیاں رسماں، وستاں، کھا جے تے اہم مقاماں سمیت بڑا کجھ ایس کتاب وچ یادتا اے۔ شاعر نے بھتے ویلے دے کھا جے نوں انچ اپنی ”سوئی مہینوال“ وچ سمو یا اے:

مہینوال نوں چلبے لاگے پیڑی سٹ چنیوٹی
 ہتھ وچ کپھی شگناں والی تیلے جڑی کھوٹی
 سوئی حق نکاحیاں وانگوں عشق یقین دی ووہٹی
 مہینوال دی فجر نہاری ناری بن لشکوٹی
 عشق پنجاب دے بھتے ویلا ساگ مکی دی روٹی

شاہد ایہہ جہی لذت رجبی ہرن دے ماس دی بوٹی (23)

میاں سراج الدین سراج قادری دا قصہ سوئی مہینوال وچ ایس عشقیہ قصے نوں روایتی داستان دا جوڑ کے لکھیا گیا اے۔ جتھے جتھے شاعروں کجھ گھاٹے یا وادھے نظر آئے، او تھے او تھے اوہنے اپنا حصہ پایا۔ جج مرزا عزت بیگ دے اوں غلام نوں زُلو داناں دینا، گھرے دا گل کرنا، قصے نوں تصوف نال جوڑنا تے سوئی دا مہینوال تے ترس کھانا، ماں کولوں اوہدے بارے جان دی کوشش کرنا، فیر ہمت کر پچھنا تے بعد وچ تن من دھن قربان کر دینا تے آخری ساہ تک اپنے آپ نوں اوہدے لئی وقف کر دینا حتی کہ اوہدے لئی اپنی جان وی قربان کر دینا۔ ساریاں قصیاں وچ سانجھا اے جھوں مولوی صاحب نے بڑے سچے ڈھنگ نال بیان کیتا اے تے بڑے شاندار طریقے نال گل نوں توڑ چاڑھیا اے۔

سلیم شاہد ہوراں قصے وچ اک دکھرا پن پیدا کر دتا اے۔ مہینوال دا بلخ چوں چلنا، دلی توں واپس لاہور تے لاہور وں گجرات اپڑنا، بھانڈے دیکھن لئی ہٹی تے جانا، سوئی تے عاشق ہونا، مہینوال بنا، دریا پار کر کے مہینوال نوں ملن جان لئی کچے گھڑیاں تے ٹھلنا تے گھرے کھر جان نال ڈب جانا۔ مشترکہ گل اے پر سلیم شاہد نے دسیا اے جے مہینوال تے سوئی اک دوجے تے اکو ویلے عاشق ہوئے۔ مرزا اوہدے کہن تے مال دولت ہندیاں ہویاں تیلے دانو کر بنیا۔ لوکاں دیاں طعیاں مہیاں تے بے عزتی توں ڈر کے سوئی نے پنڈ چھڈن دا ارادہ کیتا، کجاہ چھڈ کے سرواں جا ڈیرے لائے جھوں بعد وچ گجرات دا ناں ملیا۔ دریا دے دوجے کنڈھے جھکے دے بجائے چباری، باغیچا، سنگی ساگی، پیڑی، رتھ تے راہداری سارا کجھ شاعر دی اپنی تخلیق اے۔ دوواں شاعراں نے عشق، تصوف، لوک دانش تے کسے حد تک تاریخ نوں بیان کیتا اے پر سلیم شاہد نے پنجاب، پنجابی، دیس پنجاب تے پنجاب دے دکھ دکھ علاقیاں بارے بھرویں جا نکاری دتی اے جہدے توں لگدا اے جے اوہدا پہلا مقصد اپنے دور دا پنجاب سا نبھنا سی تے اپنے توں پہلے دے پنجاب بارے لوکاں دے علم وچ وادھا

کرناسی، گل کیہ دوواں بڑاسو ہنما کم کیتا اے تے اپنے اپنے مقصدنوں سامنے رکھ کے کہانی نوں پورے نل تو ریا اے۔

حوالے

1- اکبر علی غازی، تذکرہ شعرائے منڈی بہاؤ الدین، لاہور، ادارہ پنجابی لکھاریاں، 2015ء، ص 205

2- سراج الدین سراج قادری، مولوی، داستان قال تے حال قصہ سوئی مہینوال، لاہور، جمید بک ڈپوار دو بازار،

1996ء، ص 22

3- سلیم شاہد، سوئی مہینوال، لاہور، ہم عصر مطبوعات محلہ بلوچاں مین بازار مزنگ، سن، ص 240

4- سراج الدین سراج قادری، مولوی، داستان قال تے حال قصہ سوئی مہینوال، لاہور، ص 55

5- سلیم شاہد، سوئی مہینوال، لاہور، ص 11

6- ادہی

7- ادہی، ص 4

8- سراج الدین سراج قادری، مولوی، داستان قال تے حال قصہ سوئی مہینوال، لاہور، ص 63

9- سلیم شاہد، سوئی مہینوال، لاہور، ص 39

10- ادہی، ص 34

11- ادہی، ص 281

13- ادہی، ص 70

13- ادہی، ص 88

14- ادہی، ص 158

15- سلیم شاہد، سوئی مہینوال، لاہور، ص

16- ادہی، ص 229

17- سراج الدین سراج قادری، مولوی، داستان قال تے حال قصہ سوئی مہینوال، لاہور، ص 285

- 18 اوہی، ص 286
- 19 اوہی، ص 114
- 20 سلیم شاہد، سوئی مہینوال، لاہور، ص 55
- 21 سراج الدین سراج قادری، مولوی، داستان قال تے حال قصہ سوئی مہینوال، لاہور، ص 61
- 22 سلیم شاہد، سوئی مہینوال، لاہور، ص 21, 22
- 23 اوہی، ص 201

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 4, Jan..-June 2019, PP 77-84

☆ ڈاکٹر ظہیر ڈٹو

پارکھ
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2019ء، مسلسل شمارہ 7

بابا فریدی شاعری تے لہندی پر چھاواں

Abstract

The Lehndi accent has got the importance of common value in the punjabi classical poetry. By making base the poetry of Baba Farid, such poetic examples which prove that Lehndi dialect has vital role in the poetic form of Baba Farid's poetry. He has informed about the alternative dialect by analyzing it comparatively with other accent besides Lendi.

منکھ نال منکھ دی سانجھ مڈھلی اے۔ ایہہ سانجھ بھوان دی لوڑ بولی پوری کیتی۔ پہلوں سینتاں تے پچھوں اوہناں سینتاں نے اکھراں دارنگ وٹایا تے ہولی ہولی بولی نتردی گئی۔ پنجاب وچ مڈھ توں ای پنجابی بولی جاندی ہائی۔ ایہندی معلوم تاریخ کوئی چار ہزار ورھے پرانی اے۔ اوس ویلے پنجابی بولی کس رنگ وچ ہائی ایس دی کوئی دس نہیں پیندی۔ جے ہک جھاتی جے پال دے ویلے تے پائیے تاں پنجاب افغانستان دی وادی لمغان توں شروع ہوندا دکھالی دیندا ہے۔ پروفیسر حبیب دے آکھن موجب:

”رئے جے پال والی لاہور اپنی آبائی سلطنت کی بتدریج تخفیف سے سخت نالاں
تھا اور سبکتیگین کے بار بار حملوں سے عاجز آ گیا تھا۔ ”تنگ آمد جنگ آمد“ آخر
کار وہ ایک لشکر جہار لے کر کے جس کا رنگ رات کی طرح سیاہ اور جس کی چال

طوفانی لہروں کی طرح شورا نگر ریتھی، لمغان کی وادی میں اُتر آیا“۔ (1)

او دوں پنجاب دیاں سرحدیں دلی تے لمغان تیکر ہن۔ ایس وچ پہاڑ، صحرا تے دریاواں دے لاگیاں دی دوسوں نوں ہک دوجی توں دور رکھیا۔ جس کارن بولی دارنگ وٹیندا گیا۔ ایس رنگ دے وچن اچ وڈا ہتھ دھاڑویاں دیاں بولیاں دا وی ہا۔ جے اوپری جیہی نگہ وی پنجابی دے کلاسک تے ماریے تاں ساری دھوڑاوسے ویلے بہہ جاندی ہے تے اسانوں صاف دکھالی دیندا ہے کہ باروچ بیٹھا بابا فرید، ماجھے اچ بیٹھے شاہ حسین تے بلھے شاہ، پہاڑاں تے میاں محمد بخش اچ ہک رلت ہے۔ ایہہ رلیواں دسدہا ہے کہ اوس ویلے ایہناں تھاواں دیاں بولیاں اچ کوئی وڈا دکھ یواں نہیں سی۔ انہویں صدی وچ لہندی تے ماجھی وچکار گریسن دی واہی لکیر اوس توں پہلاں نہیں ہائی۔ نہیں تاں شاہ حسین دیاں کافیاں وچ لہندی دا ایہناں گوڑھا رنگ دکھالی نہ دیندا۔ اصل وچ سارے پنجابی کلاسک دائدھلا سوما لہندی ہے۔ لاہور سولھویں صدی توں صنعتی کچھوں اُبھرا گیا۔ نکسال ہون کارن لوکائی دی آوا جائی دھدی گئی۔ دکھو دکھ بولیاں دا اکٹھ ہویا۔ فارسی، عربی، دے داوڑو لے تے اردو دے فیشن کارن ماجھی دارنگ وٹچیا پر دوجی تھاویں باراں دی بولی اوہی رہی جیہڑی بارہویں صدی وچ ہائی۔ بس آٹے اچ لون جتا وٹاندا راہی ہویا۔

ایس توں اڈسارے کلاسک شاعر جگت ہوندے ہن تے ایہناں دے کلام اچ بھرہپی دارنگ چوکھیرا لہندا ہے۔ شاعر دی شاعری اوس دے من دا اُبال ہوندا ہے جو من وچ آؤندا ہے۔ اوہی اکھراں دا بانا پاوندا ہے۔ ایلکتا تے اکٹھ اوہناں دے مزاج دا حصہ ہن تاہیوں اوہ بولی راہیں سارے خطے دے مزاج نوں نال لے کے ڈر دے ہن۔ ایہہ شاعری پنجاب دی کسے وی تھاں دا پڑھیاں پڑھدا ہے تاں اوس نوں اوپری نہیں جا پدی۔ تاہیوں تاں پنجابی صوفیاں دی شاعری وچ اسانوں کوئی ہک رنگ دکھالی نہیں دیندا۔ سگوں ایہہ کلام ون سونے لہجیاں نال سارے پنجاب دی اگوائی کردا ہے۔ ایہناں نے کلام راہیں سارے لہجیاں نوں ہوکلاوے اچ لیا ندا ہے۔ پنجابی دے کلاسک شاعراں دی شاعری وچ وی اوہناں دے مزاج دی طرح ایلکتا دا بھرواں رنگ اے۔

بابا فرید دی شاعری وچ سارے رنگ بھرویں دکھالی دیندے نیں۔ اوہناں دے شلوکاں وچ پوٹھوہاری، ماجھی، دھنی، ہندکو، چھاچھی، سرانیکھی، تے لہندی لہجے اوپری جیہی نگہ نال ای دکھالی دے جان دے نیں۔ بابا فرید (1188-1280ء) اجدو دھن اجو کے پاکپتن وچ وسدے سن۔ ہُن تاں دی تحقیق موجب باقاعدہ مڈھلے پنجابی شاعر منیندے ہن۔ گریسن

دی کیتی ونڈ موجب پاک پتن اہندے وچ آوندا ہے۔ اوہ لکھدے ہن۔

“I have assumed the following conventional line to mark the division between them. Commence at the northorn end of the pabbi range in the Gujrat district, go across the district to the Gujranwala town to Ramnager on the Chenab. Then draw a line nearly due south to the southern corner of Gujranwala, where it meets the northern corner of district of Montgomery. then continue the line to the southern corner of Montgomery on the Sutluj. Follow the Sutluj for a few miles and cross the northern corner of the state of Bhawalpur. Every thing to the east of this line I call Punjabi and everytihng to west of it I call Lahnda”.(2)

بابا فرید دی شاعری چوں اہندی کچھ پھرون توں پہلاں اہندی لہجے دے کجھ اصولاں منے جھاتی پالیئے تاں شلوکاں نوں جھالن ویلے وڈی سوکھ رہوے گی۔ اہندی اچ لگھے ویلے نوں دن لئی جملے دے اخیرتے ہا، ہان، ہا ہے، آہے دی ورتوں کیتی جاندی اے۔ ایہناں اکھراں دی ورتوں داما جھی نال تھوڑا جیہاٹا کرا اے جو گل بتر سکے۔

اہندی:	آیا ہا،	ہائی/آہی،	آئے ہان،	آئے ہاسے
ماجھی:	آیا سی،	آیا سی،	آئے سن،	آئے سن

ایسے طرحاں آون آوے ویلے لئی چھیکڑ لے اکھرونوں ہٹا کے اوہدی تھاویں سی، ساں، سن، سین، سائیں دی ورتوں

کیٹی جاندی اے۔ ماجھی وچ ”سی“ ماضی دے معنے دیندا ہے۔ جدکہ لہندی وچ مستقبل دے۔

لہندی: میں آساں، آسیں آسی آسائیں

ماجھی: میں آواں گا توں آویں گا اوہ آوے گا اسیں آواں گے

پچھن دن (سوالیہ) لئی وی فقرے دے اخیر لے اکھرنوں ہٹا کے ”سو“ لا دتا جاندا ہے جدکہ ماجھی وچ دو

شہداں راہیں گل نتردی ہے۔

لہندی: آسو روسو آکھسو بھرسو

ماجھی: آدوگے؟ رددوگے؟ کہوگے؟ بھروگے؟

لہندی دے گرامری اصولاں دی تھوڑی جیہی پھولا پھول کر توں بعد اسانوں ایس لہجے دے مصرعیاں دی

بیتر سمجھن وچ سوکھیا ئی ہوی۔ لہجے پکھوں پوری جانکاری لئی منظوم تے نثری ونگی دتی اے تاں جو پکا گوڑ لگ سکے۔ ایہناں

ونگیاں وچ جتھے جتھے لہندی دا گرامری اصول اُگھڑواں اے، اوہدے اُتے ای اُلکیا اے:

لہندی بولی تے گل کر دیاں ڈاکٹر گل چرن سنگھ لکھدے ہن:

”اج توں 8-9 سوسال پہلاں تاں پنجاب دا ایہہ بھاگ کتے ودھیرے لماسی

اتے بابا فرید دا علاقہ ضروری ایسے کھتیر وچ پیندا سی۔ ایہو کارن ہے کہ ڈاکٹر

موہن سنگھ نے فرید، ابراہیم، کبیر، کمال ایٹھوں تک کہ گورکھ ناتھ، چرپٹ ناتھ،

چند بردائی، حمیر تے خسرونوں اوہناں دیاں رچناواں وچوں اک خاص ونگی

دے ادھار تے 11 ویں تے 15 ویں صدی دے لہندی پردھان کوی آکھیا

ہے۔“ (3)

بابا فرید دے کلام وچ کئی شلوک ایہیے دکھالی دیندے نیں جیہڑے لہندی لہجے دے گرامری اصولاں تے پورے

لہندے نیں۔ گرامری اصولاں توں دکھ اجیہی لفظالی جیہڑی خاص لہندی لہجے دی ہے اوس دا ماجھی نال ٹا کر وی کیتا ہے

تاں بے شلوک وچ لہندی لہجے پوری طرح اُگھڑ سکے۔ ونگی دے طور تے کجھ شلوکاں دی گرامر تے لفظالی رانج اے:

ماجھی
ادھورانا ہونا، تار تار ہونا، پکی توں (واحد حاضر)، دیکھیا، بھالیا، ٹر پھر کے

جیس، وہابی، کناں نال، سندا
(سُنیدا، آکھیندا، کریندا، دیکھیندا، ایہہ خاص لہندی دے اکھرنیں جیہناں وچ ”ی“ دا وادھا ہوندا اے۔ شاہ پور دے علاقے وچ ایہناں دی ورتوں ودھیری اے)

جاں، لاڑھا، کیس، شادی کرنا، ویاہنا، جاوے گا

پک گئی، پکی ہوئی، کردی

کوک دیاں، چیک دیاں، گویا

جیہدا ہویا (جیہدا کم پہلے ہو چکیا ہووے)، بوہے نال، بوہے اگے راہ تے، چاہیدا ہونا (ضرورت ہونا) ادھورانا ہونا پیراں تھلے دیونا

جنگلی روٹی (درختاں دے پھل تے پھل وغیرہ) سالن گھیوگی، بہتے، چوکھے

شلوک لہندی انگ
جے جاناں لڑ جھجنا، پیڈھی پائیں گنڈھ تیں جے وڈ میں نہ کو، سبھ جگ ڈٹھا ہنڈھ

چت دھاڑے دھن وری، ساہے لئے لکھاء ملک جو کنیں سُنیدا، مونہہ دکھالے آء

جند ووہٹی مرن ور، لے جاسی پرناء آپن ہتھیں جول کے، کیں گل لگے دھاء

فریدا اکھیں دیکھ پتیاں، سُن سُن رینے کن ساکھ پکندی آئی آ، ہور کریندی ون

فریدا کوکیندیاں چانگیندیاں، متیں دیندیاں نت جو شیطان ونجایا، سے کت بھیریں چت

فریدا تھیو پواہی دبھ، جے سائیں لوڑیں سبھ اک جھجے بیالتاڑیے، تاں سائیں دے درواڑیے

فریدا روٹی میری کاٹھ کی، لاون میری بھکھ جیہناں کھادی چو پڑی، گھنے سہن گے دکھ

پناہ، آسرا، نہیں، گل بات

سوہرے ڈھوئی نہ لہیں، پچھے ناہیں تھاؤں
پر واٹری نہ پچھ ای، دھن سوہاگن ناؤں

کڑ پھر کے، سو کے، حساب کتابنگے گا (اوہ منگے
گا، فاعل ولے سینت)

فریدا چار گوانیاں ہنڈھ کے، چار گوانیاں سَم
لیکھا رب منگیسیا، توں آیوں کیہڑے کم

کنیاں، کئی اک، دو بے دن، چوکھا، ڈھیر
ساراسلن، روٹی نال لا کے کھان آلی شے
نہیں، سیہا پن گے، کھاوے گا

اکنان آتا اگلا، اکنان ناہیں لون
اگے گئے سنجاپسن، چوٹاں کھاسی کون

رکھن (verb) نالوں اخیر لا اکھر ہٹا کے
”سی“ لایا گیا جہدے نال آون آلے ویلے
منے سینت ہے ”رکھے گا“۔ ”سنجاپسن“
تے ”کھاسی“ دوویں اکھر آون والے ویلے
نوں ظاہر کر رہے نیں۔ شہداں تے بہتر وچ
لہندی اصول اُگھڑواں اے)

فریدا بار پرانے پینا، سائیں مجھے نہ دیہہ
جے توں ایویں رکھی، جیو سریوں لیہہ

”سیوساں“ تے ”ہوسوں“ لہندی وچ ایہہ
دوویں اکھر آون آلے ویلے لئی ورتے
جاندے ہن۔ ”سیوساں“ سواں گی تے ”ہو
سوں“ ہووے گی

سائیں سویاں گھل گئی، ماس نہ رہیا دیہہ
تب لگ سائیں سیوساں، جب لگ ہوسوں کھیہہ

اُچیاں عمارتاں، جی، من، دل، متر، بیلی،
ہووے گا

فریدا کوٹھے منڈپ ماڑیاں، ایت نہ لائی چت
مٹی پئی اتولویں، کوئی نہ ہوسی مت

اُترے، ڈوبن، بہت ساری تریبہ، نہ بچھن آلی	کلر کیری چھڑی، آء اُلٹھے ہنچھ پنچو بوڑن نہ پیوں، اڈن سندی ڈنچھ
آباد کیتے (ون تون)، پیٹھ، زمین دے تھلے، تلاء، تازہ پانی دا چشمہ، جاوے گا، اکلا	چل چل گئیاں پنکھیاں، جینہیں وسائے تل فریدا سر بھریا بھی چلسی، ہنکے کنول اکل
سوہنے رنگ دی، سئے رنگاں دی، فرشتہ، کس، کھیڑے پروہنا	فریدا بھتی گھڑی سونوی، ٹٹی ناگر لُج عزرائیل فریشا، کیں گھر ناٹھی اج
اتار، ختم کر، آوے گا	فریدا من میدان کر، ٹوئے ٹے لاه اگے مول نہ آوسی، دوزخ سندی بھاہ
بھاؤ، وگن، دریا دا بھاؤ، حساب کتاب، جاوے، مڑے	کنڈھی وہن نہ ڈھاہ، تو بھی لیکھا دیونا جدھر رب رضاء، وہن تداؤں گو کرے
ساریاں دا، دل، موتی، گرانا، اصلوں، ہرگز، محبوب، خواہش، دل، کسے دا	سھناں من مانک، ٹھاہن مول چاگوا جے توں پریا دی سک ہیاؤ نہ ٹھاہیں کہیں دا (4)

بڈھا ہویا شیخ فرید، کنبن لگی دیہہ

جے سو ورھیاں جیونا، بھی تن ہوسی کھیہہ (5)

ایس شلوک وچ اکھر ”ہوسی“ دی ورتوں لہندی دی گرامری اصول موجب ہوتی ہے۔ جیویں کہ پہلے گل ہوتی ہے کہ
شبد دے اخیر تے ”سی“ لکن نال فقرہ آون آ لے ویلے دے معنے دینا ہے جدوں کہ ماجھی لہجے وچ ”سی“ لکن نال فقرہ لکھے
ویلے (ماضی) دا ہوجاندا ہے۔ اتھے ”ہوسی“ توں مراد ”ہوے گا۔“ ہے۔

فریداکوٹھے منڈپ ماڑیاں، اُسار بندے بھی گئے اُچیاں عمارتاں، اُسار دے، تعمیر کردے، جھوٹھا
کوڑا سودا کر گئے، گوریں آء پئے (6)

لہندی بولی دے علاقے وچ اج وی اُچی عمارتوں ماڑی آکھدے نیں۔ ایسے لئی پاکپتن، دیپالپور، اوکاڑہ دے
کئی پنڈاں دے ناں وی اوتھے ماڑیاں دے کارن ایویں ای نیں۔ ماڑی پتن (گوگیرہ) ماڑی چکوکا (مچن آباد) ماڑی
محمدی (حویلی لکھا)۔

ایہہ گل صاف بخر دی ہے کہ پنجابی کلاسک دائدھلا سوما لہندی ہے۔ بابا فریدتوں خواجہ فرید تائیں سہناں وچ
لہندی دا پرچھاواں ڈھکواں دکھالی دیندا ہے۔ ہندورا جیاں توں لے کے انگریز راج تیکر پنجاب دیاں سیناں دے سنگو پویں،
جغرافیائی ونڈاں تے دھاڑویاں دیاں بولیاں کارن بولی دے لہجے بندے گئے تے اخیر گریسن نے ہک لیک واہ دتی۔ اوس
لیک موجب بابا فرید لہندی دے علاقے وچ وسدے ہان۔ ایس دے نال نال اوہناں دے شلوکاں دی پھر ولا پھرالی توں
وی ایہہ گل اُگھڑدی ہے کہ بابا فرید دے کلام دائدھلا رنگ تے سبھا لہندی ای ہے، پر ہک وڈے سو جھوان وانگوں اوہ بولی دے
دو بے انگاں تے سو پھن نوں اکھوں پر وکھانئیں کردے۔

حوالے

- 1- پروفیسر محمد حبیب: سلطان محمود غزنوی؛ مترجم: سید جمیل حسین علیگ، تخلیقات، لاہور 1998ء ص 17
- 2- Grierson on Punjabi; Institute of Punjabi Language & Culuture,
Lahore 2001, P-6
- 3- گرچرن سنگھ، ڈاکٹر: فرید۔ کوی دی پر پیرا: تڑپت کور، شیخ فرید، دو جا ایڈیشن، بھاشا و بھاگ، پٹیالہ 1990ء ص 70
- 4- بابا فرید: آکھیا بابا فرید نے؛ مرتب: محمد آصف خاں، پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، لاہور 2001ء ص 148, 141,
143, 154, 158, 159, 171, 174, 181, 185, 187, 317, 202, 209, 211, 213,
219, 229, 204
- 5- ادہی، ص 184
- 6- ادہی، ص 189

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 4, Jan..-June 2019, PP 85-94

پارکھ
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2019ء، مسلسل شمارہ 7

☆ واصف لطیف

پنجابی ثقافت دی سانجھ سنبھال تے لوک گیت

Abstract

The Folk Songs are such songs which transfer orally from one generation to other. These songs depicts the civilization and culture of a specific area. The land of Punjab is geographically composed of Plains, Deserts, Rivers, Mountains and hights Of Pothohar. Therefore Punjabi Folk Songs are best representative of the culture of these areas. Besides this Folk Songs are also a narration of the religion, History, Customs, Society, Wisdom and Psychology of the people of the Punjab. This Research Paper deals with all aspects of the Folk Songs of the beautiful land of the Punjab.

لوک گیت لوکاں دے اوہ گیت ہوندے نیں جیہڑے اوس دھرتی تے وسن والے لوکاں دا سانجھا تخیلی ورثہ تے سرمایہ منے جاندے نیں۔ لوک گیتاں دا کوئی معلوم شاعر نہیں ہونداتے نہ ای ایہناں دی تاریخ تے کوئی خاص جغرافیہ ہوندا اے۔ کسے اک نامعلوم بندے دیاں سدھراں، جذبے تے تخیل اکھراں دا روپ دھار کے اوس دھرتی واسیاں وچ عام ہو

جانے نہیں تے ہر کوئی اوہناں نوں اپنے گیت آکھ کے، گا کے تے من پر چا کے خوشی محسوس کر دا اے۔ لوک گیتاں دا اتہاس ڈھیر پرانا اے خورے اودوں دا جدوں حالے تحریر دافن وی ایجا نہیں سی ہويا۔ ایس لئی ایہہ گیت تحریر ہو یوں بغیر سینہ بہ سینہ اک نسل توں دوجی نسل تیکر منتقل ہوندے رہندے نیں۔ لوک گیت کسے خاص علاقے دی وسوں دا شیشہ ہوندے نیں۔ کلیم شہزاد ایس پکھوں لکھدے نیں:

”میری جاچے لوک گیت ساڈے جیون تے ساڈی رہتل بہتل تے لوک

ثقافت دیاں اوہ مونیہ بولدیاں تصویراں ہندے نیں، جہناں وچوں سانوں اپنی

اصل حیاتی دے دکھو دکھ کچھ اپنے رُوپ نظارے دکھاؤندے نیں تے ساڈا

من بھر ماؤندے نیں۔ لوک گیت ساڈا انملا ورثہ نیں۔“ (1)

پنجاب دھرتی جغرافیائی پکھوں میداناں، صحراواں، دریاواں، پہاڑاں تے پوٹھوہاری علاقے تے مشتمل اے۔ جے پنجابی لوک گیتاں دا گوہ نال ویروا کیتا جاوے تے پنجابی زبان دے اڈواڈ لہجے لوک گیتاں دا جغرافیائی تعین آپ ای کر دیندے نیں کیوں جے ایہناں لوک گیتاں وچ پورے پنجاب دی وسوں تے تہذیب و ثقافت دی بھریں جھلک دسدی اے۔ لوک گیت پرانے دور توں لوکاں دیاں حیاتیاں دے نال نال پلے ودھے نیں۔ پنجابی لوک گیت پنجاب دے مرداں، عورتاں، ایانیاں تے سیانیاں دے جذبیاں تے تجربیاں دا بجا اظہار تے ہے ای نیں پر نال دے نال پنجابی وسوں تے ثقافت دی سینیاں وچ محفوظ زبانی کلامی تاریخ (Oral History) دی نیں۔ ایہناں گیتاں وچوں پنجاب دے لوکاں دا مذہب، تاریخ، رسماں، رواج، سماج، بھرداری، حکمت پرچیاں گلاں، دانش تے نفسیات جھلکدی اے۔

لوک گیتاں وچوں لوری سبھ نالوں پہلا تے پرانا لوک گیت اے۔ لوری ماں تے بچے دا اوہ گیت اے جیہدے نال جمدے ای بچے داواہ پے جاندا اے۔ ماں ولوں بال نوں بہلان، پرچان تے اڑی پے بال نوں چپ کروان لئی مترنم آواز وچ گائے جان والے ایس گیت وچ ماں دیاں سدھراں، پیار، جذبات، دعاواں تے ہونڈیاں ای نیں، نال دے نال پنجابی وسوں دے جھلکارے وی صاف دکھائی دیندے نیں۔ اج بھاریں لوری دی لوڑ تے انداز پہلے ورگانہیں رہیا پر فیرو ایس گیت دی اہمیت توں ہر کوئی جانو ضرور اے۔ ساڈا معاشرہ وای بیجی والا زرعی معاشرہ اے تے کنک پنجاب دی سبھ نالوں اہم تے وڈی فصل اے۔ ”جیہدے گھر دانے اوہدے کملے وی سیانے“ ورگے اکھان دسدے نیں جو کنک دے بوہل پنجاب

وچ معاشی خوشحالی دی علامت سمجھے جانے نیں۔ لوریاں وچ جتھے بال نال لاڈ پیار دا ذکر ملدا اے اوتھے سانجھیاں ٹبرداریاں تے وڈے وڈے پرواراں دا ذکر وی بھرواں ملدا اے۔ ”الھڑ بلھڑ باوے دا“ والیاں کئی بولیاں وچ ایہہ حوالے موجود نیں۔ جیویں:

الھڑ بلھڑ باوے دا باوا کنک لیاوے گا
 باوی بہہ کے چھٹے گی ماں پونیاں وٹے گی
 باوی من پکاوے گی باوا بیٹھا کھاوے گا
 کا کا کھڑ کھڑ ہتے گا (2)

اُتے دتی لوری بھوویں ماں ولوں کا کے ٹوں جھولی لے کے سنائی جا رہی اے پر اصل وچ ایہہ لوری پنجاب دے سانجھے پروارک اتہاس اُتے چانن کھلا ردی اے۔ الھڑ بلھڑ دے اکھر لوری گیت دی پچھان کراندے نیں تے ”باوا“ اتھے گھر دا اوہ وڈیرا (Family Head) اے جیہڑا پورے ٹبر دے روٹی تک دا پر بندھک اے۔

لوری توں شروع ہون والے گیت گنتی وچ ڈھیر سارے نیں تے ہر گیت نے ای اپنے اندر ساڈی وسوں دی تاریخ سنبھالی ہوئی اے۔ سانجھی ٹبرداری تے پروارک نظام توں اڈ ہر رشتہ ناٹہ گیتاں وچ محفوظ اے۔ ماپے، دھیاں پتر، بھین بھراواں توں اڈ شریکے برادری دے رشتے تے ویاہ شادی راہیں بنن والے ساکاں بارے لوک گیتاں وچ ودھیرے کجھ محفوظ اے۔ ویاہ شادی راہیں بنن والے رشتیاں وچ سبھ نالوں پہلا رشتہ میاں بیوی والا اے۔ دو وکھو وکھ ٹبر اں دے وکھو وکھ جیاں دا نکاح راہیں ملاپ ہوندا اے تے نویں ساکا داری بن دی اے۔ ڈھیر سارے لاڈ پیار دے نال نال کجھ چھیڑ چھاڑ تے نوک جھوک وی ہوندی اے جیہڑی ایسے رشتے دا حسن اے پر مسئلہ اودوں بن دا اے جدوں ہتھیں سہیڈ کے لیاندی ٹونہہ دی سسٹ نال تے ننان دی بھرجائی نال نہیں بن دی۔ گھر وچ ٹوں ٹوں میں میں شروع ہو جاندی اے۔ پورے پنجاب وچ سسٹ ٹونہہ تے ننان بھرجائی دا ایہہ رشتہ نوک جھوک نال ای نبھدا اے۔ ایسے کر کے ساڈے صوفی شاعر اں سس تے ننان دے رشتے نوں ”منکر نکیر“ دی علامت بنایا اے۔ لکھدے نیں:

سبھ دیکھن چوری چوری لال وے لے لے لوری
 میریاں ست ناناں آتو، پھاتو تے چاگاں

تور، جمالاں تے بھاگاں پر لال ٹوں کوئی نہ چکدی
 کوئی نہ دیندی لوری لال وے لے لے لوری
 رانجھنا لے لے لوری (3)

ٹونہ سس تے ننان بھر جائی دی ٹوں ٹوں میں میں جدوں حدوں ودھ جاندی اے اودوں اظہار وچ وی کوڑ
 آجاندی اے۔ دو بولیاں انج نہیں:

دکھ دینی ایں بھیڑیے بندے، اگے تیرے آون گیاں

سسے پیر نک لین دے، تیری گت گلیاں وچ رولوں (4)

سوہرے گھر وں رہی گوی اپنے نال ہون والی ہر ہر ودھیکی ٹوں ہسدے متھے قبول کر کے ویلا لنگھاندی
 جاندی اے پر اپنیاں پیکیاں بارے کوئی گھائی وادھی برداشت نہیں کردی۔ پیکیاں بھرا دے آون تے اونوں جیہڑے
 چاء چڑھدے نہیں پر جے اوہدے ویردے آدر بھا وچ سوہریاں دلوں کوئی کسر رہ جاوے تے شکوہ اجیہیاں بولیاں راہیں
 سامنے آوندا اے:

میرے ویر ٹوں سکا ٹک دتا، سسے تیری گاں مر جائے (5)

اجوکی پنجاب دھرتی تے پانی دے کال والا بھانا خورے کیوں ورت گیا حالانکہ اتھے دے مترادف میدانی
 علاقیاں، دریاواں تے پانی دی اٹکا تھوڑ نہیں سی۔ پانی دی فراوانی پاروں کھیتی تے مال ڈگر داکم چوکھاسی۔ کھیتی تے مال ڈگر
 پاروں لوکاں دارہن سہن تے کھان پین کھلھا ڈلھاتے چنگا چوکھاسی۔ لوکی خوشحال سن۔ جدوں بو جھے پسیاں نال تے
 بھڑولے داناں نال بھرے ہون تاں کملے وی سیانے ہوندے نہیں تے کسے شے دی کوئی فکر نہیں ہوندی۔ لوکی ہسدے
 وسدے رہندے نہیں تے حیاتی دے لورے لیندے نہیں۔ پنجاب دے ساریاں پنڈاں وچ ایسے طرح دی خوشحال وسوں
 سی جیہدا ذکر پنجاب دے سپتر سید وارث شاہ ہوراں ایسراں کہتا اے:

اک تحت ہزاریوں گل کچے جتھے رانجھیاں رنگ چپایا اے
 چھیل گبھرو مست اربیلوے نیں سندر اک تھیں اک سوایا اے
 والے، کوکلے، مندراں، مجھ لنگی نواں ٹھاٹھ تے ٹھاٹھ چڑھایا اے

کبھی صفت ہزارے دی آکھ سکاں گویا بہشت زمین تے آیا اے (6)

پنجاب واسیاں دی خوشحالی دا ذکر جیہڑا وارث شاہ ہوراں ”ہیر“ وچ کیتا اے، وسوں دا ایہہ اتہاس لوک گیتاں وچ وی ودھیرے جھلکدا اے۔ کھان پین کھلھا ڈلھاتے ہتھ سوکھا ہون پاروں عورتاں دے نال نال مرد حضرات وی سونے دیاں ٹومباں ورتوں وچ لیاندے سن۔ کجھ ونگیاں انج نہیں:

گل کینٹھا لڑی والا

سارے نی پنڈ وچوں، میرا ماہیا گھڑی والا (7)

پانی ڈولھ گئی جھانجراں والی، کینٹھے والا تِلک پیا (8)

اُتلی اخیرلی بولی وچ جتھے تویتاں والے منڈے دی گل اے، او تھے پنجاب دیاں مٹیاں (جٹیاں) دے روایتی حسن دے جھلک وی دکھالی دیندی اے۔ خالص واء پانی تے خالص صحت مند کھانیاں نال جیہڑی خوبصورتی تے حسن قدرت ولوں عطا ہوندا سی۔ اوہنوں اج وانگوں بیوٹی پارلاں تے بیوٹی کلینکاں تے جا کے سوارن دی لوڑ نہیں سی پیندی سگوں اوس فطری حسن نوں ہور اُگھاڑن لئی دَمڑی (Penny) داسک (داتن: اخروٹ دی چھل) ای ودھیرے ہوندی سی۔ داتن نال جتھے دند موتیاں وانگ لشکنے ہو جاندے سن او تھے بکھاں ٹوں بغیر کسے لپ اسٹک ٹوں حقیقی رنگ مل جاندا سی جیہدے پاروں کسے وی کھاندے پیندے گھرونوں ”موہ لینا“ (اپنا بنا لین) اوکھا نہیں سی رہندا۔

اج کل فیشن دے دور وچ خوبصورتی تے حسن پتلے (Slim) ہون نوں خیال کیتا جاندا اے پر لوک گیت گواہ نہیں کہ اگلے وقتاں وچ ایس پتلیرے پن ٹوں بیماری سمجھیا جاندا سی۔ دُدھ کھناں نال پکیاں جٹیاں پنجاب دے قدرتی سپین تے حسن دی علامت سمجھیاں جانداں سن جیہدے پاروں مونہہ اُتے غازے تے فاؤنڈیشن لایوں بنا ای مکھڑے اُتے لالیاں بھلکھدیاں سن:

آنا گنھدی دا مُکا چویا، تون تے سندھور ڈلھیا (9)

ساڈے معاشرے وچ مرد دی حکومت تے غلبہ اے جد کہ عورت نوں محکوم تے مغلوب سمجھیا جاندا اے۔ ایہو وجہ اے کہ لوریاں بہتیاں منڈیاں دے حوالے نال ای ملدیاں نہیں جیہدے وچ کئی حوالے ایسے نہیں جیہناں وچ ماپے

اپنا آن والی بھلک تے بڈھیپا اپنے پُتر نال جُو یا ویکھدے نیں۔ ایسے طرح مرد دی پردھانی والے معاشرے وچ عورت
 ٹوں کدی وی خود مختار زندگی گزارن دا موقع نہیں ملدا۔ اوہ دھی اے تے والد دی سرپرستی وچ اے، بھین اے تے بھرا
 اودھی عزت آبرو دار رکھا اے ایہوں تیک کہ بیوی بن کے وی شوہر دے رحم کرم تے حیاتی گزار دیندی اے پر ساری
 حیاتی لنگھا کے وی اوہوں خود مختاری حاصل نہیں ہوندی تے اوہ اپنا بڈھیپا اپنے پُتر دے سہارے لنگھا رہی ہوندی اے۔
 ایس گل دا اظہار لوک گیتاں وچ تھاؤں تھاؤں نہیں ملدا اے۔ ماں بٹے جیسے بال ٹوں جھولی وچ لے کے تھا پڑدی ہوئی آن والی
 بھلک دی تصویر ویکھدی اودھے جھبڈے ای جوان ہو جان تے گھر داسر براہ بن جان دے سُننے ویکھدی آکھدی اے:

نہ او مئے کدے نہ رو گلاب دے پانی نال مکھڑا دھو
 چھیتی چھیتی وڈا ہو وڈے ویڑے وچ کھلو
 وار کے مرچاں رتیاں لال بھیڑیاں نظراں دیواں دھو (10)

مشہور بولی اے۔ ”ترن رنگ نہیں بھلڈے، ماپے، حسن، جوانی“ مطابق سہن، جوانی تے ماپے زندگی دیاں
 ترن اجیہیاں نعمتاں نیں جیہڑیاں صرف اک واری ملدیاں نیں۔ ایہہ تے دوبارہ نہیں ملدیاں پر ساری حیاتی بندہ
 ایہناں دے موہ وچ ای رہندا اے۔ ماپے گڑیاں دے پیکے وی ہوندے نیں۔ ایہہ اوہ گھر ہوندا اے جیہوں چھڈ کے
 گڑیاں ہمیشہ لئی سوہرے گھر جا و سدیاں نیں پر پیکے نال جوت ختم نہیں ہوندی۔ ایہہ جوت ماپے مرن مگروں بھائیاں
 تے جھتھیاں تیک رہندی اے۔ گڑیاں بالڑیاں ولوں اک بولی ویکھو جیہدے وچ پیکا سلامت رہن داتر لا نظر آندا اے:

اک رتا ویر دینیں میری ساری عمر دے پیکے (11)

روزی روٹی دیاں مجبوریاں نے انسان ٹوں انسان توں دُور کر دتا اے۔ روٹی دی لوڑ خاطر ای لُڈ لکیاں ٹوں
 وچھوڑے دا پھٹ دے کے پردیس کتنا پیندا اے۔ ماواں پُتر دا، بھیناں ویراں داتے سہاگناں سر دے سائیں دا وچھوڑا
 نہ چاہندیاں ہونیاں وی کھدیاں نیں۔ سہاگناں دے ہاڑے تھلڑے لوک گیتاں وچ ویکھو:

میں رٹلیوں سہاگن ہوواں جے بصرے دی لامٹٹ جائے (12)

رٹا پنجاب کیتا فرنگیے دی چال نے، باگے دا بوبا کوئی نہ (13)

انگریزاں ہندوستان اُتے 1849ء نوں قبضہ کر لیا سی پر پنجاب وچ پیر جمان لئی اوہناں نوں جتھے سخت مخالفت تے مزاحمت داسا منا کرنا پیا، اوہتھے کئی سال پنجابیاں نال متھاوی لانا پیا۔ انگریزاں ایس دھرتی اُتے اک ہور وڈا دھروا ایہہ کیتا پئی استھے روزگار دے کوئی وسیلہ پیدا نہیں کیتے کیوں جے پنجاب وچوں اوہناں نوں طاقتور، بہادر تے نڈر سُرے جنگاں لئی لہدے رہے۔ جے ایس علاقے وچ روزگار ہوندا تاں کوئی وی پردیس نہ جاندا پر تاریخ گواہ اے کہ بھکھ ننگ دے باوجود وی پیراں دی مٹی چھڈ کے کوئی نہیں سی جاندا پر جبراً بھرتیاں پاروں لوکی بے وس سی تے اوہناں دا اُکاواہ نہیں سی چلدا۔ لوک گیتاں وچ جنگ دے خلاف نفرت، زبردستی دیاں بھرتیاں تے جنگاں وچ جان گوان دے ڈھیراں حوالے ملدے نیں:

ہُن توں جنگ بند کر دے ہٹلر، بچے مک گئے نیں ماواں دے (14)

لوک گیتاں وچ ڈھولا اوہ مشہور تے لوکاں دامن بھانا لوک گیت اے جینے ساڈی وسوں تے اتہاس سانھیا ہو یا اے۔ ایس حوالے نال ساہیوال دے علاقے دے ڈھولے اُچھے مشہور نیں۔ ایہہ ڈھولے انگریزاں تے مقامی سُر میاں دیاں لڑائیاں تے بہادریاں دا غیر جانبدار زبانی اتہاس نیں۔ ایہناں ڈھولیاں وچ پنجابی سُرے رائے احمد خاں کھرل شہید تے ایکسٹرا ڈپٹی کمشنر لارڈ برکلے دا ذکر بڑا بھرواں ملدا اے۔ رائے احمد خاں کھرل تے لارڈ برکلے دے ذکر والا ڈھولا ونگی پاروں ویکھو جیہدے وچ رائے احمد خاں کھرل دا نڈر تے بے باک انداز پنجاب دی روایتی بہادری نوں ساڈے سامنے لیا کھلہاردا اے:

کال بولیندی اے نارد پڑھی اے بانی

راٹھ اول توں اول احمد خاں کھرل دا کوئی نہ ثانی

انگریز برکلی آہدا احمد نوں دے چا مینوں گھوڑی نیلی (15)

لوک گیتاں دیاں جتھے کئی قسماں نیں، اوہتھے موضوعی اعتبار نال وی ایہناں دا گھیر ڈاڈھا موکلا اے۔ عمر دے ہر حصے دے حوالے نال عورتاں، مرداں تے کڑیاں، منڈیاں دے دکھو کھرے گیت موجود نیں۔ شادی ویاہ دا کٹھ انسانی حیاتی وچ ڈھیر خوشیاں تے چاواں بھریا موقع ہوندا اے۔ ایس موقعے نوں بھروسے طور تے مناؤن لئی کئی اہتمام کیتے جاندے نیں جہناں وچوں شادی ویاہ دے گیتاں نوں اُچھا مقام حاصل اے۔ شادی ویاہ دے گیتاں وچوں اک گیت ”گھوڑی“ (جمع: گھوڑیاں) اے جیہدے گائے جان دا موقع محل کجھ ایسراں اے:

“Ghorian refers to wedding songs, sung by female relatives of the bridegroom, particularly when he mounts the horse for the wedding procession. They may also be sung during other ceremonies of the marriage”. (16)

شادی ویاہ دے ایس خاص گیت وچ وی دسوں دی جھلک دے نال نال تاریخ محفوظ اے۔ بھگت سنگھ آزادی دی تحریک دا خاص ہیروسی جیہنوں انگریزاں بھاویں پھانسی دے دتی پراوہ مر کے وی ہمیشہ لئی امر ہو گیا۔ لوکاں اوہدی بہادری نوں لوک گیتاں دا موضوع بنا کے ہمیشہ لئی زندہ کر دتا۔ لاہور دے اک کوچوان طاہر ولوں بھگت سنگھ دی پہلی برسی دے موقعے تے جوڑیا گیا ”گھوڑی“ گیت پنجاب دی دسوں وچ واشنا وانگوں کھلر پلر گیا تے اج وی اوس سُرے دی بہادری دا گواہ اے۔ ارشد میر ایس ”گھوڑی“ بارے لکھدے نیں:

”ایس گھوڑی دی اٹکل نو یلکی تے انوکھی ہوندیاں سوندیاں وی بھین بھرا دے
اٹوٹ پیار دی مونہہ بولدی تصویر دے لشکارے پاندی اے۔ ایس گھوڑی دا
کیئوس خاصا وسیع اے جیہدے وچ درد مندی دا ہڑ پیا وگدائے۔ دوجیاں
گلاں توں اڈیہنوں ایس لحاظ نال محفوظ کرنا وی ضروری اے کیوں جے ایہہ
ساڈی سیاسی تاریخ دا اک انملا باب اے۔ نالے انج وی ایہہ گھوڑی موضوع
نال لگا کھاندی اے۔ جس ویلے ایہہ گھوڑی لکھی گئی سی اوس سے ہندوستان دی
کل آبادی پینتی کروڑ سی۔“ (17)

کوچوان طاہر دی لکھی گھوڑی دی وگی کجھ انج اے:

آؤ نی بھیناں رل گاؤ نی گھوڑیاں
جج تے ہوئی اے تیار وے ہاں
موت گڑی ٹوں پرنادون چلیا
دیش بھگت سردار وے ہاں (18)

پنجاب دی دھرتی جسراں پنجاں پائیاں پاروں زرخیز اے، اوسراں ای ایس دھرتی دے واسی وی زرخیز ذہن دے مالک نیں۔ اوہ لوک جیہڑے سارا سارا دن بھینڈاں بکریاں تے مال ڈنگر چراندے سن، اوہناں دے جوڑے گیت وسوں دی جھلک دے نال نال حیاتی دے تجربیاں پاروں حاصل ہون والی سوجھ تے سیانف دیاں گلاں دا انملا خزانہ نیں۔

پردیساں تے گئیاں ٹوں لکھ بادشاہیاں ڈھیون

دل تانہویں وطنوں ٹوں تانگھے (19)

بندہ مٹھیاں میچ کے آیا، دوویں ہتھ جھاڑ چلیا (20)

مگدی گل ایہہ پئی پنجابی لوک گیت پنجاب دھرتی دے واسیاں دے ناصر جذبیاں تے احساساں دی نمائندگی کردے نیں، اوہناں دی حیاتی دے اک اک پل دی تاریخ بیان کردے نیں سگوں پنجاب دی تہذیب و ثقافت تے وسوں دی تاریخ ٹوں وی اپنے اندر محفوظ کیتی بیٹھے نیں۔ ایہہ لوک گیت ماضی وچ جتھے لوکاں دی تفریح تے وسپہل دا ڈنگ پٹان دا آہرن، اوتھے اج تے بھلک لئی ساڈی وسوں تے تہذیب و ثقافت دی محفوظ تے غیر جانبدار تاریخ وی نیں۔ ایہناں گیتاں راہیں اج وی ماضی دا پنجاب سانوں اپنیاں اکھاں موہرے ساہ لیندا دکھالی دیندا اے۔ لوک گیت اجو کے سے بھادیں تفریح طبع تے بہلاوے دی لوڑ نہیں رہے پر تہذیبی، ثقافتی، سیاسی، تاریخی تے اتہاسی اعتبار نال اج وی بڑے اہم نیں۔ ایسے پاروں ضروری اے پئی ایہناں گیتاں نال رشتہ مضبوطی نال قائم رکھیا جاوے جیہدا سبھ نالوں اہم تقاضہ ایہہ اے کہ ایہناں نوں لکھتی صورت وچ محفوظ کر کے اپنے ماضی نوں آؤن والے بھلک لئی محفوظ کر کے سانجھ لیا جاوے۔

حوالے

- 1- کلیم شہزاد، لوک رنگ، لاہور: عمیر پبلشرز، 1995ء، ص 24
- 2- واصف لطیف، اگوائی، لاہور: مقصود پبلشرز، 2014ء، ص 17
- 3- راجا رسالو (مترجم)، لوریاں، اسلام آباد: لوک ورثے کا قومی ادارہ، سن، ص 38
- 4- کنول مشتاق (مرتب)، بولیاں، لاہور: پنجابی پبلشرز، 1976ء، ص 50
- 5- واصف لطیف، اگوائی، ص 108

- 6 وارث شاہ، ہیر، عبدالعزیز پیر سٹریٹ لاء (مرتب)، لاہور: پنجابی ادبی اکیڈمی، 1964ء، ص 4
- 7 کلیم شہزاد، لوک رنگ، ص 80
- 8 کنول مشتاق (مرتب)، بولیاں، ص 25
- 9 کنول مشتاق (مرتب)، بولیاں، ص 13
- 10 تنویر بخاری، لوک گیت، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1980ء، ص 47
- 11 کنول مشتاق (مرتب)، بولیاں، ص 15
- 12 کنول مشتاق (مرتب)، بولیاں، ص 84
- 13 واصف لطیف، اگوائی، ص 42
- 14 واصف لطیف، اگوائی، ص 36
- 15 شارب، پروفیسر، کتیب بندے، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1984ء، ص 248
- 16 ارشد میر، گھوڑیاں، شادی بیاہ کے گیت، اسلام آباد: لوک ورثہ اشاعت گھر، 1986ء، بیک ٹائٹل صفحہ
- 17 ارشد میر، گھوڑیاں، شادی بیاہ کے گیت، ص 90
- 18 ارشد میر، گھوڑیاں، شادی بیاہ کے گیت، ص 91
- 19 واصف لطیف، اگوائی، ص 65
- 20 سیف الرحمن ڈار، ڈاکٹر، رکھتاں ہرے بھرے، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1985ء، ص 115

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 4, Jan..-June 2019, PP 95-106

پارکھ
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2019ء، مسلسل شمارہ 7

☆ راحیلہ عمرین

منیر نیازی دی شاعری وچ علامت نگاری

Abstract

This article throws light on issues relating to imagery. Imagery in poetry creates similar snapshot in a readers mind. Poets use imagery to draw readers into a sensory experience. Image will often provide us with mental snapshots that appeal to our senses of sight, sound, taste, touch and smell. Munir Niazi is a modern romantic Punjabi and Urdu Poet. He used a new mode of imagery in his poetry. His poetry present the scenes of fear and suspension. He used animals, Ghosts and other fearful images in his poetry to criticised the cultural society of people. He present this era boldly through his imagery. He also used the image of fearful voices. He is the poet of today. His poetry present dramatic scenes. He also raise voice against political institutions through the use of image in his poetry.

لفظ جامد نہیں ہوندے سگوں ہر عہد وچ اوہناں دی شکل صورت بدلدی رہندی اے خاص کر کے جتھے ایہناں نوں ادبی تخلیق واسطے ورتیا گیا ہووے تے اوتھے ایہہ تخلیق کار دے مزاج موجب نواں رنگ و ٹالیندے نیں۔ جو یں سائنسی تجربے دی صداقت اوہدے اشاریاں تے علامتاں وچ لگی ہوندی اے، اوویں ہی شاعری تے ادب وچ انسانی تجربیاں دی صداقت، اوہدیاں رمزاں، اشاریاں تے علامتاں وچ لگیاں ہوندیاں نیں۔ دی نیو انسائیکلو پیڈیا آف بریٹانیکا وچ علامت دے معنی کجھ انج بیان ہوئے نیں:

“The word Symbol comes from the Greek

“Symbolon” which means contract, token, insignia and a means of identification”.(1)

دی انسائیکلو پیڈیا آف امریکانا وچ علامت دے معنی ایہہ لکھے نیں:

“The use of word to suggest or to intimate, rather than to convey specific meaning, in an essential characteristic of poetry”.(2)

ویسٹرن انسائیکلو پیڈیا دے مطابق علامت دی تعریف ایہہ ہے:

“A word, phrase image or the like, having a complex of associated meaning and perceived as having inherent value, separable from that which is symbolized, as being part of that which as symbolized and as performing that which is normal function of standing for or representing that which is symbolized, usually conceived as deriving its meaning chiefly from

the structure in which it appears and generally,
distinguished from a sign”.(3)

علامت بارے بیان کیتیاں کنیاں اپروکت تعریفاں موجب اسیں ایس لفظ دے حتمی معنی تیک چ سگدے ہاں۔ سو ایس یونانی الاصل لفظ نوں نشان، اشارہ، خیال تے کسے پچھو کڑ وچ خوابیدہ مفہوم دے متبادل دے طور تے ورتیا جاندا ہے۔ ادبی اصطلاح وچ علامت نگاری توں مراد کسے خیال یا وچار نوں بالواسطہ طور تے کسے اشارے یا نشان دے طور اُتے بیان کرنا دا ناں علامت ہے۔ اردو تے پنجابی نقاد، محقق عارف عبدالمتمین نے علامت دے معنی تے مفہوم نال بحث کر دیاں ہوئیاں لکھیا اے:

”علامت کے لغوی معنی ہیں نشان یا سراغ اور اس لفظ کی توضیح یوں کی جا سکتی ہے کہ علامت کسی بھی نوعیت کی اس چیز کو کہتے ہیں جو کسی بھی نوعیت کی دوسری چیز کی نشاندہی کرے یا اُس کا سراغ مہیا کرے۔ بہ الفاظ دیگر علامت اس پر معنی وجود کا نام ہے جس کی معنویت محض اس سے ماوراء کسی اور وجود کے حوالے میں مضمر ہو۔ گل کا لفظ ایک علامت ہے۔ اس کی معنویت اس نباتاتی وجود میں پوشیدہ ہے جو کہ سُرخ رنگ کی نرم و نازک پتیوں پر مشتمل پیکر لیے اپنی خوشبو سے باغ کے گوشے گوشے کو مہکار رہا ہو۔ اسی طرح بلبل کا لفظ ایک علامت ہے اور اس کی معنویت کا راز اس حیواناتی وجود میں پنہاں ہے جو اپنے خوشنما اور دیدہ زیب رنگوں والے پروں کے ساتھ باغ میں اُڑتا اور گلوں پر کمال شیفنگی سے منڈلاتا ہے۔“ (4)

لفظاں دے صحیح معنی تے امکاناں علامتی اسلوب اُگھڑواں کر دے نیں۔ جدوں لفظ علامت بن دا اے تے اوہ اپنی طاقت دا اظہار بھروسے طریقے نال کر دے۔ شعری علامت احساساتی تے تصوراتی پدھر دی حامل ہوندی اے جیہڑی پہلے احساساتی پدھر اُپر پڑھن والے نوں متاثر کردی اے تے فیر تصوراتی پدھر اُپر ذہن دی دوجی صلاحیتاں نوں کم وچ لیاؤندی اے۔ ایس پکھوں لفظاں دا علامتی ورتاء اصل وچ زبان دا تخلیقی استعمال ہوندا اے۔ جدوں لفظاں نوں ادبی علامتاں

دے متبادل دے طور تے ورتیا جاندا اے تے اوہناں دی حیثیت محض اشاریاں کنایاں دی نہیں رہندی سگوں اوہ جہناں سچائیاں دی نشاندہی کردے نہیں، اوہ وی اوس دی معنویت والا زمی حصہ بن جاندا ہے۔ شاعری وچ علامتاں دا ویرا زمانی اعتبار پاروں وی ذکر یوگ ہوندا اے۔ رہتل بہتل دا ڈھنگ علامتاں دی صورت اپنا اظہار کردے نہیں تے وسیع تر معنیاں وچ ادبی علامتاں راہیں کے تمدن دی جذباتی تے فکری حیاتی دی تشخیص وی کردے نہیں۔ سو اپنی حتمی تے مکمل شکل وچ علامتاں انفرادی تے عصری اظہار دا اک اہم ذریعہ وی ہونداں نہیں تے فنی نالے ادبی اعتبار پاروں تخلیقی تجربے دے ادراک، تنظیم تے ترسیل دا جامع تے اثر دار سرچشمہ وی۔ ڈبلیو۔ بی۔ ہیٹلس (W.B. Yeats) دے کہن موجب:

”علامتاں شاعری وچ اک وڈی طاقت دی حیثیت رکھدیاں نہیں۔ اوہ ایس

نوں پہلو دار بنا کے ایہدے وچ حسن پیدا کردیندیاں نہیں۔“ (5)

انج سمجھو شاعری جیہدی لفظاں نوں جذبیاں تے وچاراں دی ترسیل دے ات لوڑ بندے ذریعے دے طور ورتدی ہے، علامتاں کولوں طاقت حاصل کردی اے تے ایہدے وچ اثر پیدا ہوندا اے۔ شاعری دالطف پڑھن والے دے ذہن تے علامت دے پردے وچ لگے جذبیاں نال ربط پیدا کرنا اے۔ ڈاکٹر وزیر آغا لکھدے نہیں:

”علامت شے کو اس کے مخفی تصور سے منسلک کرتی ہے بلکہ یوں کہیے کہ جب

شے علامت کا روپ اختیار کرتی ہے تو قاری کے ذہن کو اپنے مخفی تصور کی طرف

موڑ دیتی ہے۔ جب شاعر کسی شے یا لفظ کو علامت کے طور پر استعمال کرتا ہے

تو اپنی تخلیقی جست کی مدد سے اس شے اور اس کے مخفی معنی میں ایک ربط دریافت

کرتا ہے۔ شاعر کا سارا جمالیاتی حظ اس کی اسی جست کے باعث ہے۔“ (6)

علامت پر معنی وجود اے۔ جہدی معنویت اوس توں اُچے کسی ہو وچ وچ لگی ہوندی ہے۔ انج سمجھو شاعری وچ

علامت دیاں معنوی تیاں پیدا ہونداں نہیں۔ گویا علامت اپنے لفظی معنیاں توں دکھ تہہ در تہہ احساس تے مفاہیم دا اک

سلسلہ اپنے آپ وچ لگائی ہوندی اے۔ فیراہناں معنوی پرتاں دا اجیہا پاسیدار رشتہ انسانی ذہن نال قائم کردی اے جہدے

امکانات قوت مخیلہ دے نال نال وسیع تر ہوندے چلے جانداں نہیں۔ علامت نوں اک خاص امیج قرار دتا جاسکدا اے

جہدے وچوں ہو رگنی مورتاں برآمد ہونداں نہیں۔ ایہ خاص مورت وچاراں نوں دعوت دیندی اے۔ ایس لحاظ نال علامت

وچاراں واسطے خوراک دافرینضہ سرانجام دیندی ہے تے انسانی ذہن دے زنگال نوں دور کر کے ایہدے وچ حرکت دی صفت پیدا کردی ہے۔ اسپیں کہہ سکنے ہاں کہ لفظاں دے صحیح لغوی امکانات علامتی اسلوبِ بیاں کولوں واضح ہوندے نیں۔ علامت سازی اک ہمہ گیر عمل اے تے انسان دا ذہن مختلف خیالاں، وچاراں، محسوسات تے تلازمیاں دے رشتیاں دی شکل وچ طے کردا رہندا ہے۔ علامتاں دے ابلاغ تے معنویت پاروں لیہنوں تن حصیاں وچ ونڈیا جاسکدا ہے۔

1- روایتی علامتاں (Conventional Symbols)

2- اتفاقی علامتاں (Accidental Symbols)

3- آفاقی علامتاں (Universal Symbols)

روایتی علامتاں نسل در نسل انسانی معاشرے وچ منتقل ہوندیاں رہندیاں نیں۔ ایہناں وچ لفظ تے شے وچ بظاہر کوئی رشتہ نہیں ہوندا پر بہتے استعمال پاروں ایہناں وچ رشتہ پیدا ہو جاندا اے۔ سولفظاں دے زبان اُپر آؤندیاں ہی اوس شے بارے ابلاغ ہو جاندا ہے۔ مثال وجوں لفظ ”میز“ وچ تے شے ”میز“ وچ معنوی طور پر کوئی رشتہ نہیں ہے پر اک عرصے توں لیہنوں میز ہی کہیا جاندا ہے۔ ایس لئی زبان توں لفظ نکلدیاں ہی پتہ لگ جاندا ہے کہ اشارہ کس شے ول ہے۔ ایہ مثال اوہناں علامتاں اُپر وی سچ لگدی اے جیہڑی کسے خاص زبان دے ادب وچ اک زمانے توں ورتیا چلیا آرہیا ہووے، اوہدے معنی یکے طور تے طے ہو چکے ہوندے نیں۔ مثلاً پنجابی شاعری وچ بلبل تے پھل، جنون تے جنگل وغیرہ جیسے لفظ روایتی علامتاں دے کھیتر وچ آون گے۔

اتفاقی علامتاں وچ وی علامت تے شے وچ کوئی رشتہ نہیں ہونداہر ایہ روایتی علامتاں دے بالکل الٹ ہوندیاں نیں۔ اچھیاں علامتاں ہولی ہولی جذباتی گرمی توں وانجھیاں ہو جاندیاں نیں تے صرف ذہنی یا فکری رہ جاندیاں نیں۔ ایس توں دکھ اوہناں دا انفرادی تعلق کمزور ہو جاندا اے تے اجتماعی قدر زیادہ اہم ہو جاندا اے۔ اتفاقی علامتاں مکمل طور اُپر ذاتی ہوندیاں نیں تے اوہناں دی تشکیل بندے دے ہی جذباتی تجربیاں پاروں ہوندی اے۔ مثلاً اک بندے نوں کسے شہر، گلی یا مکان دے سلسلے وچ کجھ اچھیا تجربہ ہوندا اے کہ اوہداناں آؤندیاں ہی اوہ منظر مکمل تفصیل نال ذہن وچ ابھر آؤندا ہے تے جدوں اوہ بندہ اوہدا ذکر کردا ہے تے اک خاص تاثر نال کردا ہے پر دو جا بندہ اوہدے مفہوم نوں او دودن تیک نہیں سمجھ سکدا، جتنی دیر تک اوس تھاں بارے پہلا بندہ اوہدی تفصیل نہ دے۔ آفاقی علامتاں وچ علامت تے

اوس شے وچ اُن مٹ تعلق ہوندا اے جہدی اوہ نمائندگی کردی اے۔ انسان زندگی دیاں ارتقائی منزلوں توں لنگھدیاں ہوئیاں مختلف جذباتی تے جسمانی مرحلیاں وچوں لنگھدا ہے تے اوہناں بارے مختلف تاثرات قائم کردا رہیا اے۔ بقول ابن فرید:

”اس ماحول کے بارے میں جس سے بنی نوع انسان کے ارتقائے حیات کا تعلق رہا ہے۔ تمام انسانوں کے تصورات یکساں ہیں۔ مثلاً آگ، پانی، ہوا، روشنی، زمین، پہاڑ، پیڑ وغیرہ۔ اس لیے ان کے بارے میں تمام انسانوں کے ذہنی و جذباتی تجربات، تاثرات یکساں ہوتے ہیں۔ البتہ ان کے بارے میں ردعمل میں تنوع دو وجوہ کی بنا پر ہو سکتا ہے۔ اولاً عمرانی، ثانیاً میلانی یعنی ایک معاشرے یا آبادی کے لوگ کرہ ارض کے انتہائی شمال میں رہنے کی بنا پر سورج کو جمال کی علامت تصور کرتے ہوں لیکن خط استوا پر رہنے والے لوگ اسے جلال محض قرار دیتے ہیں۔ اسی طرح الاؤ میں جلتی ہوئی آگ نہ صرف زندگی اور جذبے کی علامت ہوگی بلکہ رحمت و محبت کی مظہر بھی لیکن یہی آگ بستی کو اپنے مہیب شعلوں کی لپیٹ میں لے لیتی ہے تو قہر، غضب اور نفرت کی نمائندہ بن جاتی ہے۔ غرض آفاقی علامت کے ذریعے ہم جذباتی تجربات کا مادی تجربات کی زبان میں اظہار کرتے ہیں۔ یہ زبان کسی فرد تک محدود نہیں ہوتی بلکہ تمام انسانوں میں مشترک ہوتی ہے۔“ (7)

منیر نیازی رومانوی شاعر اے جیہڑا شاعری وچ داخلی وارداتوں سموندا اے کہ اوہ ٹردیاں پھردیاں تصویریاں بن جان دیاں نیں۔ اوہناں دی شاعری پُراسراریت تے خوف دی فضا دا منظر پیش کردی اے۔ اوہ اک ایسے خوف نوں پیش کردے نیں جہنے انساناں نوں وستیاں آباد کرن تے مہذب بن اُتے مجبور کیتا اے۔ اگرچہ اوہناں دے آل دوا لے دا انسان مہذب وکھالی دیندا ہے پر اوہدے اندر دی حیوانیت اے ختم نہیں ہوئی۔ انسانی درندگی تہذیب دیاں اُچیاں دیواراں نوں ٹپ کے قتل عام کردی وکھالی دیندی ہے۔ ایس حیوانیت نوں منیر نیازی نے خوب صورتی نال چڑھیاں، بھوتاں، زہری سپاں

تے ڈیناں دی شکل وچ پیش کیتا ہے۔ تکنیکی زبان وچ ایہناں مثالاں نوں تمثال کاری دا ناں دے سکے ہاں:

ترنیا زہری سپ دے وانگوں بجلی دا لشکارا

کالا بدل گر جن لگا جیویں کوئی نگارا (8)

منیر نیازی کول انسانی درندگی تے حیوانیت دی فراوانی اے تے اوہناں اجوکے عہد نوں بے دھڑک ہو کے لفظاں داروپ دتا اے۔ ایس مقصد واسطے اوہناں علامتاں تے استعاریاں دا سہارا لیا اے۔ مثال وجہوں منیر نیازی نے صنعتی شہر واسطے ”جنگل“ دی علامت ورتی ہے تے ایس شہر دیاں ہولناکیاں نوں ہمیری رات تے دل نوں ڈرا دین والی آوازاں نال ظاہر کیتا ہے:

گھر دیاں کندھاں اُتے دِن چھٹاں لال پھوار دیاں

ادھی راتیں بوہے کھڑکن، ڈیناں چیرکاں مار دیاں

سپ دی شوکر گونجے جیویں گلاں گجھے پیار دیاں

ایدھر اودھر لگ لگ ہسن شکلاں شہروں پار دیاں

روحان وانگوں کولوں لنگھن مہکاں باسی ہار دیاں

قبرستان دے رستے دِن کوکاں پہرے دار دیاں (9)

نظم ”ہوانال نکران“ وچ ایس صورت حال نوں کاغذ اُتے اُلیکن واسطے اوہ تصور تخلیق کردے نیں اگرچہ ایہ تصور (Images) ساڈی روایتی شاعری وچ وی موجود دِن پرکلاسیکی شاعراں کول ایہ مقصد (Objective) یا منزل نہیں سن سگوں وسیلہ (Medium) نیں، جد کہ منیر نیازی کول ایہ میڈیم دی بجائے مقصد دا درجہ اختیار کر گئے نیں۔ گوہ کریے تے منیر نیازی اجوکے عہد دے چند اوہناں شاعراں وچوں اک نیں جہناں شعری کشف نوں کمال کامیابی نال پیش کیتا اے تے ایس شعری کشف دے اظہار واسطے اوہناں تصوراں دا سہارا لیا ہے۔ اوہناں دے علامتی نظام دے حوالے نال اوہناں دی نظم ”ہوانال نکران“ وچ درج اے:

اُپر قہر خدا میرے دا پٹھان لکھ بلاواں

سب راہواں تے موت کھلوتی

منیر نیازی نے علامت سازی دے نال نال روایت دی پاس داری کردیاں ہونیاں جدت نوں وی اپنا شعار بنایا اے۔ اوہناں دی شاعری لطیف جذبات، عمدہ تراکیب تے ہندی دیو مالاناں وی سچی اجیہی مالا ہے جہدا ہر موتی پڑھن والے اُپر نوں آسمان روشن کردا ہے۔ لفظاں دی تہہ سچ چھپے معانی اک دو بے توں بعد اُپری پدھرتے اُبھر دے ہوئے پڑھن والے نوں اک خوش گوار حیرت وچ پھسائی چلے جان دے نیں:

دل نوں ہور وی خالی کر دے

در خالی درگا ہواں دے (11)

منیر نیازی نے جہناں جذبیاں نال بھر پور ہو کے اپنے وچاراں نوں شاعری وچ ڈھالیا اے۔ اوہدا تعلق کسے ماورائی دنیا نال نہیں سگوں زندگی دیاں حقیقتاں نال اے۔ بے کر اوہناں کتے ماورائی دنیا دا نقش پیش وی کیتا اے تاں اوہنوں حقیقی دنیا دے رنگ وچ ہی دکھایا اے۔ ابھی وجہ ہے کہ منیر نیازی دے کلام وچ بہت سارے شعر آپوں ہی پڑھن والے دے دل تے دماغ وچ وڑ جان دے نیں:

پر میں تے اچے انت نہیں دیکھیا

ہون دے ڈونگھے رازاں دا

اچے تے میں دروازہ کھولنا

آخر دیاں اوازاں دا (12)

گوہ کریے تے اوہناں دی شاعری دی خاص گل افسانے تے ڈرامے دے جزو اک مک ہو جاوے توں ہوند وچ آؤندی ہے۔ ابھی وجہ ہے کہ اوہ وڈی توں وڈی گل نوں انتہائی مختصر اسلوب وچ بیان کر جان دے نیں تے پڑھن والا حیرت دی دنیا وچ ٹر جاندا ہے:

اک سمندر تیز گلابی اُپر چمکن چن

پانی اُتے تر دا آوے کالے ناگ دا پھن (13)

منیر نیازی دی شاعری وچ افسانے تے ڈرامے دی خصوصیات دی ایکتا نے اوہناں دے اسلوب نوں انفرادیت بخشی اے۔ اوہناں اک نوں فضا، نواں لہجہ تے نواں ڈھنگ وضع کر کے اجو کے زمانے دی شعری روایت نوں

بدل دتاتے جدید شاعری دے رجحاناں نوں متعارف کروان وچ اپنا کردار ادا کیتا۔ اوہناں نوں لسانی پیکر تراشے جہدے پاروں نوں وسعت سامنے آئی۔

ورھدے مینہ وچ ٹریا جاواں رات سی بہت ای کالی

اپنے ای پرچھاویں کولوں دل نوں ڈراون والی

شاں شاں کردے رُکھ پیل دے انھیاں کردیاں واواں

اوس رات دے بہتے لوکی بھل گئے گھر دیاں راہواں (14)

منیر نیازی نے سیاسی اداریاں دے جبر دے خلاف آواز چکی تے نویاں علامتاں تے استعاریاں دی تخلیق کیتی۔ اوہناں تصور اں نوں وسیلہ بناون دی تھان مقصد بنایا۔ انج اوہناں دی شاعری وچ بعض لفظ انجیہ دی داخل ہوئے جہناں نوں اوہناں دے پچھو کڑ نوں کھ رکھ کے سمجھنا ممکن ہوندا اے:

سارے لوکی ٹر گئے لے گئی نال قضا

گلیاں ہو کے بھر دیاں روندی پھرے ہوا (15)

منیر نیازی پنجابی شعری روایت دا اہم شاعر اے، جہدی شاعری ہوا دے انجیہ جھونکے وانگن اے جیہڑی پیلے تے مرجھائے پیتاں نوں ڈیگ کے نویاں کوں پھلاں نوں ودھن دا سامان کردی اے۔ لکھدے نیں:

مر جاواں تے فیر کیہ ہووے

جیوندا رہواں تے فیر کیہ ہووے (16)

منیر نیازی نہ صرف فطرت دا شاعر اے سگوں اوہ مایوسی تے بے بسی دی منظر کشی کرن والا، جادوئی تے وہم بھریاں نظماں تخلیق کرن والا، اجڑی وستیاں، اتیت دے حسین خواباں نوں تجریاں دی کسوٹی اوپر پرکھ کے لفظاں دا روپ دین والا شاعر وی اے۔ اوس نے "فراق دی رات"، "سویر ویلے"، "سورج سامنے بند اکھاں وچ"، "شہر دے مکان"، "جدوں جنگل وچ ہووے"، "پت جھڑ دی شام"، "جیون لئی جتن"، "سوچن دی سز"، "وحشی عورت"، "ہواناں نال نکراں"، "پٹھیاں سدھیاں سوچاں" تے "پرانیاں گلیاں" ورگیاں نظماں تخلیق کیتیاں جیہڑیاں اوہناں دی طلسماتی تے وہاں نال پڑچی حیاتی دی آئینہ دار نیں۔ ایسے طرح "لال اناں تے چن"، "اک گھر وچ شام"، "ادھی کھلی واری

وچوں"، دھپ وچ پھلاں دے رنگ"، "سندر بن"، "گل اک شام دی"، "ورھیاں بعد ملاقات" تے "اک خاص قسم دی رات" اجہیاں نظماں نیں جیہڑیاں منیر نیازی دی فطرت نال محبت دی آئینہ دار نیں جہناں وچ اوہناں فطرت دی پیش کش دے پچھو کڑ وچ اپنی ذات دا اظہار ہی نہیں کیتا سگوں اوہناں وچ اوس چیز، خیال یا تجربے نوں وی شامل کیتا اے جہدے وچ اوہناں طبع آزمائی کیتی اے۔ انج منیر نیازی نے اوہناں تجربیاں تے وچاراں نال مخصوص معنی الگ کر کے اوہناں وچ نویں معنویت تے نئے امکانات نوں ذاتی وابستگی دے حوالے نال روشن کیتا اے۔ انج اوہناں دی شاعری بصارت تے بصیرت دوہاں دی عکاس بن جاندی اے۔

لمی چپ سی روز ازل دی سپاں کنڈل مارے سن
اکھاں بھر کے ویکھ نہ سکیا حالت نیلے انبر دی
موسم آندیاں سردیاں دا سی پچھلی رات ستمبر دی (17)

منیر نیازی دے عہد دے اکثر شاعر نظریات نال جڑے ہوئے شاعر نیں پر منیر نیازی اک اجہیا شاعر اے جیہڑا کسے تحریک، گروہ یا نظریے نال وابستہ نہیں اے۔ اوہ صرف تے صرف شاعر اے، ایس توں دکھ کجھ نہیں۔ اوس دی جڑت جیکر ہے وی تے تے اوہ شاعری دے اصل یا دو جے لفظاں وچ شاعری دے جوہر نال اے۔ ایس سبھ کجھ دے باوجود اوہ اپنے عہد دے غماں درداں توں نا آشنا وی نہیں اے۔ اوہ عصری حسیت نوں بڑی کامیابی نال اپنی شاعری دا حصہ بنانا چلا جاندا اے:

بر بر جنگل دشت سمندر سوچاں وچ پہاڑ

جیہڑے شہر دے کول ایہہ ہون اوس نوں دین دگاڑ (18)

منیر نیازی کس کرب یا اذیت وچ پھاتے ہوئے نیں؟ اوہ اپنے عہد یا حالات توں کتنا اثر قبولیا اے؟ اوہ اپنی ذات وچ چھپے دکھ دا کتنا پرچار کر دا اے؟ ایہناں شیواں توں اوہ اپنی شاعری نوں متاثر نہیں ہون دیندا۔ اوہدی شاعری اپنے فطری حسن نوں برقرار رکھدی اے۔ اوہ وسعت دا قائل اے تے سوچ نوں خانیاں وچ بند نہیں ہون دیندا۔ ایس گل دا اندازہ اوہناں دی شاعری وچ استعمال ہون والیاں علامتاں تے استعاریاں توں وی لایا جاسکدا اے۔ چن، تارے، فلک، صحرا، میدان، سورج تے خلا جیسے لفظ اوہدی شاعری نوں نویں معنویت عطا کرن دے نال اوہناں دی

سوچتے وچاراں دی وسعت دی آئینہ دار وی نیں:

روحان ورگی روشنی چن دی پکی اٹ دیاں ماڑیاں تے
ڈونگھے بند دلاناں اندر لال گلاب دیاں جھاڑیاں تے (19)

منیر نیازی دی شاعری وچ نا دیدہ وستیاں گھسن لگدیاں نیں جہناں دیاں کندھاں اُپر حسین مور بیٹھے نیں، باغاں وچ کوللاں داشور سنائی دیندا اے، کالیاں گھٹاواں وال کھلارے نچدیاں دسدیاں نیں تے پنڈ دے پیہاں سوہنیاں ٹیاں اپنے گھر داسنر کردیاں دسدیاں نیں جہناں پاروں پڑھیار ڈہنی مسرت تے طمانیت محسوس کردا اے۔ اوہنوں اک اُن جانا چس آپنے گھرے وچ لے لید اے جس تھوں باہر آؤنا اوہدے لئی نامکن دکھالی دیندا اے۔ پڑھیار سامنے یکسانیت تے اکتاہٹ دا اوہ ہالہ ٹٹ جاند اے جیہڑا کئی ورھیاں توں پنجابی شاعری نوں اپنی گرفت وچ لئی بیٹھاسی۔ ایہ یکسانیت جیہڑی نفرتاں تے کدورتوں دا شاخسانہ اے، اوس توں جان چھٹ جاندی اے:

پھڑ مرلی اوئے رانجھیا کڈھ کوئی تکھی تان

مار کوئی تیر او مرزیا کھچ کے ول آسمان (20)

منیر نیازی نے پاک و ہند دے اساطیری کرداراں نوں وسیع تر معنیاں وچ ورت کے اجوکے عہد نال جوت کیتی اے تے ایہناں علامتاں نال نویں مفاہیم جوڑ کے ایہناں نوں عصری حسیت دا آئینہ دار بنا دتا اے۔ ہندی اساطیر دی ورتوں پاروں ہی اوہ نویں مفاہیم دا ابلاغ کردے نیں جیہڑا اوہناں نوں دو جے شاعراں کولوں نکھیڑ دا اے۔ اوہناں دے رومانوی رجحان دا عکاس ہون دے نال نال جدید عصری رجحاناں نال وی ہم آہنگ دسد اے۔

حوالے

- 1- The New Encyclopedia of Britannica: London. 15th Edition, Vol 17, 1973-74, Page-900.
- 2- The Encyclopedia of Americana: Danbury, Grolier Incorporated, Vol.26, 1972, Page-166.

3- Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language:USA, Gramercy Books, 1996, Page-41.

- 4- عارف، عبدالمتین: امکانات، لاہور: ٹیکنیکل پبلشرز، 1975ء، ص-135
- 5- فخر الحق نوری ”نثری نظم اور اس کی تکنیک“، مشمولہ مجلہ ”القلم“، پٹوکی، گورنمنٹ کالج، 1966ء، ص-26
- 6- وزیر آغا: اردو شاعری کا مزاج، لاہور: مکتبہ عالیہ، 1978ء، ص-43۔۔
- 7- ابن فرید: میں، ہم اور ادب، علی گڑھ: ایجوکیشنل بک ہاؤس، 1977ء، ص-22
- 8- منیر نیازی، سفر دی رات، لاہور: مکتبہ میری لائبریری، س ن م، ص-4
- 9- منیر نیازی، رستہ دن والے تارے، لاہور: مکتبہ منیر، س ن م، ص-1
- 10- سفر دی رات، ص-35
- 11- منیر نیازی، چار چپ چیزاں، اسلام آباد: دوست پبلی کیشنز، 2008ء، ص-17
- 12- ادہی، ص-13
- 13- سفر دی رات، صفحہ-20
- 14- ادہی، ص-14
- 15- ادہی، ص-11
- 16- ادہی، ص-15
- 17- چار چپ چیزاں، ص-41
- 18- ادہی، ص-8
- 19- ادہی، ص-12
- 20- سفر دی رات، صفحہ-7

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 4, Jan..-June 2019, PP 107-114

پارکھ
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2019ء، مسلسل شمارہ 7

☆ عبدالرؤف

پنجابی تے ہند آریائی زبانوں دی ترقی راہیں قومی یکجہتی دا حصول

Abstract

According to one study, the total number of living or spoken languages in the world today is 6809 and some of the languages seem to be in danger of their existence. All the Indo-Aryan languages and Punjabi have their own importance. There are some universities of Pakistan which feel the importance of Pakistani languages and they start the different departments of Pakistani Languages. Not only are the programs being offered at different levels of Pakistani languages, but the papers are being offered in mostly Indo-Aryan languages as well as PhD level thesis. Those who speak the language are proof of their language development. We feel proud of them. It is true that all the other Indo-Aryan languages, along with the

Punjabi language, are being developed and promoted in their literature. No nation can progress for a long time until the mother language does not progress. In this article, the development and progress of the Indo-Aryan languages is highlighted and it is emphasized that the national solidarity can obtain through the progress of Punjabi and Indo-Aryan languages.

پنجاب اک اجیہی دھرتی اے جیہدے اتے ون سونیاں تے دکھریاں دکھریاں توماں تے تہذیبیاں دے پرچھاویں پیندے رہے نیں۔ لکھن پڑھن دی تقریباً پنج ہزار ورہے پرانی تاریخ وچ بے انت لپیاں ورتیاں گئیاں۔ ہر نویں قوم نے اس دھرتی اتے اپنی زبان لاگو کرن دی ہر ممکن کوشش کیتی جس پاروں پنجاب دی لکھن پڑھن دی تاریخ ٹوٹے ٹوٹے دسدی اے۔ تاریخی کھوجیاں سامنے وی ایہہ اوکڑاں سامنے آئیاں پر اوہ کنیاں کو بولیاں دی کھوج کرن تے فیر کوئی ڈھکواں سٹھ کڈھن۔ اس سارے کم دا انت ایہہ ہویا پئی پنجاب دی تاریخ دی کھوج دا ای کوٹھپ دتا گیا بس ورتیاں بندیاں ہمت کر کے پنجاب تے پنجابی دی تاریخ دے کجھ کچھ سامنے لے آندے۔ پنجابی زبان توں عام طور اتے اوہ زبان مراد لئی جاندی اے جیہڑی پنج دریاواں (ستلج، بیاس، راوی، چناب تے جہلم) وچ بولی جاندی اے پر کھلے معنیاں وچ ایہہ اوہ زبان اے جیہڑی برصغیر پاک و ہند دے کھلے ڈھلے خطہ وچ قدیم دور توں بولی تے سمجھی جاندی اے۔ جیہڑی حد دی توں سندھ تیکر تے پشاور توں جموں تک پھیلی ہوئی اے۔ ایہہ وی قدرتی گل کہ ایہہ زبان اپنے مختلف علاقائی لہجیاں دے نال اس خطے وچ رچ بس گئی اے پراج وی وسیع و عریض خطے وچ بولی، سمجھی تے لکھی جارہی اے تے اپنے مجموعی تاثر نال اک ای شخص دی حامل مکمل زبان اے۔ بلکہ ہن تے انگلینڈ، امریکا، جرمنی، کینیڈا، آسٹریلیا، افریقا تے عرب ممالک وچ وی بولی جارہی اے۔ پنج دریاواں دی ایہہ دھرتی دکھرے سہے دکھرے سہے دکھرے ناواں نال مشہور رہی اے۔ کدی اس نوں بہت ہندو، سپت سندھو، واہیک دلش تے کدی پنج ند تے فیر پنجاب آکھیا گیا۔ محمد آصف خان لکھدے نیں:

”سپت سندھو دے معنی ہن: ست دریاواں دی دھرتی۔ ایہہ اوہ ناں اے جو

دنیادی سبھ توں پرانی مقدس کتاب رگ وید وچ ساڈی دھرتی لئی ورتیا گیا

ہے۔“ (1)

اس دھرتی دے ناں پنجاب بارے مختلف کھوجیاں دیاں وکھریاں وکھریاں گلاں نہیں۔ کسے لکھیا کہ ایہہ ایرانیوں اپنے پنجاب دے ناں اتے ایہہ ناں رکھیا۔ کسے کہیا کہ ایہہ ناں مغل بادشاہ اکبر دے سے رکھیا گیا اے پر سبھ توں کھوج بھری گل ڈاکٹر احمد حسین قلعداری نے کیتی اے۔ اوہ کہندے نیں کہ صوبہ ہندی دا نظام انگریز لے کے آئے تے پنجاب نوں صوبہ پنجاب دا ناں اوہناں ای دتا۔ پنج دریاواں دی دھرتی دا ناں پنجاب کس رکھیا۔ ایہہ دے بارے حافظ محمود شیرانی لکھدے نیں پئی:

”ایرانیوں نے اپنے وطن کے پانچ دریاؤں کی یاد میں پانچ دریاؤں کے

درمیانی علاقے کا نام پنجاب رکھ دیا تھا۔“ (2)

اجوکیاں ہند آریائی زبانوں وچ پنجابی وی اک ہند آریائی زبان ای متھی جاندی اے۔ ایہناں زبانوں بارے وکھو وکھ نظریے پرچلت نیں۔ جیویں:

پہلا نظریہ: اس نظریے دے من والے آکھدے نیں کہ ویدی بولی توں سنسکرت بنی اے۔ سنسکرت نوں پاننی نے اشھا دھیائی دے ذریعے گرامر دے اصولاں وچ جکڑ دتا۔ لکھتی سنسکرت وچ اکسارتا ہی پر بول چال دی سنسکرت وکھردی وکھردی پراکرت بن گئی۔ ایہہ پراکرت ای اگے جا کے اُپ بھرنش بن گئی۔ اس اُپ بھرنش توں ای ساریاں اجوکیاں ہند آریائی زبانوں وجود وچ آئیاں۔ جیویں پنجاب وچ پنجابی، سندھ وچ سندھی تے بنگال وچ بنگالی وغیرہ۔

دوجا نظریہ: دو جے دھڑے دے مطابق ہند آریائی زبانوں سدھیاں ویدی زبان دی لکھ وچوں جمیاں نیں۔

ترتیا نظریہ: پنجابی اک غیر آریائی زبان اے۔

لکھاریاں دی وڈی تعداد پہلے نظریے دے حق وچ اے۔ اوہدی وجہ اک تے ایہہ اے کہ ایہناں زبانوں وچ ویدی تے سنسکرت دے بہت زیادہ الفاظ نیں۔ دوجی وجہ ایہہ وے کہ جنیاں وی کتاباں پرانے پنڈتاں لکھیاں نیں۔ اوہناں چوکھیاں پنڈتاں اس نظریے نوں دہرایا اے۔ اک وجہ ایہہ وی اے کہ یورپی لکھاریاں نوں وی ایہہ نظریہ ای سکھاند اسی تے ساڈے دیسی کھوجیاں نوں وی کوئی چوکھی اوکڑتے پرکھ پڑچول وی نہیں کرنی پئی۔ دو جے دھڑے دے مطابق پنجابی تے

دو جیاں زیادہ تر پاکستانی زبانوں وی ہند آریائی ای نہیں پر فرق اینا اے کہ اوہ ویدی بولی نوں ایہناں دا مڈھ مندے نہیں۔ ایہہ نظریہ زیادہ پرانا وی نہیں تے پہلے نظریے دے حوالے نال لکھیاں ہوئیاں کتاباں نوں کھنگالن توں بعد جدوں نویاں سوالاں جنم لیا تے جدوں اوہناں دا کوئی گوڑ نہ لگاتے اوہناں اجوکیاں بولیاں نوں ویدی نال ای گنڈھ کے اپنی جان چھڑا لئی۔ ایہہ گل وی اپنی جا چکی پیڈی اے کہ ایہناں اجوکیاں بولیاں تے سنسکرت وچ کوئی نحوی سانجھ نہیں تے فیر ایہہ کیویں نیا جاسکدا اے کہ کوئی بولی دو جی زبان وچوں نکلی اے۔ اس نظریے دے قائل لوکاں کول پنجابی واسطے ایہہ بڑی وڈی دلیل اے کہ رگ وید پنجاب وچ رچیا گیا سی۔ اس پاروں اوہناں دی جاچے پنجابی دا جنم ویدی توں ای ہو سکدا اے۔ سنسکرت توں نہیں۔ دراصل ایہہ اوہ دھڑا اے جیہڑا یورپی لکھاریاں تے پنڈتاں دی کھوج نوں جھٹلاون دا وی حوصلہ نہیں رکھدا تے نال ای اوہناں دیاں دلیلاں توں وی مطمئن دکھائی نہیں دیندا۔ محمد آصف خان اپنی کتاب پنجابی بولی دا پچھو کڑ وچ لکھدے نہیں کہ:

”میری جاچے انسان نے پنجاب دی دھرتی اتے پہلی وار جدوں بولنا شروع کیتا تاں اوہ پنجابی بولی وچ ای سی۔ جیویں جیویں ویلا لنگھدا گیا، دکھ دکھ لسانی گروہاں نال تعلق رکھن والے قبیلے اتھے آوندے رہے، جہناں دی لفظالی مقامی بولی نوں متاثر کردی رہی۔ منڈا، دراوڑ، آریا تے ہور کئی نسلی گروہ اتھے آئے، جہناں نے پنجابی بولی دا بھنڈا بھریا۔“ (3)

ایہہ گل حقیقی اے جے پنجابی زبان اتے اردو سمیت بہوں ساریاں زبانوں دے اثرات نہیں جہناں اثر نال پنجابی زبان نے اپنا رنگ روپ سنواریا اے۔ ماں بولی دی لوڑ تے اہمیت اتے بہوں کجھ لکھیا گیا اے تے ہور بہت کجھ لکھن دی حالے لوڑ اے۔ دنیا دے سامنے ساڈیاں ساریاں پاکستانی زبانوں دا ڈھکواں مہاندرا رکھن دی لوڑ اے۔ محمد آصف خان اپنے اک مضمون جیہڑا اوہناں مسعود کھدر پوٹس ٹرسٹ دے اکٹھ وچ یاراں اپریل 1998ء وچ پڑھیا سی تے اوہناں دی کتاب ”نک سک“ تے ”ہور نک سک“ وچ شامل اے۔ اوہ لکھدے نہیں:

”ہندی اگے شاعر تے رام چرتر مانس جیہے شاہکار دے لکھیارتلسی داس نوں نوں کسے پچھیا، ایڈے وڈے عالم فاضل ہو کے تساں سنسکرت چھڈ کے

ہندی نوں کیوں اپنایا ہے۔ تلسی داس پرتاوا دتا سنسکرت اک اجیہا منقش پیالا
 ہے، جس وچ زہر بھریا ہو یا ہے۔ میری ماں بولی ہندی اک اجیہا مٹی دا پیالا
 ہے جیہدے وچ امرت بھریا ہووے۔“ (4)

اج اسیں اپنی ماں بولی یا اپنیاں پاکستانی زبانوں دی ترقی اتے بالکل ذہن نہیں دھر دے جیہدے سانوں تے
 ساڈیاں آون والیاں نسلاں نوں وی گھانا چکانا پونائیں۔ اسیں اپنی ماں بولی چھڈ کے دو جیاں بیرونی زبانوں اپنا رہے آں
 بلکہ میں آکھاں گے کہ اوہناں زبانوں اپنا کے یاں بول کے اسیں فخر پئی کر دے آں جیہڑا ساڈے واسطے بدبختی دا
 سبب بن رہیا اے جس داسانوں یاں ساڈے حکمراناں نوں محسوس نہیں ہو رہیا۔ ایہہ گل سبھ توں منکھ آلی اے کہ اسیں آپ
 ای اپنیاں زبانوں بھلدے جا رہے آں تے ناں ای اوہناں دی ترقی واسطے کجھ کر رہے آں۔ ایہہ ساڈے نال ہولی
 ہولی بہوں عرصے توں ہو رہیا اے۔ لارڈ میکالے نے 1835ء دی سفارش وچ ایہو آکھیا سی کہ ایہناں کولوں ایہناں دی
 بولی کھوہ لوو، ایہناں دا آپے آپ سبھ کجھ کھس جاوے گا۔ ساڈے آل دوالے دے بہت سارے ایشیائی ملک ساڈے اگے
 پچھے ای آزاد ہوئے نیں پر اوہناں اپنا ان پڑھتا کافی حد تک مکا دتا اے تے اسیں اج وی اے اس روئے وچ پئے ہوئے
 آں جے پچیاں نوں سکولے داخل کراو؟۔ کدی ایہہ کس سوچن دی کھچل ای نہیں کیتی جے ساڈی پڑھتا دی شرح کیوں
 نہیں ودھ رہی۔ اوہدی سبھ توں وڈی وجہ ایہہ کہ ساڈی پڑھن دی ٹور ای سدھی نہیں سانوں چاہیدا اے جے اسی کاہلی نال
 اپنا نصاب اپنیاں مقامی زبانوں وچ کر کے اپنا ان پڑھتا وی مکائیے تے نال ای نویں سائنسی علوم نوں وی اپنی مادری زبان
 وچ سمجھن دا آہر کریے تاں جے اسیں وی دنیا نال ٹرن دے قابل ہو جائیے۔ بھارت دے اک چوٹی دے نامہ نگار جاوید
 اختر اپنی نئی کتاب "لاوا" دی تعارفی تقریب واسطے لندن تشریف لئے گئے جیہدے موقع اتے اوہناں "جیو" نال گل
 کر دیاں اس تشویش دا اظہار کیتا کہ:

”تیزی سے گلوبل ویلج کی شکل اختیار کرتی ہوئی اس دنیا میں اردو اور دیگر
 روایتی زبانوں (Traditional Languages) کو شدید خطرات لاحق
 ہیں جیسا کہ معاشرے کے خوشحال طبقات تعلیم کے حصول کے اپنے بچوں کو
 انگریزی سکولوں میں بھیجتے ہیں جس سے مادری زبان سیکھنے کی حوصلہ شکنی ہوتی

ہے۔ انھوں نے کہا کہ مادری زبان کو بطور ذریعہ تعلیم اختیار نہ کرنے کے باعث بچوں کا نانا رفتہ رفتہ اپنی ثقافت سے ٹوٹ رہا ہے۔“ (5)

1947ء توں آج تک جسے ایجوکیشن کمیشن یاں ایجوکیشن کمیٹیاں بنیاں نیں، اوہناں وچوں کسے وی ماں بولی دی مخالفت دی سفارش نہیں کیتی پر فیروسی ساڈے حکمراناں تے تعلیمی ماہراں سکولاں تے کالجاں وچ پاکستانی زبانوں شروع نہیں ہون دتا جیہڑا بڑا ای مکھ جوگ اے۔ جدوں تک پاکستانی زبانوں دی گل حکومتی سطح اتے نہیں ہونی، اونا چر ایہہ زبانوں چنگلی طرحاں ترقی دے راہ اتے نہیں ٹرسکدیاں۔ پنجابی سمیت تمام پاکستانی زبانوں دی ترقی واسطے ایہہ ضروری اے کہ ایہناں زبانوں نوں روزگار دے نال جوڑ دتا جاوے تاں جے لوکاں نوں مادری زبانوں پڑھن دا معاشی فائدہ وی ہوئے تے اوہدے نال گل وی گوہ گوچرن اے جد ایہناں زبانوں دے نال جڑے بندے نوں جدوں اپنی پیٹ پوجا دی فکر نہیں ہونی۔ اودوں اوہ پوری تسلی نال اپنی ماں بولی دی خدمت کرے دا۔ اس واسطے ضروری اے کہ ساڈی بنیادی تعلیم اپنی مقامی زبان وچ ہونی چاہیدی اے تے نال ای اتلی سطح دی تعلیم دی نصابی زبان وی اپنی مقامی زبان ای ہونی چاہیدی اے جیہڑی ساڈی قومی زبان اردو اے اس نوں اک لازمی مضمون دے طور تے نصاب وچ شامل ہونا چاہیدا اے تاں جے پورے ملک وچ ایہہ زبان پڑھی تے سمجھی جاوے تے دو جیاں علاقیاں دیاں لوکاں واسطے گل بات کرن دا ذریعہ وی ثابت ہووے تے ایہدے نال قومی یکجہتی وی رہوے۔

جہناں مکاں پرائمری پدھری تعلیم اپنی ماں بولی وچ دتی اے۔ اوہناں اپنے مکاں وچوں ان پڑھتا پوری طرحاں ختم کردتا اے۔ جہناں وچ کجھ مکاں دے ناں مثال دے طور دیکھے جاسکدے نیں۔ اوہناں مکاں وچ امریکہ، برطانیہ، جاپان، کوریا، چین، روس، فرانس، جرمنی، فلپائن قابل ذکر نیں۔ ایہناں ساریاں مکاں اپنی ماں بولی راہیں تعلیم دتی اے ایہناں مکاں وچ پڑھتا دی شرح 100 فیصد اے جیہڑی ساڈے جیسے مکاں واسطے شرم دی گل اے کہ ایس دنیا دی ستویں ایٹمی طاقت تے بن گئے آں پر تعلیم ساڈی دا کیہ حال اے اس ول کدی گوہ نہیں کیتا۔ تعلیم نہ ہون دے پاروں ساڈے وچ قومی یکجہتی وی نہ ہون برابر اے کیوں جے سانوں صحیح معنیاں وچ ایہہ وی پتہ نہیں کہ یکجہتی دا اصل مفہوم تے کم کیہ اے۔

ایس گل توں ہٹ کے جے میری ماں بولی پنجابی اے پر سبھ پاکستانی زبانوں میریاں اپنیاں زبانوں نیں کیوں جے ایہناں زبانوں راہیں ساڈے تک پورے پاکستان دیاں رتجھاں، روایتاں تے قدراں ساڈے تک اپڑدیاں نیں۔ ایہہ

ساریاں زبانوں ایتھوں دے لوکاں دیاں زبانوں نیں۔ اس واسطے کوئی زبان وی پرائی نہیں تے پاکستان دی ہر زبان ساڈے واسطے کسے نعمت توں گھٹ نہیں۔ ایہناں زبانوں دے ذریعے ای اسیں اک دو جے دی ثقافت تے رواج توں واقف ہو سکے آں تے ایہہ رواج تے ثقافت ای ساڈی قومی یکجہتی دا سبب بن دے نیں۔ ایہہ زبانوں ساڈے واسطے ترقی دیاں وگدیاں نہراں نیں تے ایہناں نہراں وچ ای قومی یکجہتی تے ترقی دے دھارے موجود نیں تے جدوں ایہہ وکھرے وکھرے دھارے اکٹھے ہو جاوے تے اوہ ترقی دا اک سمندر بن جاندا اے۔ اس لئی سانوں ایس گل دی بہوں لوڑ اے جے اسیں ایہناں ساریاں پاکستانی زبانوں واسطے اک ہو کے سوچے تے کم کریئے۔

سانوں کسے وی پاکستانی زبان نال نفرت نہیں ہونی چاہیدی کیوں جے اوہ ساڈے پاکستان دی زبان اے۔ ایہہ گل وی حقیقی اے جے چوکیاں پاکستانی زبانوں آپے وچ ماواں دھیاں یاں بھیناں بھیناں لگدیاں نیں۔ ایہہ گل تے اسیں سارے مندے آں کہ ماں دھی یاں بھیناں دی آپے وچ کوئی لڑائی ہووے وی تاں وی اوہ اک دو جے دا سہارا ضرور ہوندیاں تے نال ای اک دو جے دی کنڈھ کدی وی تنگی نہیں ہون دیندیاں۔ اس واسطے سانوں آپے وچ تے اپنیاں زبانوں وچ یکجہتی تے اکٹھ دی لوڑ اے تاں جے اسیں اک دو جے دیاں کمزوریاں تے کوتاہیاں نوں ختم کر سکے۔ ایہدے نال نال اردو ساڈی قومی زبان اے تے ہن اردو اک ترقی یافتہ زبان بن گئی اے تے سانوں اوہدی ترقی واسطے وی کم کرنا چاہیدا اے تے اس توں مدد وی حاصل کرنی چاہیدی اے کیوں جے قومی یکجہتی دے حصول وچ قومی زبان دی ترقی تے مدد دوواں دی برابر لوڑ اے۔ مسعود مفتی لکھدے نیں کہ:

”میرا یقین اور ایمان ہے کہ اردو زبان کے ہزار پایے کے ہر پاؤں کو کھلی

حرکت کی آزادی دے دیں اور ملک کے ہر دیار میں اردو زبان کے مقامی

محاورے کو گلے لگا لیں تو قومی اور پاکستانی زبانیں آپس میں بہترین قسم کی

دو پٹہ بدل سہیلیاں ثابت ہوں گی۔“ (6)

پنجابی سمیت سبھ ہند آریائی تے باقی پاکستانی زبانوں دی ترقی واسطے فوری طور اتے سانوں کجھ گلاں تے کماں ول دھیان کرن دی لوڑ اے۔ سبھ توں پہلاں ساریاں پاکستانی زبانوں نوں دل وچ جگہ دین دی لوڑ اے تاں جے ایہہ یقین آوے کہ ایہہ ساڈیاں اپنیاں زبانوں نیں۔ دو جا اپنے گھراں وچ اپنی مادری زبان دے بولن دی بہوں لوڑ اے،

نہیں تاں کچھ عرصے بعد اپنی ثقافت تے روایات نوں بھل جاواں گے یاں کم از کم ساڈے بالاں نوں اپنی ثقافت دا کوئی پتہ نہیں ہونا۔ تریجا تمام پاکستانی زبانان نوں حکومتی سرپرستی وچ لے کے آونا چاہیدا اے، جے ایہناں زبانان تے اوہناں دے بولن آ لے لوکاں دا احساس محرومی ختم ہو جاوے جیہدے نال پاکستان وچ قومی یکجہتی نوں فروغ لہسی تے لوک آپس وچ اتفاق تے یکجہتی نال زندگی گزارسن۔ پاکستانی زبانان دی ترقی واسطے ایہہ وی بڑا ضروری اے کہ تمام سرکاری یونیورسٹیاں وچ پاکستانی زبانان دے شعبے قائم کیئے جان جیہدے ایہناں زبانان وچ اعلیٰ سطح جیویں ایم فل تے پی ایچ ڈی دی تعلیم دین جس دے نال ایہناں زبانان دے پڑھیاراں نوں روزگار وی لہسی، ترقی وی ہوسی تے قومی یکجہتی دا حصول وی ممکن ہووے گا۔ اس حوالے نال کچھ یونیورسٹیاں جیویں نیشنل یونیورسٹی آف ماڈرن لینگویجز اسلام آباد، علامہ اقبال اوپن یونیورسٹی تے قائد اعظم یونیورسٹی اسلام آباد وچ پاکستانی زبانان دے شعبے موجود نیں جیہدے ایہناں زبانان دی ترقی تے قومی یکجہتی دا ثبوت پیش کر رہے نیں۔ اس توں علاوہ پنجابی تے باقی پاکستانی زبانان دے ادب نوں اردو وچ ترجمہ کرنا چاہیدا اے تاں جے سارے پاکستانی پورے پاکستان دی ثقافت تے اقدارتوں جانو ہوسکن تے نال ای اوہ ایہہ جان سکن کہ کس طرحاں مادری زبانان دا ادب وچ حصہ اے تے ایہناں زبانان راہیں ساڈے صوفی شاعران نے قومی یکجہتی دا چوکھا درس دتا اے۔

حوالے

- 1- محمد آصف خان، نک سک تے ہور نک سک، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، س ن، ص 36
- 2- شیرانی، حافظ محمود، پنجاب میں اردو (حصہ اول)، اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان، 1998ء، ص 45، 46
- 3- محمد آصف خان، پنجابی بولی دا چھوکر، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، ایڈیشن 2014ء، ص 44
- 4- محمد آصف خان، نک سک تے ہور نک سک، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، س ن، ص 234
- 5- مرتضیٰ علی شاہ (مترجم) نیلی پیرزادہ، (مضمون) اردو اور دیگر قومی بولیاں خطرے سے دوچار ہیں، مشمولہ اخبار اردو، اسلام آباد: ادارہ فروغ قومی زبان، شمارہ نمبر 9، ستمبر 2012ء، ص 15
- 6- مسعود مفتی، قومی زبان اور پاکستانی زبانیں۔۔۔ پس منظر اور پیش منظر (مضمون)، مشمولہ اخبار اردو، اسلام آباد: ادارہ فروغ قومی زبان، شمارہ نمبر مئی جون 2017ء، ص 8

ISSN:2518-5039

Research Journal

BIENNIAL
PARAKH
LAHORE *No. 07*

Department of Punjabi Language & Literature
Lahore College for Women University,
Lahore-Pakistan
2019

ISSN: 2518-5039

- Patron-in-Chief:** Prof. Dr. Farkhanda Manzoor (Vice Chancellor, Lahore College for Women University, Lahore)
- Editor:** Dr. Mujahida Butt
- Deputy Editor:** Dr. Hina Khan
- Research Specialist:** Prof. Dr. Shagufta Naz (Director Research, Lahore College for Women University, Lahore)
- Editorial Board:** Prof. Freha Basit Director (Language & Culture), Dr. Nasreen Mukhtar, Dr. Abida Hassan, Dr. Samina Batool, Dr. Ayesha Rehman, Dr. Hina Khan, Dr. Soniya Allah Rakha, Dr. Saima Batool, Dr. Maryam Sarfraz, Almas Tahira
- Advisory Board:** Prof. Dr. Dilshad Tiwana (Retd. Prof. Apwa College Lahore), Prof. Dr. Nabila Rehman (Chairperson Punjabi, Punjab University Lahore), Prof. Dr. Saeed Khawar Bhutta (Chairperson GCU Lahore), Dr. Sugra Sadaf (Director PILAC), Dr. Naveed Shahzad (Prof. Punjabi P.U Lahore), Dr. Arshad Iqbal Arshad (Associate Prof. Diyal Singh College Lahore), Dr. Muhammad Munir (Chairperson Sargodha University), Parveen Malik (Chairperson Punjabi Adbi Board), Dr. Kuljeet Singh (Retd. Prof. Canada), Prof. Dr. Dhanwant Kaur (Prof. Patiala Uni. India), Ajayb Singh Chattha (Chairman International Punjabi Conference Canada), Dr. Margoob Hussain Tahir (Prof. Osaka University Japan), Dr. Muhammad Idrees (Chairperson Punjabi, Patiala University India)
- Address:** Department of Punjabi, Lahore College for Women University, Lahore-Pakistan.
- Ph. No.** 042-99203806-297 +92-334-4050347
- E-mail:** parakhjournal@gmail.com, drmujahida@gmail.com
- Price:** Rs. 500/- (in Pakistan), US\$ 10 (Abroad)

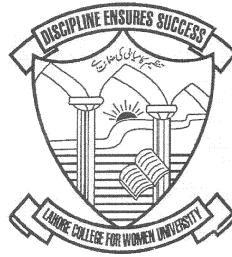
PARAKH

Issue 4

Jan. - June. 2019

Vol. 1

Serial No. 7

Patron-in-Chief

Dr. Farkhanda Manzoor

Editor

Dr. Mujahida Butt

Department of Punjabi

Lahore College for Women University, Lahore-Pakistan

2019

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University
Lahore (Pakistan) Vol: 4
Jan. -June 2019, pp

ਪਾਰਖਿ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਭਿਗ ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਪੰਜਾਬੀ
ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ
ਮਹਿਲਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਾਹੌਰ ਕਾਲਜ, ਲਾਹੌਰ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ)
ਲਈ: 4, ਜਨਵਰੀ-ਜੂਨ 2019, ਪੰਨੇ

ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਗੋਸ਼ਟਿ ਰਵਾਇਤ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ

Abstract

Dialogue basically relates to conversation or discussion. In Punjabi *Gosht* and *Samvaad* are proper words for *Dialogue* and in *Urdu* we call it *Mukalma*. On conceptual level there is a minor difference between *Gosht* and *Samvaad*. Where *Gosht* can happen only between two or more persons, *Samvaad* can happen with self too. So in practical life *Gosht* and *Samvaad* both can happen in same time and space. They can be used synonymously. On conceptual levels *Dialogue* is quite critical and It has been remained a genre of philosophy for so long. Most of the earlier debates and discussions interacted through *Dialogue*. *Goshts* happens so one can attain the truth. In *Dialogue* it is necessary for all the participants to regard and respect each other, respect each other's viewpoint, opinion and knowledge. No one should remain stick to one's ideology but everyone has to submit their selves in the search of but truth. In *Dialogue* the ideas are exchanged and they can be of any discipline, but mostly they are religious or political of its kind. And it is construction of *Gosht* or *Dialogue* that take the participants to an agreement. There is no single ancient text which has no clues of *Dialogue*, whether it is related to any faith or philosophy. But Before Guru Nanak Sahib no one experienced or projected this genre of Inter-Faith *Dialogue*. Guru Nanak Sahib went to different places to have a *Dialogue* with *Sidhas* and many more to teach his true message. But our study of concentration would be

Guru Nanak Sahib and his Bani Sidha Gosht. I am quite convinced that this method of true Punjabi spirit can reach us to fruitful achievements, when there are people and nations searching for peace in International relations.

ਮਨੁੱਖੀ ਵਜੂਦ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਤ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਬਹੁਤ ਦਿਲਚਸਪ ਹੈ। ਇਸਨੇ ਸਦਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਰਿਜਕ ਲਈ, ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਚੌਗਿਰਦੇ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਜਿਹਨ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਸੁਆਲ ਫੁੱਟਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸੁਆਲਾਂ ਦੇ ਜੁਆਬਾਂ ਲਈ ਤਤਪਰ ਇਹ ਆਪਣੇ ਸਹਿ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਿਹੜਾ ਢੰਗ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਇਜਾਦ ਕੀਤਾ ਉਹ ਸੰਵਾਦ/ਗੋਸਟਿ ਦਾ ਸੀ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਸੀ ਗੱਲਬਾਤ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਸਲੇ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰ ਆਪਣੇ ਮਸਲੇ ਹੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਆਦਾਨ-ਪਰਦਾਨ ਨੂੰ ਗੋਸਟੀ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੋਸਟਿ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ *ਦਲਾਟ੍ਰਾਓਓ/ਦਲਸਫਓਸਸਟ੍ਰਾਓ/ਦਲਡਾਥਓ* ਦੇ ਸਮਾਨਅਰਥਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਮੂਲ ਅਰਥ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਜਾਂ ਗੱਲਬਾਤ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੋਸਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸੰਵਾਦ ਦਰਮਿਆਨ ਬਾਰੀਕ ਫਰਕ ਹੈ। ਸੰਵਾਦ ਅਤੇ ਗੋਸਟਿ ਦੋਵੇਂ ਚਰਚਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ ਪਰ ਜਿੱਥੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗੋਸਟਿ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਵਧੇਰੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਰਮਿਆਨ ਹੋ ਸਕਦੀ ਉੱਥੇ ਸੰਵਾਦ ਖੁਦ ਨਾਲ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਭੇਦ ਸਿਰਫ਼ ਇਸਦੇ ਧਾਤੂ ਸ਼ਬਦ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਵਿਹਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਖੁਦ ਨਾਲ ਵੀ ਗੋਸਟਿ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਸਵੈ-ਗੋਸਟਿ ਜਾਂ ਮੈਨ-ਗੋਸਟਿ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਇਹ ਔਖੇ ਉਲਝੇ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਕਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਰਹੀ, ਕਦੇ ਗਲਪ ਅਤੇ ਨਾਟਕੀਅਤਾ ਦਾ ਰੂਪ ਵੀ ਰਹੀ, ਕਦੇ ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਪਾਠਕ ਦਰਮਿਆਨ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਜਾਮਨੀ ਵੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਕਦੇ ਇਹ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਚਾਬੀ ਵੀ ਬਣੀ। ਹਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਮੁਖ਼ਾਤਿਬ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਇਸਨੇ ਹਰ ਕਾਲ ਖੰਡ ਵਿੱਚ ਲਿਖਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਠਹਿਰਾਓ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਤੋਰਿਆ। ਇਹ ਬੀਤੇ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰ ਨਵੀਆਂ ਪਿਰਤਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹ ਬਣਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਗੋਸਟ/ਗੋਸਟਿ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ:

“ਗੋਸਟ” ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਗੋਸਠ ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਗਊਆਂ ਦੇ ਠਹਿਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਾਲਾਂਤਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇਕੱਠੇ ਮਿਲ ਕੇ ਬੈਠੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਲੀ ਗੱਲਬਾਤ, ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਲਈ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਦਾ ਲਿਖਤ ਰੂਪ ‘ਗੋਸਟਿ’ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਸਾਹਿਤਕ ਸੈਮੀਨਾਰਾਂ ਨੂੰ ‘ਗੋਸਟੀ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।⁽¹⁾

ਇੰਝ ਹੀ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਗੋਸਟਿ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਆਖਦੇ ਹਨ-

“ਗੋਸਟਿ- ਸੰਗਯਾ-ਗਊਆਂ ਦੇ ਠਹਿਰਨ ਦੀ ਥਾਂ, ਗੋਸ਼ਾਲਾ। ਸੰਗੋੜੀ, ਸਭਾ, ਮਜਲਿਸ।

ਭਾਵ- ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਵਾਰਤਾਲਾਪ, ਚਰਚਾ”(2)

ਗੋਸਟਿ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ‘ਤੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਬਹੁਤ ਗਹਿਨ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਸੂਖਮ ਚਰਚਾ ਕਰ ਕਿਸੇ ਮਸਲੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰੀ ਨਾਟਕੀ ਰੰਗ ਵੀ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਪਾਤਰਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਮਕਾਲੀ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਸਟੀਆਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੈਬੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਕਈ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਨਾਮੁਮਕਿਨ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੋਸਟਿ ਵਿੱਚ ਪਤਾਰਾਂ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸ਼ਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਪਾਤਰ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਗੋਸਟਿ ਆਤਮ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੋਈਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਪਰਾ-ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਗੋਸਟਿ ਦਿੱਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੋਸਟਿ ਨਾਲ ਜਿਗਿਆਸੂ ਇੱਕ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਵੀਨ ਮਤ ਜਾਂ ਨਵੀਨ ਦਰਸ਼ਨ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਿਛਲੇ ਮਤਾਂ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਖਾਮੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਤ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਗੋਸਟਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਹਕੀਕਤ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਲਗਭਗ ਹਰ ਵੱਡੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪ ਉਸਦੇ ਧਾਰਮਕ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਲਈ ਹਰ ਧਰਮ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਭਾਸ਼ਾ ਨਿਸ਼ਚਤ ਵੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ, ਪੈਗੰਬਰ ਜਾਂ ਧਰਮ ਆਗੂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚੇਲਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਿਗਿਆਸੂਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਸੇ ਵਿਧੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਯੂਨਾਨੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਆਰੰਭ ਵੀ ਇਸੇ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਸਾਕਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਸੰਕਰਾਚਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੋਸਟਾਂ ਦਾ ਖਾਸ ਚਰਚਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਿਸ ਖਿੱਤੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਗਏ ਉਹਨਾਂ ਗੋਸਟਾਂ ਕਰ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਤ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਗੋਸਟਾਂ ਨੂੰ ਮਾਧਵਾਚਾਰਿਆ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਦਿਗਵਿਜੈ ਵਿੱਚ ਅੰਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇੰਝ ਹੀ ਸੁਕਰਾਤ (ਸੂਫ਼ਾਥਾਥਸ) ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਸਾਡੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਉਸਦੇ ਚੇਲੇ ਪਲੈਟੋ (ਪਟਾਬੂ) ਰਾਹੀਂ ਗੋਸਟਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮੁਮਕਿਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਚੇਲੇ ਜਾਂ ਨਾਲ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸੁਆਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੁਕਰਾਤ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਮਸਲੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਆਪਣਾ ਪੱਖ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਦੋਵੇਂ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜਿਗਿਆਸੂਆਂ ਅਤੇ ਸੰਕਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੁਆਬ ਲਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਜਿਹਾ ਕੋਈ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗੋਸਟਿ ਜਾਂ ਸੰਵਾਦ ਵੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਰਿਗਵੇਦ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਕਿਰਤ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਉਮਰ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਢੰਗ ਵੀ

ਗੋਸਟਿ/ਸੰਵਾਦ ਦਾ ਹੈ। ਸਾਮਵੇਦ, ਅਥਰਵਵੇਦ ਅਤੇ ਯਜੁਰਵੇਦ ਵਿੱਚ ਰਿਗਵੇਦ ਦੀਆਂ ਗੋਸਟਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਦੁਹਰਾਇਆ ਅਤੇ ਵਧਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਮੌਲਿਕ ਗੋਸਟਾਂ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਵੇਦ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਮਗਰੋਂ ਇਹੀ ਢੰਗ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਅਤੇ ਮਹਾਵੀਰ ਜੈਨ ਨੇ ਅਪਣਾਇਆ। ਇਹੀ ਵਿਧੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਗ੍ਰੰਥਾਂ, ਉਪਨਿਸ਼ਥਾਂ, ਕਾਮਸੂਤਰ, ਕੇਟਲਅ ਦੇ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਤੁਲਸੀਦਾਸ ਦੀ ਰਾਮ ਚਰਿਤ ਮਾਨਸ, ਮਿਲਿੰਦ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਰਜੁਨ ਦੀਆਂ ਗੋਸਟਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਪਣਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਉਪਨਿਸ਼ਥਾਂ ਵਿੱਚ ਗੋਸਟਾਂ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਮੂਲ ਤੱਤ ਸੰਬੰਧੀ ਸੁਆਲ ਹੱਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਬੋਧੀਆਂ ਅਤੇ ਨਿਆਇਕਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਗੋਸਟਾਂ, ਚਾਰਵਾਕ, ਦਵੈਤ-ਅਦਵੈਤਵਾਦ-ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟਾਦਵੈਤਵਾਦ ਗੋਸਟਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹੋਈਆਂ ਅਤਿ ਗਹਿਨ ਗੋਸਟਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਗੋਸਟਾਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਕੋਈ ਸੀਮਤ ਖੇਤਰ ਨਹੀਂ ਪਰ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੋਸਟਾਂ ਧਾਰਮਕ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਈਆਂ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਜੋਕੇ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਿਆਸਤ ਅਤੇ ਮੀਡੀਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤਾਇਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਣ ਪਹੁੰਚੀ ਹੈ। ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਕੌਮੀ ਮਸਲਿਆਂ ਤੇ ਗੋਸਟਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਮੁਲਕ ਇਸ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਅ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਰੇ ਬਹੁ-ਕੌਮੀ ਮਸਲੇ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਰਵਾਇਤ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਅਲਮੀ ਹਾਲਾਤ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਇਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਨਹੀਂ ਦਿਖਦੀ। ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਵਿਧੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੱਚ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਉਸਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨਾ ਸੀ ਉੱਥੇ ਇਹ ਸਿਰਫ ਜੰਗ ਦਾ ਇੱਕ ਰੂਪ ਹੀ ਇਖਤਿਆਰ ਕਰ ਗਈ ਹੈ। ਸੰਵਾਦ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਜਲਪ ਅਤੇ ਵਿਤੰਡਾ ਦੇ ਹੋ ਭੇਦ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਮਕਸਦ ਸਿਰਫ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਸਹੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਆਪਣੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਅੜੇ ਰਹਿ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੀ ਸਹੀ ਮੰਨਦੇ ਰਹਿਣਾ ਇਸਦਾ ਖਾਸਾ ਹੈ। ਸੇ ਗੋਸਟਿ ਦੀ ਅਸਲ ਰੂਹ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹਟ ਇਸ ਜਲਪ ਵਿਤੰਡੇ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਗੋਸਟੀਆਂ ਲਈ ਬ੍ਰਹਮੇਦਾ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਬ੍ਰਹਮੇਦਾ ਅਜਿਹੀ ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਹੈ ਜੋ ਗਿਆਨ ਮੀਮਾਂਸਕ ਜਾਂ ਸੱਤਾ ਮੀਮਾਂਸਕ ਮਸਲਿਆਂ 'ਤੇ ਚਰਚਾ, ਸੰਵਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ...ਜਿਸ ਸੰਵਾਦ ਵਿੱਚ ਤਲਖ ਚਰਚਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਉੱਤਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਵਾਕੇਵਾਕਅ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਇਸਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮੇਦਾ ਦੇ ਸਮਾਨਅਰਥਕ ਵਜੋਂ ਵੀ ਵਰਤ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

“ਇਸੀਭਾਸੀਆਇਨ ਗ੍ਰੰਥ ਵੈਦਿਕ, ਅਜਿਵਾਕ, ਚਾਰਵਾਕ, ਬੁੱਧ ਅਤੇ ਜੈਨ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਸਟੀਆਂ ਦਾ ਸੰਕਲਨ ਹੈ।” (3)

“ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੰਵਾਦ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਚਰਚਾ (ਦੋ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਰਮਿਆਨ) ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਚਰਚਾ ਕਿਸੇ ਨਸਲ ਦੀ ਸਮੂਹਕ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਵਿੱਚ ਭੂਤਕਾਲ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ

ਸੰਵਾਦ ਇਤਿਹਾਸ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਵਾਦ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।⁽⁴⁾

ਨਿਆਇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਗੌਤਮ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵਿਚਾਰ, ਚਰਚਾ, ਸੰਵਾਦ, ਵਾਦ, ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਲਈ 'ਕਥਾ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। 'ਕਥਾ' ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਕਿਸਮਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ... ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਭਾਅ ਅਨੁਸਾਰ -- ਮਿੱਤਰਤਾਪੂਰਵਕ ਅਤੇ ਵੈਰੀਪੂਰਵਕ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਵੰਡ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ 'ਕਥਾ' ਚਰਚਾ, ਸੰਵਾਦ ਜਾਂ ਵਾਦ ਦੀ ਥੀਮ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਨਿਆਇਕ, ਸਮਾਜਕ ਜਾਂ ਧਾਰਮਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਅਜੋਕੀ ਦਿਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਧੁਨਿਕ ਬਹੁਲਤਾਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕ ਐਲਨ ਰੋਸ (Alfred Rose) ਸੰਵਾਦ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਭੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਸੰਵਾਦ ਮੰਚ ਉੱਪਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਸਰਵ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹਨ- ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟਤਾਵਾਦ (ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟਓਸ਼ਟ੍ਰਣਸ਼ਫ), ਸੰਮਲਿਤਵਾਦ (ਸੰਮਲਿਤਓਸ਼ਟ੍ਰਣਸ਼ਫ) ਅਤੇ ਬਹੁਲਤਾਵਾਦ (ਪਟਓਸ਼ਟ੍ਰਣਸ਼ਫ) ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਹੁਤੇ ਬਹੁਲਤਾਵਾਦੀ ਵਿਦਵਾਨ ਆਖਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਵੀ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੂਜੇਪੱਖ ਨੂੰ ਨਕਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਉਭਰਦਾ ਹੈ। ਗੈਟੇ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਪੀਟਰ ਵੀ ਜ਼ਿਮਾ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੈਟੇ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਕਾਰਨਾ ਅਤੇ ਰੱਦ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੈ,

“ਤੱਥ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਭਾਵ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਸਹਿਣ ਕਰਨਾ ਮਾਅਨੇ ਭੈੜਾ ਲੱਗਣਾ।”⁽⁵⁾

ਗੋਸਟਿ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਹਕੀਕਤ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਜਿੰਨੀਆਂ ਧਿਰਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦਾ ਅਦਬ ਕਰਨ, ਆਪਣੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਅੜ੍ਹੇ ਨਾ ਰਹਿਣ ਸਗੋਂ ਹਕੀਕਤ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਰਚਾਈ ਗੋਸਟਿ ਦੇ ਵਹਿਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਉਲਟ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾਂ ਦੀ ਗੋਸਟਿ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਸਿੱਧਾਂ ਨੂੰ ਛੁਟਿਆਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਤਰਾਜ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਸਿੱਧ ਆਪ ਪਰਬਤਾਂ 'ਤੇ ਆ ਬੈਠੇ ਹਨ ਅਤੇ ਥੱਲੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਗੀ ਸੁਆਹ ਮਲ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦੇਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸਿੱਧਾਂ ਦਾ ਸੀ, ਜੱਗ ਗੁਰੂ ਬਿਨਾਂ ਡੁੱਬ ਰਿਹਾ ਹੈ-

ਸਿਧ ਛਪਿ ਬੈਠੇ ਪਰਬਤੀ ਕਉਣੁ ਜਗਤਿ ਕਉ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰਾ
ਜੇਗੀ ਗਿਆਨ ਵਿਹੁਣਿਆ ਨਿਸਦਿਨ ਅੰਗਿ ਲਗਾਇਨਿ ਛਾਰਾ
ਬਾਝੁ ਗੁਰੂ ਡੁਬਾ ਜਗੁ ਸਾਰਾ

ਪੱਛਮੀ ਸੰਵਾਦਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੰਵਾਦਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਜਿਓਰਦਾਨੇ ਬਰੂਨੇ (ਗਫੂਝਯਾਝੂ ਬਝਓਝੂ) ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਜੁੜਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਸਾੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਚ ਵਾਲਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਬਰੂਨੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ,

“ਬਰੂਨੇ ਨੇ ਇਟਾਲੀਅਨ ਡਾਇਲਾਗਜ਼ ਨਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਲੇਖ ਲੜੀ ਲਿਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਨਿੱਠ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ” (10)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਛੇ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਜਨਮ, ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਦਾ ਨੈਤਿਕ ਚਿੰਤਨ ਨਾਲ। 1584 ਵਿੱਚ ਹੀ...ਦਿ ਐਸ ਵੈਡਨੈਸਡੇਅ ਸਪਰ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਉਲੀਕੀ। ਉਸਨੇ ਕਾਪਰਨੀਕਸ ਦੇ ਸੂਰਜ ਕੇਂਦਰਤ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ।... ਉਸਨੇ ਕਨਸਰਨਿੰਗ ਦਿ ਕਾਜ਼, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਐਂਡ ਵਨ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਉਸ ਨੇ ਰੂਪ ਤੇ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਏਕਤਾ 'ਤੇ ਬਲ ਦੇ ਕੇ ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਦਵੈਤਵਾਦੀ ਭੌਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਹਵਾਲੇ ਵਿੱਚ ਕਾਪਰਨੀਕਸ ਦਾ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪਿਛਾਂਹ ਤੱਕ ਵੀ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਸੰਵਾਦਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਅਨੇਕਾਂ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਯੋਗ ਮਤ ਦਾ ਜੋਰ ਸੀ। ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ ਜੋ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਛਾਈ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਜੋਗੀ ਸਨ ਜੋ ਸੈਵਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ-ਜੁਲਦੇ ਸਨ- ਐਘੜ ਪੰਥੀ ਅਤੇ ਨਾਥ ਪੰਥੀ। ਨਾਥ ਪੰਥੀਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਸੀ।...ਦੀਖਿਆ ਦੀ ਆਖਰੀ ਪੌੜੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕੰਨ ਪਾਟੇ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਐਘੜ।...ਆਖਰੀ ਪੜਾਅ ਦੀ ਮੰਗ ਸੀ ਕਿ ਜੋਗੀ ਆਪਣੇ ਕੰਨ ਭੈਰਵੀ ਚਾਕੂ ਨਾਲ ਪਾੜੇ ਅਤੇ ਮੁੰਦਰਾਂ ਪਹਿਨੇ।... ਉਹ ਗੋਦੜੀ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਖੱਪਰ ਲੈ ਕੇ ਮੰਗਣ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਨਾਦ ਅਤੇ ਸਿੰਝੀ ਵਜਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜੇਹਲਮ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਟਿੱਲੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜੇਗਮਤ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਡੇਰੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ- ਗੋਰਖ ਹਟੜੀ, ਮਖੱਦ, ਕਟਸ, ਜਖਬੜ, ਕਿਰਾਣਾ, ਕੁਹਾਟ, ਬਵਾਨਾ, ਬੋਹਰ, ਅਚੱਲ, ਕਾਹਨੂਵਾਨ, ਭੇਰਾ ਆਦਿ। ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਚਿੱਤ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਹਰ ਇੱਛਾ ਖੁਆਇਸ਼ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਹੀ ਯੋਗ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਮੰਤਰ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਅੱਠ ਅੰਗ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ --- ਯਮ, ਨਿਯਮ, ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ, ਆਸਨ, ਪ੍ਰਤਿਹਾਰ, ਧਾਰਨਾ, ਧਿਆਨ ਤੇ ਸਮਾਧੀ।

“ਬੁੱਧ ਮਤ ਦੀ ਬ੍ਰਜਯਾਨ ਸ਼ਾਖ ਦੇ ਤਾਂਤਰਕਿ ਯੋਗੀ ਸਿੱਧ ਆਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਬ੍ਰਜਯਾਨੀ ਹਠਯੋਗ ਵਾਲੀ ਕ੍ਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹਠਯੋਗ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਚੱਲੀ। ਦਰਅਸਲ ਯੋਗ ਸਾਧਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਯੋਗੀ, ਸਿੱਧੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਿੱਧ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁਖੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਥ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”(11)

ਨਾਥਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਕੀਦੇ ਤੋਂ ਉਲਟ ਕਾਰਜ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਜਿਹੜੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਹਨਾਂ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਉਸ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ

“ਹੋਲੀ-ਹੋਲੀ ਸਾਧਨਾ ਵੀ ਘਟ ਗਈ, ਕੇਵਲ ਬਾਹਰਲਾ ਭੇਖ ਮਾਤ੍ਰ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਮੁੰਦਰਾਂ ਪਾਉਣੀਆਂ, ਜਟਾਂ ਵਧਾਉਣੀਆਂ, ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਸੁਆਹ ਮਲਣੀ, ਧੂੰਏਂ ਤਾਪਣਾ, ਆਸਣ ਲਾਉਣਾ, ਬਰਤ ਰਖਣਾ, ਉਦਰ ਪੂਰਨਾ ਲਈ ਭਿਖਿਆ ਮੰਗਣਾ ਤੇ ਜੰਤਰ ਮੰਤਰ ਕਰਨਾ ਆਦਿ।...ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਪੰਥ ਸੰਸਾਰ-ਤਿਆਗ ਜਾਂ ਬਿਰਕਤੀ ਧਾਰਨ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਗੱਲ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਜੇ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਨ ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ।”(12)

ਸਿੱਧਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਅਨੇਕਾਂ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅਕੀਦਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਲਾਉਣਾ, ਆਪਣੀ ਭਗਤੀ ਕਰਾਉਣੀ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਤਿਆਗ ਦੇਣਾ ਹੀ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਮੰਨ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਵੇਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ‘ਹਠ ਯੋਗ’ ਦੇ ਗ਼ਲਤ ਅਕੀਦਿਆਂ ਅਤੇ ਭੇਖਾਂ ਭਰਮਾਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਿਆ ਅਤੇ ਰੱਦ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ‘ਸਿੱਧ ਗੋਸਟਿ’ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਾਣੀ ‘ਸਿੱਧ ਗੋਸਟਿ’ ਬਾਰੇ ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਬੂਬ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ-

ਸਿੱਧ ਗੋਸਟਿ ਗੁਰਮੁੱਖ ਦੇ ਸਿਦਕ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ। ਬੇਸ਼ਕ ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਕਾਜ਼ੀ ਬ੍ਰਾਹਮ ਅਤੇ ਯੋਗੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਜਾੜੇ ਕਾ ਬੰਧ ਕਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ‘ਸਿੱਧ ਗੋਸਟਿ’ ਦੇ ਯੋਗੀ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਯੋਗੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸੱਚ ਦੀ ਇੱਕ ਸੁਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਯੋਗੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ-ਅਮਲ ਦੇ ਨਿਰਾਕਾਰ ਮੰਡਲ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਸੰਸਾਰਕ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ-ਅਮਲ ਨਾਲ ਸਦੀਵੀ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ, ਕੇਵਲ ਵਕਤੀ ਹਾਰ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ‘ਸਿੱਧ ਗੋਸਟਿ’ ਇੱਕ ਐਸਾ ਵਿਜੇਥੀ ਤਰਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਧਾਰਨ ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਸਾਦ੍ਰਿਸ਼ਟਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।... ਉਹ (ਯੋਗੀ) ਬਹੁਤ ਹਲੀਮੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ:

“ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਵਣਜ ਕਰਦੇ ਹੋ? ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸਾਫ਼ਰਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਥ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੋਲਨਾਕ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਵੇਂ ਲੰਘਾਵੋਗੇ? ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਸਾਬਤ ਸਿਦਕ ਦੀ ਨਿਰਾਲੀ ਸਾਦਗੀ ਨਾਲ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦੇ ਹਨ: ਮੈਂ ਸੱਚ ਦਾ ਵਣਜਾਰਾ ਹਾਂ। ਗੁਰਮੁੱਖ ਵੇਖਣ ਲਈ ਦੁਨੀਆਂ ਛਾਣ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਯਾਰ ਮੁਸਾਫ਼ਰ ਪਾਰ ਲੰਘ ਜਾਣਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਲ ਹਨ।”(13)

ਸਿੱਧਾਂ ਦਾ ਸੁਆਲ — ਕਿਸੁ ਵਖਰ ਕੇ ਤੁਮ ਵਣਜਾਰੇ

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜੁਆਬ — ਸਾਚੁ ਵਖਰ ਕੇ ਹਮ ਵਣਜਾਰੇ

(ਸਿੱਧ ਗੋਸਟਿ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ 939)

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਗੋਸਟਾਂ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਗੋਸਟਿ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ 'ਏਕਾਦਸ਼ੀ ਮਹਾਤਮ' ਦਾ ਨਾਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਰਤਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਯੁਪਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਅਤੇ ਨਾਰਦਮੁਨੀ ਏਕਾਦਸ਼ੀ ਦੇ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਮਹਾਤਮ ਦਰਸਾ ਰਹੇ ਵਿਖਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਗੋਸਟਿ ਦੀ ਰਵਾਇਤ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਜਿੱਥੇ ਨਾਥ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਮਿਲਦੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਇਹ ਵਾਰਤਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਵਾਰਤਕ ਰੂਪ ਸਾਨੂੰ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਗੋਸਟਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਸਲ ਗੋਸਟਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ-

1. ਸਿੱਧ ਗੋਸਟਿ	2. ਮੱਕੇ ਮਦੀਨੇ ਦੀ ਗੋਸਟਿ
3. ਕਰੂੰ ਨਾਲ ਗੋਸਟਿ	4. ਨਿਰੰਕਾਰ ਨਾਲ ਗੋਸਟਿ
5. ਅਜਿਤੇ ਰੰਧਾਵੇ ਦੀ ਗੋਸਟਿ	6. ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ ਨਾਲ ਗੋਸਟਿ ⁽¹⁴⁾

ਇਹਨਾਂ ਗੋਸਟਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ਗੋਸਟਾਂ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਡਾ. ਸੁਕੁਮਾਰ ਸੈਨ ਇਹਨਾਂ ਗੋਸਟਾਂ ਦੀ ਲੰਮੀ ਫਹਿਰਿਸਤ ਗਿਣਾਉਂਦੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਖ਼ੂਬ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਗੋਸਟਾਂ ਵਿੱਚ ਜੇ ਗੋਸਟਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ-

ਗੋਸਟਾਂ ਸਿੱਧਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਕੀਆਂ

1. ਗੋਸਟਿ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਤਥਾ ਖਿੰਬੜੇ ਕੀ	2. ਗੋਸਟਿ ਸ੍ਰੀ ਗੋਪੀਚੰਦ ਜੀ ਕੀ
3. ਆਦਿ ਕਥਾ ਰਾਜੇ ਭਰਥਰੀ ਕੀ	4. ਗੋਸਟਿ ਸ੍ਰੀ ਗੋਰਖ ਬਿਆਸ ਕੀ
5. ਗੋਸਟਿ ਆਤਮੈ ਪ੍ਰਮਾਤਮੈ ਕੀ	6. ਗੋਸਟਿ ਗੋਰਖ ਗੁਸਾਈ ਕੀ
7. ਗੋਸਟਿ ਸ੍ਰੀ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਕੀ	8. ਗਣੇਸ਼ ਗੋਰਖ ਗੋਸਟਿ
ਗੋਸਟਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ	
1. ਗੋਸਟਿ ਸ੍ਰੀ ਨਾਮੇ ਤਿਲੋਚਨ ਕੀ	2. ਗੋਸਟਿ ਗੁਸਾਈ ਧੰਨੇ ਕੀ
3. ਗੋਸਟਿ ਜਨਕ ਭਗਤ ਕੀ	4. ਰਾਮ ਨੰਦ ਤਥਾ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਾ ਗਿਆਨ ਤਿਲਕ
5. ਗੋਸਟਿ ਕਬੀਰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਜੀ ਕੀ	6. ਗੋਸਟਿ ਬੇਈ ਭਗਤ ਕੀ
7. ਗੋਸਟਿ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਕੀ ਅਰ ਉਧੇ ਕੀ	8. ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਮਾਰਕੰਡੇ ਪੁਰਾਣ
9. ਗੋਸਟਾਂ ਗੁਰੂ ਮੇਹਰਬਾਨ ਜੀ ਦੀਆਂ (ਹਰ ਜੀ) (ਰਾਉਬੀ ਗੋਸਟ)	10. ਗੋਸਟਿ ਗੁਸਾਈ ਕਬੀਰ ਜੀ
11. ਗੋਸਟਿ ਮੇਹਰਬਾਨ (ਹਰਿ ਜੀ) ਸਾਖੀ ⁴⁷	12. ਗੋਸਟਿ ਸਧਨੇ ਗੁਸਾਈ ਕੀ
13. ਗੋਸਟਿ ਕਾਨੇ ਭਗਤ ਕੀ ਆਦਿ ਕਥਾ	14. ਗੋਸਟਿ ਕਾਨੇ ਭਗਤ ਕੀ

15. ਗੋਸ਼ਟਿ ਸ੍ਰੀ ਕਬੀਰ ਗੁਸਾਈ ਜੀ ਕੀ
ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਕੀਆਂ

1. ਗੋਸ਼ਟਿ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੀ	2. ਗੋਸ਼ਟਿ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਸਿੱਖ ਨਾਲ ਹੋਈ
3. ਗੋਸ਼ਟਿ ਸ਼ਾਹ ਸਰਫ ਨਾਲ	4. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਗੋਸ਼ਟਿ
5. ਮੱਕੇ ਦੀਆਂ ਗੋਸ਼ਟਾਂ
ਕੀਤੀ	6. ਗੋਸ਼ਟਿ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਕੀ ਕਬੀਰ ਨਾਲਿ
7. ਗੋਸ਼ਟਿ ਗੋਬਿੰਦ ਲੋਕਾਂ ਕੀ	8. ਗੋਸ਼ਟਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਤੇ ਭਰਥਰੀ
9. ਗੋਸ਼ਟਿ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਜੀ ਕੀ ਬਾਬੇ ਲਾਲ ਨਾਲਿ ਹੋਈ	10. ਬਾਈ ਬਿਹੰਗਮ
11. ਸਿੱਧ ਗੋਸ਼ਟਿ	12. ਗੋਸ਼ਟਿ ਡਾਖਣੀ ਪੀਰ ਮੁਰੀਦ ਕੀ
13. ਮਸਲਾ ਮੁਸੇ ਪੈਕੰਬਰ ਕਾ	14. ਮਸਲਾ ਹਸਨ ਹੁਸੈਨ ਕਾ
15. ਗੋਸ਼ਟਿ ਮਾਰਫਤ ਕੀ	16. ਗੁਫਤਾਰ ਸਾਦਕਾ ਕੀ. (15)

ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਰਵਾਇਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕੇ।

ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਕੀਆਂ

1. ਗੋਸ਼ਟਿ ਰਾਮਚੰਦਰ ਤੇ ਲਛਮਣ ਜੀ ਕੀ	2. ਗੋਸ਼ਟਿ ਰਾਮ ਗੀਤਾ
3. ਗੋਸ਼ਟਿ ਗਰਭ ਗੀਤਾ	4. ਗੋਸ਼ਟਿ ਸਾਰ ਗੀਤਾ
5. ਗੋਸ਼ਟਿ ਗਿਆਨ ਮਾਲਾ	6. ਬਾਬਾ ਲਾਲ ਅਤੇ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਦੀ ਗੋਸ਼ਟਿ.(16)

ਮੇਲਾਨਾ ਹਮੀਦ ਸ਼ਾਇਰ ਕਲੰਦਰ ਰਚਿਤ 'ਖੈਰੁਲ-ਮਜਾਲਿਸ' ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਹੈ, ਜੋ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਗੁਜ਼ਰਨ ਤੋਂ ਅੱਠ ਦਹਾਕੇ ਮਗਰੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਰਚਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਦੀਆਂ ਕਈ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਵੀ ਸ਼ੁਮਾਰ ਹਨ ਇਹਨਾਂ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ 'ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਗੋਸ਼ਟਾਂ' ਨਾਮ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸੰਬੰਧੀ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਸ਼ੁਮਾਰ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਾਭੌਤਿਕ ਤੱਤਾਂ ਅਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਜ਼ਰੂਰ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਇਹਨਾਂ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਗਿਆਰਾਂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜਦੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਬਾਬਾ ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸ ਨਾਲ ਵੀ ਕਈ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਾਧਾਰਨ ਬਾਣੇ ਵਿੱਚ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦੇ ਬੇੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਨਾ ਹੋਵੋ, ਜੇਕਰ ਧਰਮੀ ਹੋ ਤਾਂ ਧਰਮੀ ਲੀੜੇ ਪਹਿਨੋ ਅਤੇ ਜੇ ਦੁਨੀਆਦਾਰ ਬਣੇ ਰਹਿਣਾ ਏ ਤਾਂ ਧਰਮੀ ਨਾ ਅਖਵਾਓ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ

ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਸੱਚੇ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਹੈ ਹੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਅਤੇ ਉਹ ਹੀ ਸਭ ਥਾਂਈਂ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੁਆਲਾਂ ਦੇ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਭ ਸ਼ੰਕੇ ਦੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

‘ਸਿੱਧ ਗੋਸਟਿ’ ਸਿੱਧਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਰਮਿਆਨ ਹੋਈ ਸੰਵਾਦ ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਰਚੀ ਗਈ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਬਾਣੀ ‘ਸਿੱਧ ਗੋਸਟਿ’ ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਲੰਮੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿੱਚ ਰਚੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀਆਂ 73 ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਯੋਗ ਮਤ ਦੀ ਕਠਿਨ ਸਾਧਨਾ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਸਹਿਜ ਯੋਗ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ‘ਸਿੱਧ ਗੋਸਟਿ’ ਕਿਸ ਥਾਂ ‘ਤੇ ਹੋਈ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਰਾਵਾਂ ਹਨ। ਕੋਈ ਇਸਨੂੰ ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ‘ਤੇ ਹੋਈ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਈ ਅਚਲ ਵਟਾਲੇ। ਡਾ. ਜੇਯ ਸਿੰਘ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ:

“ਮੈਂ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪੁਜ ਸਕਿਆ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਿਧਾਂ ਨਾਲ
ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਦੀ ਮਿਲਣੀ ਹੀ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਦਾ ਤੱਤ ਸਾਰ ਹੈ।” (17)

ਜੇਗੀ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ‘ਸੁੰਨ ਵੱਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ‘ਸੁੰਨ’ ਦਾ ਖੰਡਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਗੋਂ ਇਸਨੂੰ ਨਵੀਂ ਵਿਆਖਿਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰੱਬ ਤਾਂ ਹਰ ਸ਼ੈਅ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਸਭ ਜਗ੍ਹਾ, ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਰੱਬ ਦਾ ਭੇਦ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਓਸੇ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਥਾਂ ਜੇਗੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਅਨੇਕਾਂ ਸੁਆਲਾਂ ਦੇ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਸਾਰੀਆਂ ਹਾਸਲ ਗੋਸਟਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋਈਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਬਾਲਾ ਆਖ ਸੁਆਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈ? ਤੇਰਾ ਗੁਰੂ ਕੌਣ ਹੈ? ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਕਿੰਝ ਜੀਵ ਨੂੰ ਪਾਰ ਲੰਘਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ?—

ਕਵਣ ਮੂਲੁ ਕਵਣ ਮਤਿ ਵੇਲਾ॥

ਤੇਰਾ ਕਵਣੁ ਗੁਰੂ ਜਿਸ ਕਾ ਤੂ ਚੇਲਾ॥

ਕਵਣ ਕਥਾ ਲੇ ਰਹਹੁ ਨਿਰਾਲੇ॥

ਬੇਲੈ ਨਾਨਕੁ ਸੁਣਹੁ ਤੁਮ ਬਾਲੇ॥

ਏਸੁ ਕਥਾ ਕਾ ਦੇਇ ਬੀਚਾਰੁ॥

ਭਵਜਲੁ ਸਬਦਿ ਲੰਘਾਵਣਹਾਰੁ॥

(ਸਿੱਧ ਗੋਸਟਿ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ 942)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸਦੇ ਜੁਆਬ ਵਿੱਚ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਵਨ/ਹਵਾ ਹੀ ਹਸਤੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਹਨ, ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ ਹੈ ਮੇਰੀ ਸੁਰਤ ਦਾ ਟਿਕਾਅ ਉਸਦਾ ਸਿੱਖ ਹੈ, ਮੈਂ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਹਾਂ, ਉਹ ਰੱਬ ਹਰ ਯੁਗ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਹਉਮੈ ਦੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਸ਼ਾਂਤ ਕੀਤਾ ਹੈ-

ਪਵਨ ਅਰੰਭੁ ਸਤਿਗੁਰ ਮਤਿ ਵੇਲਾ॥

ਸਬਦੁ ਗੁਰੂ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ॥

ਅਕਥ ਕਥਾ ਲੇ ਰਹਉ ਨਿਰਾਲਾ॥

ਨਾਨਕ ਜੁਗਿ ਜੁਗਿ ਗੁਰ ਗੋਪਾਲਾ॥

ਏਕੁ ਸਬਦੁ ਜਿਤੁ ਕਥਾ ਵੀਚਾਰੀ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਉਮੈ ਅਗਨਿ ਨਿਵਾਰੀ॥

(ਸਿੱਧ ਗੋਸਟਿ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ 942)

ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਚਾਰ ਗੋਸਟਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ- ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ, ਗੋਰਖ ਹਟੜੀ, ਸਿੱਧ ਮਤੇ ਅਤੇ ਅਚਲ ਵਟਾਲੇ। ਅਚਲ ਵਟਾਲੇ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਆਖਦੇ ਹਨ-

“ਬਾਬੇ ਕੀਤੀ ਸਿਧਿ ਗੋਸਟਿ, ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਾਂਤਿ ਸਿਧਾਂ ਵਿਚਿ ਆਈ॥

ਜਿਣਿ ਮੇਲਾ ਸਿਵਰਾਤਿ ਦਾ ਖਟ ਦਰਸਨਿ ਆਦੇਸ ਕਰਾਈ॥

(ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਵਾਰ ਪਹਿਲੀ)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਮੇਰ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ-

ਸਬਦਿ ਜਿਤੀ ਸਿਧ ਮੰਡਲੀ

ਕੀਤੇਸੁ ਆਪਣਾ ਪੰਥ ਨਿਰਾਲਾ

ਕਲਿ ਜੁਗਿ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਸੁਖਾਲਾ ॥

(ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਵਾਰ ਪਹਿਲੀ)

ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਗੋਸਟਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਹੜੀ ਗੋਸਟਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੋਈ ਅਤੇ ਜਿਹੜੀ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਖੁਦ ਚੱਲ ਕੇ ਸਿੱਧਾਂ ਕੋਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਹ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਚੇਣਵੇਂ ਸਿੱਧ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੁਆਲ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਅਨੇਕ ਸਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਬਿਆ ਝੱਲਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਾਜ਼ੀ, ਬਾਹਮਣ ਅਤੇ ਯੋਗੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਜਾੜੇ ਕਾ ਬੰਧ ਆਖ ਮੁੱਢੋਂ ਹੀ ਰੱਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸਿੱਧਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਚਰਪਟ ਅਤੇ ਲੋਹਾਰੀਪਾ। ਪਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਭੰਗਰਨਾਥ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਧ ਗੋਸਟਿ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧਾਂ ਦੇ ਸੁਆਲਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਤਸੱਲੀਬਖਸ਼ ਜੁਆਬ

ਦੇ ਕੇ ਨਿਵਾਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਨੇ 'ਸਿੰਘ ਗੋਸਟਿ' ਵਿੱਚ ਪੁੱਛੇ ਇਹਨਾਂ ਸੁਆਲਾਂ ਅਤੇ ਜੁਆਬਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸੱਤਰ (70) ਤੱਕ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸੁਆਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸੁਆਲ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਸੰਗਿਕਤਾ ਸਦਾ ਹੀ ਬਣੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਸਦਾ ਹੀ ਇਹ ਸੁਆਲ ਕਰਦਾ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ? ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ -- ਹਉਮੈ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਸੀ ਉੱਤਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ- ਵਿਸਮਾਦ ਮਈ, ਛੁਟਕਾਰਾ ਕਿੰਝ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ-ਸ਼ਬਦ (ਨਾਮ) ਰਾਹੀਂ ਆਦਿ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਦੱਸਿਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਿੱਧ ਹਠ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਾਹ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਐਖੀਆਂ ਐਖੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਦੁੱਖ ਝੱਲਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਚੱਲ ਕੇ ਸਿੱਧਾਂ ਕੋਲ ਗੋਸਟਿ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਗੋਸਟਿ ਦਾ ਸਮਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ ਪਰ ਸਿੱਧ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਲਾ ਆਖ ਸੱਦਦੇ ਹਨ।

ਕਹ ਬੈਸਹੁ ਕਹ ਰਹੀਐ ਬਾਲੇ

ਕਹ ਆਵਹੁ ਕਹ ਜਾਹੇ॥

(ਸਿੰਘ ਗੋਸਟਿ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ 938)

ਹਾਲਾਂਕਿ ਜਿੱਥੇ ਕਈ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਣਸ ਖਾਧੇ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਇਹ ਸਿੱਧ ਬਹੁਤ ਨਿਮਰ ਵੀ ਵਿਖਾਏ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਛੇ ਸੁਆਲਾਂ ਦੇ ਜੁਆਬਾਂ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹਨ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪ ਆਖਦੇ ਹਨ --

ਰੇਸੁ ਨਾ ਕੀਜੈ ਉਤਰ ਦੀਜੈ॥

(ਸਿੰਘ ਗੋਸਟਿ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ 938)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਸਿੱਧਾਂ ਦੇ ਇਸ ਸੁਆਲ 'ਤੇ ਕਿ ਹੇ ਨਾਨਕ! ਤੇਰਾ ਮਤ ਕੀ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਚਰਪਟ ਨਾਥ ਮੈਂ ਉਸ ਰੱਬ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਜੁਭ ਕੇ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਉਸਦੀ ਹੋਂਦ ਹੀ ਸੱਚ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ ਗਿਆਨਵਾਨ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਚਰਪਟ ਨਾਥ ਫਿਰ ਸੁਆਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਨਾਨਕ ਜਗਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਮੁੰਦਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਤਰਨਾ ਐਖਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਪਾਰਲਾ ਕੰਢਾ ਕਿੰਝ ਲੱਭਿਆ ਜਾਵੇ, ਚਰਪਟ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਨਕ ਸਹੀ ਵਿਚਾਰ ਦੱਸ ਮੈਨੂੰ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਹੜਾਂ ਜੁਆਬ ਆਪ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ। ਮੈਂ ਸੱਚ ਬੋਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਹੈ ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਜੁਆਬ ਦੇ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ? ਮੈਂ ਕਿੰਝ ਫਿਰ ਗੋਸਟਿ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ? ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜੁਆਬ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਹੋ ਤਾਂ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਗੋਸਟਿ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਇਹ ਅਖਤਿਆਰ ਹਰ ਗੋਸਟਿ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ --

ਘਟਿ ਘਟਿ ਬੈਸਿ ਨਿਰੰਤਰਿ ਰਹੀਐ ਚਾਲਹਿ ਸਤਿਗੁਰ ਭਾਏ॥

ਸਹਜੇ ਆਏ ਹੁਕਮਿ ਸਿਧਾਏ ਨਾਨਕ ਸਦਾ ਰਜਾਏ॥
 ਆਸਣਿ ਬੈਸਣਿ ਥਿਰੁ ਨਰਾਇਣੁ ਐਸੀ ਗੁਰਮਤਿ ਪਾਏ॥
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੁਝੈ ਆਪੁ ਪਛਾਣੈ ਸਚੇ ਸਚਿ ਸਮਾਏ॥੩॥
 ਦੁਨੀਆ ਸਾਗਰੁ ਦੁਤਰੁ ਕਹੀਐ ਕਿਉ ਕਰਿ ਪਾਈਐ ਪਾਰੇ॥
 ਚਰਪਟੁ ਬੋਲੈ ਅਉਧੁ ਨਾਨਕ ਦੇਹੁ ਸਚਾ ਬੀਚਾਰੇ॥
 ਆਪੇ ਆਖੈ ਆਪੇ ਸਮਝੈ ਤਿਸੁ ਕਿਆ ਉਤਰੁ ਦੀਜੈ॥
 ਸਾਚੁ ਕਹਹੁ ਤੁਮ ਪਾਰ ਗਰਾਮੀ ਤੁਝੁ ਕਿਆ ਬੈਸਣੁ ਦੀਜੈ॥੪॥

(ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ, ਅੰਗ 938)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਲੇਖਣੀ ਰਵਾਇਤੀ ਅਤੇ ਜਜ਼ਬੇ ਇਨਸਾਨੀ ਵਰਤੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵੀਨ ਹੈ।

“ਇਸ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਐਸੀ ਸਾਬਤ ਤਰਜ਼ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਪੈਗੰਬਰੀ ਤਜਰਬੇ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ।” (18)

‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਸੁਆਲਾਂ ਜੁਆਬਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇਲਹਾਮ ਵਰਤਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਰਨਾਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਨਾਲ ਗੋਸਟਿ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਯਕੀਨ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਰੂਪ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ।

“ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਰੱਬ ਦੀ ਅਜ਼ਮਤ ਸੰਬੰਧੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਕਦੋਂ ਵਜੂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ। ... ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰੱਬ ਦੀ ਅਸੀਮ ਹਸਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕੇਵਲ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਨਹੀਂ ਹਨ।... ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਕਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਕੁਰਆਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਭਾਵ ਰੱਬ ਦੀਆਂ ਅਜ਼ਮਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਕਾਜ਼ੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਮਹਿਦੂਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ।” (19)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ—

ਕਵਣੁ ਸੁ ਵੇਲਾ ਵਖਤੁ ਕਵਣੁ ਕਵਣੁ ਥਿਤਿ ਕਵਣੁ ਵਾਰੁ॥
 ਕਵਣਿ ਸਿ ਰੁਤੀ ਮਾਹੁ ਕਵਣੁ ਜਿਤੁ ਹੋਆ ਆਕਾਰੁ॥
 ਵੇਲ ਨਾ ਪਾਈਆ ਪੰਡਤੀ ਜਿ ਹੋਵੈ ਲੇਖੁ ਪੁਰਾਣੁ॥
 ਵਖਤੁ ਨਾ ਪਾਇਓ ਕਾਦੀਆ ਜਿ ਲਿਖਨਿ ਲੇਖੁ ਕੁਰਾਣੁ॥

(ਜਪੁ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ 4)

ਪੇਸ਼ ਪਰਚੇ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਇਹੀ ਦਰਸਾਉਣਾ ਹੈ ਕਿ ਗੋਸਟਿ ਵਿਧੀ ਦੀ ਜਨਮ ਜੈਵਿਕ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾ ਜੁੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣਾ ਜੋ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਲਾਮਿਸਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਸਾਡੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਔਕੜਾਂ ਨੂੰ ਸੌਖਿਆਂ ਹੀ ਹੱਲ ਕਰਨ ਕਾਬਿਲ ਹੈ। ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਮੰਤਵ ਸੁਆਲਾਂ ਅਤੇ ਜੁਆਬਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਆਮ ਸੰਗਤ ਦੇ ਸੰਕਿਆਂ ਦਾ ਹੱਲ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਗੋਸਟੀਆਂ ਕਿਸੇ ਖੰਡਨ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖੀਆ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਸੱਚ ਪਛਾਣਨਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਵਿਧੀ ਨਵੀਂ ਇਜਾਦ ਕੀਤੀ ਉਹ ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੋਸਟਿ ਰਵਾਇਤ ਸਿਰਫ਼ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਰਵਾਇਤ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਵਿਧੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਪਰ ਇਸਦਾ ਵਿਕਾਸ ਨਿਰੰਤਰ ਗਤੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ। ਇਹ ਸਾਧਾਰਨ ਤੋਂ ਸਾਧਾਰਨ ਮਸਲੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗਹਿਨ ਤੋਂ ਅਤਿ ਗਹਿਨ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿੱਚ ਲੈਂਦੀ ਵਿਧੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਆਗਮਨ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਖਿੱਤੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਨਾ ਜੁੜ ਕੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਤੱਕ ਪੱਸਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂਤਰ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਕਸਦ ਇਹ ਦਰਸਾਉਣਾ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਗੋਸਟੀਆਂ ਹਰ ਕਿਸੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮੁਮਕਿਨ ਹਨ। ਵਿਚਾਰ ਭਾਵੇਂ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਵਿਰੋਧੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਣ, ਗੋਸਟਿ ਲਈ ਥਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਦਾ ਆਦਰ ਕਰ, ਦੂਜੇ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰ ਅਤੇ ਨੀਵੀਂ ਸੁਰ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੋਸਟਿ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਐਨੀ ਫੈਲ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਖਿੱਤੇ ਦਾ ਬਾਸ਼ਿੰਦਾ ਆਪਣੇ ਖਿੱਤੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾ ਹੋਰਨਾਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਜਾ ਵਸਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਮੰਗ ਹੋਰ ਵੀ ਜਾਇਜ਼ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਧਰਮ, ਸਮਾਜ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸੱਭਿਅਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਦੂਰੀਆਂ ਮਿਟ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਏਸੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਆਪਸੀ ਟਕਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਸੰਵਾਦ ਮੁਢਲੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਜੇਕਰ ਗੋਸਟੀਆਂ ਦਾ ਦੌਰ ਚੱਲੇ ਤਾਂ ਨਤੀਜੇ ਜ਼ਰੂਰ ਉਸਾਰੂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਹਵਾਲਾ

1. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ (ਡਾ.) (ਸੰਪਾ.), *ਸਾਹਿੱਤ ਕੇਸ਼ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ*, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 2011, ਪੰਨਾ-398
2. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, *ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੇਸ਼*, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ, 2011, ਪੰ-427
3. Radhavallabh Tripathi, *Vada in Theory and Practice*, Indian Institute of advanced study, Shimla, 2016, P-7
4. *ਓਹੀ*, ਪੰ-8
5. Peter. V. Zima, *What is theory: cultural theory as discourse and dialogue*, Indiana University,

Bloomsbury, 2007, P-203-204

6. *Journal of Dharma*, VOL VIII, No.3, July-Sep 1983, P-22
7. Dennis Vander Auweele, *Schopenhauer and the later schelling in dialogue on mythology and religion*, Journal of Religion, Vol 97, No.4, Oct 2017, P-451
8. Irwin Edman (Ed.), *The Works of Plato*, The new modern library, New York, 1956, P-XIX
9. Bertrand Russell, *History of Western Philosophy*, Routledge classis, New York, 2018, P-97
10. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਧੀਰ, *ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, ਦਸਤਕ*, ਐਤਵਾਰ, 23 ਸਤੰਬਰ, 2018, ਪੰਨਾ-1
11. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਖੋਜ ਪਤ੍ਰਿਕਾ, ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ (ਡਾ.) (ਸੰਪਾ.), *ਸਿੱਧ ਗੋਸਟਿ*, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਨਵੰਬਰ 1969, ਅੰਕ 3, ਪੰਨਾ-107
12. *ਓਹੀ*, ਪੰਨਾ-108
13. ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਬੂਬ, *ਸਹਿਜੇ ਰਚਿਓ ਖਾਲਸਾ*, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 2015, ਪੰ-119
24. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ (ਪ੍ਰੋ.), *ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ*,
15. ਸੁਕੁਮਾਰ ਸੈਨ (ਡਾ.), ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਏ. (ਅਨੁ.), *ਗੋਸਟੀਆਂ*, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਜਾਬ, 1970, ਤਤਕਰਾ
16. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ (ਪ੍ਰੋ.), *ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ*,
17. ਜੇਧ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), *ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਸਰੂਪ ਤੇ ਸਮਰੱਥਾ*, ਪੰ-131
18. ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਬੂਬ, *ਸਹਿਜੇ ਰਚਿਓ ਖਾਲਸਾ*, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 2015, ਪੰ-120
19. ਮੁਹੰਮਦ ਹਬੀਬ (ਡਾ.), *ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅੰਤਰ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਵਾਦ*, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 2012, ਪੰ-62,63